

T. C.

**ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**TARİHSEL SÜRECİ VE İŞLEYİŞİ ÇERÇEVESİNDE
BURSA HAMİDİYE GUREBÂ HASTANESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Yusuf Ziya KARAASLAN

BURSA – 2015

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**TARİHSEL SÜRECİ VE İŞLEYİŞİ ÇERÇEVESİNDE
BURSA HAMİDİYE GUREBÂ HASTANESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Yusuf Ziya KARAASLAN

Danışman Öğretim Üyesi:

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

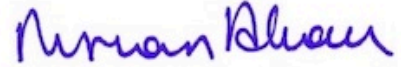
BURSA - 2015

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

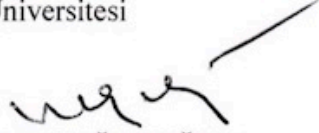
Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda 701242005 numaralı Yusuf Ziya KARAASLAN'ın hazırladığı "Tarihsel Süreci ve İşleyişi Çerçevesinde Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 18/08/2015 günü 11:00-12:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ..... **Başarılı** ..... (başarılı/başarısız) olduğuna ..... **Oybirliği** ..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Uludağ Üniversitesi
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Nurcan ABACI
Uludağ Üniversitesi
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Düzce Üniversitesi
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

18/08/2015

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Yusuf Ziya KARAASLAN
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : IX+130
Mezuniyet Tarihi : ... / ... / 20....
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

TARİHSEL SÜRECİ VE İŞLEYİŞİ ÇERÇEVESİNDE BURSA HAMİDİYE GUREBÂ HASTANESİ

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda, özellikle 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûnu (Tanzimat Fermanı) sonrasında önemli bir değişim sürecine girmiştir. Bu dönemde sağlık alanında da modernleşmeye gidilmiş, bu kapsamda çeşitli hastaneler inşa edilmiştir. Bu yıllarda “Gurebâ” ismiyle anılan hastaneler yapılmış, bunları Sultan II. Abdülhamid döneminde inşa edilen ve adına “Hamidiye Hastaneleri” denilen hastaneler izlemiştir. Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi, yenileşme çabalarının neredeyse her alana yansıdığı bir dönemde Bursa kentinin modernize edilmesi ve şehir ahalisine daha iyi sağlık hizmeti sunulması amacıyla kurulmuştur. Bu çalışma Osmanlı Devleti’nin son döneminde sağlık alanında gerçekleştirilen reformlar bağlamında bu devletin 19. yüzyıldaki sağlık teşkilatlanması ile bu süreçte kurulan Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi’nin tarihsel gelişimi ve yapılanması üzerine bir incelemedir.

Anahtar Sözcükler: Modernleşme, sağlık, II. Abdülhamid, hastane, halk sağlığı, gurebâ, Ahmed Vefik Paşa, Bursa.

ABSTRACT

Name and Surname : Yusuf Ziya KARAASLAN
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : History
Branch : Modern History
Degree Awarded : Master
Page Number : IX+130
Degree Date : ... / ... / 20....
Supervisor : Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

BURSA HAMIDIYE GUREBÂ HOSPITAL IN TERMS OF ITS HISTORICAL PROCESS AND FUNCTIONING

In the 19th century, the Ottoman Empire had been through an important process of transformation, particularly after Gülhane Hatt-ı Hümayûnu (the Imperial Edict of Gülhane) which was announced in November 3rd, 1839. In this period, the field of health has also been put through reformation, and numerous new hospitals were built within this context. In this years, the hospitals were names as “Gurebâ” established and these were followed by new hospitals named as “Hamidiye Hospitals” during the reign of Abdülhamid II. Bursa Hamidiye Gurebâ Hospital was established at a date when modernization efforts made an effect on almost every field, and aimed at modernization of the city of Bursa and delivering better health services to the city dwellers. This study is a research on health organization in 19th century of Ottoman Empire as part of reforms which were made in the field of health in the last period of the State and historical process and organization of Bursa Hamidiye Gurebâ Hospital founded in that period.

Keywords: Modernization, health, Abdülhamid II, hospital, community health care, poors, Ahmed Vefik Pasha, Bursa.

ÖNSÖZ

Bir yüksek lisans tezi olma özelliğindeki bu çalışmada Bursa kent tarihinin yakın dönemine ilişkin önemli bir öge olan Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin tarihsel süreci ve hizmet verdiği yıllardaki yapılanması değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmanın konusunun saptanması ilgi çekici bir şekilde gerçekleşmiştir. Buna göre bu yüksek lisans tezinin de danışmanı olan hocam Prof. Dr. Cafer Çiftçi'nin proje yürütücüsü olduğu 111K295 kodlu “Bursa'da Koza Yetiştiriciliği ve İpekli Dokuma Sektöründe Sosyo-ekonomik Değişim Analizi (1837-1990)” adlı TÜBİTAK destekli projede bursiyer araştırmacı olarak görev alıyordum. Bu görev kapsamında bir dönem 19. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'ya gelerek şehre ilişkin gözlemlerini eserlerine aktaran bazı gezginlerin seyahatnamelerini inceleme şansı buldum. Benim için Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi, işte bu incelemeler sırasında rastladığım, Bursa'nın yakın tarihine ilişkin ilginç bir detaydı. Konuyla ilgili yayımlanmış telif eserlere göz attığımda bu hastanenin tarihsel süreci ve yapılanmasıyla ilgili önemli bir boşluk bulunduğunu fark ettim. Birinci elden kaynaklar kullanılarak yapılacak bir araştırmanın bu boşluğu dolduracağı kanaatine vardım ve konuyu yüksek lisans tezi olarak hazırlamaya karar verdim. Elinizde bulunan yüksek lisans tezi danışmanımın da bu konuda beni desteklemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu çalışma “Uludağ Üniversitesi'nde Yapılacak Bursa Büyükşehir Belediyesinin Görev ve Sorumluluk Alanına Giren Konulardaki Akademik Araştırmaların Yürütülmesi ve Desteklenmesi” adlı işbirliği protokolü kapsamında kabul görmüştür. Bu bağlamda ilgili çalışma bir yüksek lisans tezi olmakla birlikte Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne sunulmak üzere hazırlanan bir araştırma projesidir.

Tezin yürütülmesi, geliştirilmesi ve bu süreçte karşılaşılan güçlüklerin aşılmasında değerli yardımlarını gördüğüm tez danışmanım Prof. Dr. Cafer Çiftçi'ye müteşekkirim. Bununla birlikte bu çalışmaya katkıda bulunan Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu, Doç. Dr. Zeynep Dörtok Abacı, Doç. Dr. Hasan Basri Öcalan, Yrd. Doç. Dr. Sezai Sevim, Dr. Nursal Kumaş ve Dr. Ceyhun İrgil'in isimlerini anmadan geçemeyeceğim. Burada isimlerini saymadığım, bugüne ulaşmamda emeği olan tüm hocalarıma minnettarım. Şüphesiz en büyük teşekkürü beni koşulsuz destekleyen aileme ve dostlarıma borçluyum.

Yusuf Ziya KARAASLAN

Bursa – 2015

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN SAĞLIK TEŞKİLATLANMASI

1. TANZİMAT FERMANI VE SAĞLIKTA MODERNİZASYON SÜRECİ.....	4
2. TIP OKULLARI (TİBHÂNE-İ ÂMİRE, CERRAHHÂNE-İ ÂMİRE, TİBBİYE-İ MÜLKİYE)	10
3. KARANTİNA UYGULAMALARI.....	19
4. AŞI UYGULAMALARI	22
5. HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ.....	24
6. ECZACILIK	26
7. MEMLEKET VE HÜKÜMET TABİPLİKLERİ	29
8. MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI HASTANELERİ	32
8.1. ASKERİ HASTANELER.....	32
8.2. SİVİL HASTANELER	34

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE BURSA HAMİDİYE GUREBÂ HASTANESİ

1. HASTANENİN İNŞASI, FİZİKİ YAPISI VE DONANIMI	36
2. HASTANE PERSONELİ.....	55
3. SAĞLIK HİZMETLERİ	58
4. HASTANENİN YIKILIŞI.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURSA HAMİDİYE GUREBÂ HASTANESİ'NİN İŞLEYİŞİ

1. BURSA HAMİDİYE GUREBÂ HASTANESİ'NİN İDARESİ.....	65
2. BURSA HAMİDİYE GUREBÂ HASTANESİ'NE AİT MADDİ KAYNAKLAR.....	68
3. TAYİNLER	82
4. TALTİFLER.....	84
5. ŞİKÂYETLER VE SORUŞTURMALAR.....	86
SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	92
EKLER	102
ÖZGEÇMİŞ	129

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.tz.	Adı Geçen Tez
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
A.MKT.MHM	Sadâret Mektubî Kalemi Evrakı
BEO.	Bâb-ı Âlî Evrak Odası Evrakı
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DH.EUM.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Evrakı
DH.ID.	Dâhiliye Nezâreti İdari Kısım Evrakı
DH.İ.UM.	Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Evrakı
DH.MB.HPS.	Dâhiliye Nezâreti Mebâni-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Evrakı
DH.MKT.	Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Evrakı
DH.MUİ.	Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umûmiye İdaresi Evrakı
DH.ŞFR.	Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrakı
DH.UMVM.	Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü Evrakı
Ed.	Editör
H.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
İ.ŞD.	İrâde Şura-yı Devlet Evrakı
İ.TAL.	İrâde Taltifât Evrakı
M.	Miladî
MF.MKT.	Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi
MV.	Meclis-i Vükelâ Mazbataları Evrakı
No.	Numara
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
ŞD.	Şura-yı Devlet Evrakı
ŞD.MLK.MRF.	Şura-yı Devlet Evrakı
v.dğr.	Ve Diğerleri
Vol.	Volume
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı
Y. H. Akt.	Yeni Harflere Aktaran
Y.MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
ZB.	Zabtiye Nezâreti Evrakı

GİRİŞ

Osmanlı'nın son döneminde Batı'ya ayak uydurma amacıyla yapılan faaliyetler Osmanlı İmparatorluğu Tarihi'nin önemli bir konu alanını teşkil etmektedir. Sözü edilen süreçte sağlık sisteminin modernize edilmesi için çeşitli adımlar atılmıştır. Bu çalışma söz konusu süreçte Osmanlı Devleti'nin sağlık yapılanmasındaki değişimleri ve bu dönemde açılan bir sağlık kurumu olan Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ni incelemeyi amaçlamaktadır.

Esasen 17. yüzyılın sonlarında çeşitli dillerden yapılan çevirilerle başlayan sağlıkta modernleşme hareketi Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud döneminde yükselmiş, bu hareket Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında önemli bir ivme kazanmıştır. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde açılan Gurebâ hastanelerini, II. Abdülhamid'in saltanat sürdüğü otuz üç yılda çeşitli kentlerde açılan Hamidiye hastaneleri izlemiştir. Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi bu süreçte açılarak geliştirilen bir sağlık kurumudur. Bu araştırma, eldeki veriler çerçevesinde bu kurumu tarihsel yönden inceleme maksadıyla hazırlanmıştır.

Osmanlı sosyal tarihi ve sağlık tarihi, bilimsel araştırmalar için oldukça verimli ve cazip alanlardır. Osmanlı son dönem sağlık tarihi konusunda şimdiye kadar yapılan çalışmalar bu alanın aydınlatılması hususunda oldukça yetersiz görünmektedir. Bu dönemde açılan hastaneler üzerine detaylı araştırmalar bulunmamaktadır. Buna Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi de dâhildir. Bir yüksek lisans tezi olan bu çalışma, arşiv belgeleri, gazeteler, Osmanlı Devleti'nin resmi yıllıkları (sâlnâmeler) gibi birçok birinci elden kaynağın incelenmesiyle hazırlanmış olup bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkıda bulunma amacındadır.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ortalarından itibaren başkent İstanbul başta olmak üzere çeşitli kentlerde imar ve şehircilik atılımlarına girişmiştir. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında büyük kentlerin çehresini değiştirmeye yönelik uygulamalara gidilmiştir. Bu uygulamaların yapıldığı kentlerden biri de Bursa'dır. Son devrinde yüzünü Batı'ya dönen devletin ilk başkentliğini yapan bu şehre önem verilmesi gayet doğaldır. 1800'lü yıllarda şehirde meydana gelen felaketler büyük bir imar hamlesini zorunlu kılmıştır. Bursa'nın kentsel görünümünün değiştirilmesi, deneyimli devlet adamı Ahmed Vefik Efendi'nin kentte bulunduğu iki görev dönemi boyunca hayata geçirilen projelerle

mümkün olmuştur. Bursa'ya ilişkin görevlerinden önce, bir yıl kadar sefaret vazifesiyle Paris'te bulunan Ahmed Vefik Efendi, bu şehirde meydana gelen dönüşümü müşahade etmiş, Bursa'da bu dönüşümün bir örneğini sergileme imkânı bulmuştur. Ahmed Vefik Efendi, Bursa'da bulunduğu her iki görev döneminde çeşitli faaliyetlerde bulunurken şehrin sağlık ihtiyacını giderme yolunda adımlar atmayı da ihmal etmemiştir. Şehrin geliştirilmesi ve modernleştirilmesi kapsamında Ahmed Vefik Efendi'nin liderliğinde bir de sağlık kurumu oluşturulmuştur. İlk etapta adına Bursa Gurebâ Hastanesi denen bu kurumun oluşumunda Ahmed Vefik Efendi'nin payı öylesine büyüktür ki, hastane bir dönem Ahmed Vefik Paşa Hastanesi ismiyle anılmıştır.

Ahmed Vefik Efendi'nin Bursa'da görevli olduğu yıllarda kentte nitelikli bir sağlık kurumuna ihtiyaç duyulmaktadır. Esasen Osmanlıların şehri fethi sonrasında kentte büyük imar çalışmaları yapılmış, bu çalışmalarda halkın sağlık ihtiyacı da düşünülmüştür. 14. yüzyılın sonları ve 15. yüzyılın başlarında Bursa'da bulunan Johannes Schiltberger, o yıllarda Bursa şehrinde sekiz hastanenin mevcut olduğunu ve bu hastanelerin Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan farkı olmaksızın tüm hastalara hizmet verdiğini bildirmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemine gelindiğinde Schiltberger'in bahsettiği manzaradan eser kalmamıştır. Özellikle 1855 yılında meydana gelen depremde muhtemelen bir süredir kullanılmayan Yıldırım Dârüşşifası'nın büyük ölçüde hasar görmesi sonucunda kullanılamaz hale gelmesi, yeni ve şehir halkının ihtiyacına cevap verecek bir hastanenin kurulmasını gerekli hale getirmiştir. Bu araştırmada sözü edilen gelişmelerle kurulan ve Osmanlı Devleti'nin son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk devrinde Bursa halkına hizmet eden Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin tarihsel süreciyle yapılanması değerlendirilecektir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Tetkik eserlerden faydalanılarak hazırlanan birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki sağlık yapılanması incelenmiş, Tanzimat Fermanı'nın ilanı öncesinde ve sonrasında bu alanda yapılan faaliyetler ve bunların hastanelere yansımaları incelenmiştir. Çoğunlukla arşiv belgeleri, gazeteler, sâlnâmeler ve seyahatnameler gibi birinci elden kaynaklar kullanılarak meydana getirilen ikinci bölümdeyse sözü edilen hastanenin 1864-1952 yılları arasındaki tarihsel süreci kronolojik olarak incelenmiş, bu süreçte yaşanan değişimler irdelenmiştir. Yine birinci elden kaynaklardan yola çıkılarak hazırlanan üçüncü ve son bölümdeyse bu hastanenin iç

işleyişine yani idari yapılanmasına değinilmiş, bu hususlardaki uygulamalar örneklerle zenginleştirilmiştir.

Çalışmanın içeriği ve kaynakları hakkında bilgi verilmesinden sonra araştırmanın amacından bahsedilmelidir. Bu çalışmanın temel hedefi, bahsedilen kaynaklar ölçüsünde Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin 1864-1952 yıllarını kapsayan döneminin ve bu süreçteki yapılanmasının incelenmesidir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin son devrinde kent ve sağlık modernizasyonu amacıyla gerçekleştirilen atılımlara bir örnek teşkil eden bu kurumun organizasyonu ile sağlık hizmetlerine değinilmesi ve bu hususlara ilişkin bazı tespitler yapılması araştırmanın bir diğer hedefidir.

Çalışmanın Bursa Kent Tarihi ve Yakın Dönem Sağlık Tarihi gibi alanlara özgün bilgi üreten hedefi bulunmaktadır. Bir yüksek lisans tezi olma özelliğindeki bu çalışma ile bu alanlardaki incelemelerin giderek atması umulmaktadır.

Birinci Bölüm

MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN SAĞLIK TEŞKİLATLANMASI

1. TANZİMAT FERMANI VE SAĞLIKTA MODERNİZASYON SÜRECİ

Osmanlı Devleti'nin klasik çağındaki sağlık müesseseleri, geleneksel İslâmi yapıda varlık göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu birçok sahada olduğu gibi bu sahada da İslâm uygulamalarıyla bezenmiş, Selçukluların devamı niteliğinde bir yapıya sahip olmuştur. Osmanlı sağlık yapısı 19. yüzyıla kadar olan dönemde geleneksel İslâmi ve Selçuklu menşeyini muhafaza etmiştir.

Osmanlı Devleti dönemindeki tıbbi yapıyı şu şekilde özetlemek mümkündür:¹

I- Beylik dönemi (1299-1453)

II- Klasik Dönem

A- İslâm tababetinin devamı olan klasik dönem (1453-1730)

B- Batı tıbbını tanıma ve tercüme dönemi (1730-1827)

III-Batıya açılış ve modernleşme dönemi (1827 ve sonrası).

Osmanlılar döneminde topluma sağlık hizmeti sunulan kurumlar için dârüşşifa, şifâhane, dârüssihha, bîmârhane ve tımarhane gibi tabirler kullanılmıştır. Osmanlılar, klasik dönemde Selçuklulardan devraldıkları dârüşşifaları vakfiyeleriyle birlikte kabul etmişler, Bursa, Edirne, İstanbul ve Manisa gibi büyük merkezler dışında pek az sağlık kurumu meydana getirmişlerdir. Osmanlıların tababet konusunda da Selçuklu mirasına sahip oldukları söylenebilir. Buna göre Ortaçağ devletlerinin genelinde var olan usta-çırak yöntemiyle hekim yetiştirme usulü Selçuklularda da kendini göstermiştir. Bu yöntem Osmanlılarca da aynen tatbik edilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin klasik çağında hekimlerin usta-çırak usulüyle, dönemin ünlü hekimleri tarafından önemli dârüşşifalarda teorik ve pratik olarak eğitildiği bilinmektedir. Bursa'da Yıldırım

¹ Ali Haydar Bayat, "Osmanlı Devleti'nde Tıp Eğitimi", **Osmanlılarda Sağlık**, C. I, Ed. Coşkun Yılmaz - Necdet Yılmaz, Biofarma Yayınları, İstanbul, 2006, s. 240.

Bayezid'in saltanatı sırasında 12 Mayıs 1400 tarihinde hizmete giren dârüşşifa, Osmanlı Devleti'nin ilk dârüşşifası ve ilk tıp medresesi olarak bu tür yapıların Osmanlılar devrindeki öncüsü olmuştur. Bu yapıya Bursa Dâru't-Tıbbı da denilmektedir. Esasen bu dârüşşifa; cami, imaret, medrese, hamam ve türbe gibi yapıların bir arada bulunduğu kompleks bir yapı olan Yıldırım Bayezid Külliyesi'nin bir parçası olarak inşa edilmiştir.² Yıldırım Bayezid Külliyesi'nde yer alan eğitim yapıları özellikle dikkat çekmektedir. Bu külliye, dârüşşifanın yanında dini eğitim yapan bir medrese ve bir tıp medresesi tesis edilmiştir. Başta vakfiye bilgileri olmak üzere diğer belgeler de külliye, iki medresenin varlığına işaret etmektedir. Külliye, dârüşşifa; tıp uygulama alanı ve hastaya sağlık hizmet verilen bir birim olarak yer alırken, iki medrese yapısı da, biri dini eğitim, diğeri ise tıbbi eğitim veren yapılar olarak dikkat çekmektedir.³ Bunun dışında Bursa Dârüşşifası, Türk, Arap, İran gibi İslâm dinini benimsemiş toplumların varlık gösterdiği bölgelerde yapılan dârüşşifaların bir benzeri olarak hem hastane hem de tıp ilminin öğretildiği medreseler şeklinde inşa edilmiştir. Bursa Yıldırım Dârüşşifası, Osmanlıların ilk hastanesi ve ilk tıp medresesi olarak açılmıştır. Tıp medresesinde tıp öğretiminin Türkçe yapılması bu kurumun bir diğer dikkat çekici özelliğidir.⁴

Osmanlıların klasik İslâmi sağlık yapısı kendini doğal olarak ilk defa Bursa Yıldırım Dârüşşifası'nda göstermiştir. Bu yapı İstanbul'un fethinden sonra Fatih Dârüşşifası (1470), Edirne'de II. Bayezid Dârüşşifası (1488), Manisa Hafsa Sultan Dârüşşifası (1539), İstanbul Haseki Dârüşşifası (1550), Süleymaniye Dârüşşifası (1559), Valide-i Atik (Toptaşı) Dârüşşifası (1583) ve Sultanahmet Dârüşşifası (1620) ile devam etmiştir. Bunlar arasında İstanbul'da Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Süleymaniye Külliyesi içerisinde bulunan dârüşşifa ve hemen yanında kurulan tıp medresesi (Daru't-tıb) ayrı bir önemi haizdir. Külliye, yer alan beş medreseden biri olan Süleymaniye Tıp Medresesi'nde öğrencilere yüzyıllarca tıp eğitimi verilmiştir. Medresenin ilk müderrisi dönemin ünlü hoca-hekimlerinden Hekim İsa oğlu Tabib Ahmed Çelebi'dir. Külliye içinde

---

² Candan Nemlioğlu, "Osmanlı Dârüşşifalarının Bahçe Düzeni ve Tıp Bilimine Katkıları", **1. Uluslararası 10. Ulusal Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, Ed. Ayşegül D. Erdemir – Berrin Okka – Özten Öncel v.dğr., Selçuk Üniversitesi Yayınları, C. II, İstanbul, 2008, s. 1323; Bursa Yıldırım Dârüşşifası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Çetin, **İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Dârüşşifası**, Göz Nuru Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.

³ Gönül Cantay, "Türk Mimarisinde Dârüşşifalar", **Türkler**, Ed. H. Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 224.

⁴ Osman Şevki Uludağ, **Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği**, Haz. Esin Kâhya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 27-30.

bina edilen tıp medresesi ile sağlık hizmetleriyle tıp eğitimi aynı çatı altına toplanmış ve günümüzdeki tıp fakóltesi anlayışına yakın bir sistem uygulanmıştır.⁵ 19. yüzyıla kadar önemini koruyan Süleymaniye Tıp Medresesi, o dönemin önemli hekimlerini yetiştirmesi açısından dikkate şayan bir müessesedir. Hatta günümüzdeki haliyle sağlık bakanlarına benzer şekilde görev yapan, aynı zamanda hükümdar ve ailelerinin hekimliğini yapan hekimbaşların büyük bir kısmı bu medresede eğitim görerek yetişmiştir.

Osmanlı Devleti'nde sağlıkta yenileşme çalışmaları esasen Türk hekimlerinin Batı dillerinden yaptıkları çevirilerle birlikte başlamıştır. Osmanlı sağlık yapısı, 19. yüzyılın ortalarına değin klasik usuller üzere ilerlemiştir. Fiili anlamda bu yıllarda başlayan sağlıkta yenileşme çalışmaları Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya dönmesinin bir ürünüdür. Bu konuda Batı dillerinde yazılmış Tıp metinlerinin Türkçeye çevrilmesi büyük rol oynamıştır. Tıp alanında yapılan çeviriler, Osmanlı modernleşme çağında sağlık alanında gelişmeleri sağlayan önemli etkenlerden biridir.

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan önce Avrupa'daki gelişmeleri önceleri uzaktan izlemiş, savaş meydanlarında üst üste alınan yenilgiler neticesindeki ağır toprak kayıpları nedeniyle Batı'daki gelişmelere ilgi duymaya başlamıştır. Bu dönemde yapılan Batı'ya dönük çalışmalar ulemâ ve asker sınıfları ile birlikte toplumun da tepkisini çekmiş, çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. İlk olarak III. Selim tarafından başlatılan Batı'ya yönelme hareketi II. Mahmud zamanında idari ve mali konuları da içine alan kapsamlı bir programa bağlanmıştır. Bundan sonra Tanzimat hareketleriyle birlikte kapılar sonuna kadar Batı etkisine açılmıştır. Dönemin aydın ve bürokrat kadroları devletin çöküşünün durdurulması ve sorunların çözülmesi amacıyla Batı kurumlarının alınmasını çare olarak görmüşlerdir. Yenilik hareketleri, ilan edilen bir fermanla başlamış ve bu fermanın uygulanmasıyla ilgili olarak çıkarılan çeşitli fermanlar ve nizamnâmelerle sürdürülmüştür.⁶

Sultan II. Mahmud'un ölümünden beş ay sonra, 3 Kasım 1839 tarihinde, Sultan Abdülmecid'in saltanat döneminde devlet ricâlinin, Müslüman olan ve olmayan halkların ileri gelenlerinin, yabancı diplomatların ve esnaf temsilcilerinin hazır bulunduğu törende okunan bildiriye Tanzimat Fermanı ismi verilmiştir. Bu fermana Tanzimat-ı Hayriyye ve

⁵ Bedi N. Şehsuvaroğlu - Ayşegül E. Demirhan - Gönül C. Güreşsever, **Türk Tıp Tarihi**, Taş Yayıncılık, Bursa, 1984, s. 79-80; Yağmur Say, "Türk Tıp Kurumları", **Türkler**, Ed. H. Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 333.

⁶ Şükrü Karatepe, "Tanzimat Reformları ve Çelişkileri", **Türkler**, Ed. H. Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, C. XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 716.

okunduğu yere istinaden Gülhane Hatt-ı Hümayûnû da denmiştir. O gün, Gülhane Meydanı'nda fermanı okuyan Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, bu fermanla II. Mahmud döneminden beri Avrupa devlet adamları ile yaptığı konuşmalardan ilham alarak hazırladığı bir reform programını ilan etmiştir. “Tanzimat” kelimesi “nizam verme” anlamına gelen “tanzim” sözcüğünün çoğuludur. Ancak femandaki “tanzim” sözcüğündeki nizam verme anlayışı, sadece askerlik alanında değil, devlet ve toplum düzenindeki topyekun bir değişime işaret etmektedir.⁷ Osmanlı tarihinde Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan bu dönem hakkında çeşitli fikirler mevcutsa da genel kabule göre bu dönem 1839-1876 yılları arasında kapsamaktadır. Ancak Tanzimat Fermanı getirdiği bazı değişikliklerin olumsuz etkiler doğurması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin dağılmasına etki yaratmış bir düzenleme olmuştur.

Tanzimat Fermanı, ilan edildiği döneme kadar üç asırlık sürede tahta çıkan sultanın tebaasına adaletli bir idare vaat ettiğini belirten adaletnâme yayınlama geleneğinin bir devamıdır. Ancak Tanzimat Fermanı'nın önceki dönemlerdeki adaletnâmelerden farkı, bu fermanla adalet ve refah vaatlerinin muhatabının imparatorluğun tüm tebaası olmasıdır.⁸ Fermanın ilan edilmesinin birçok boyutu vardır. Ancak buradaki temel neden iktisadi yapısı ve toplumsal kurumlarıyla Endüstri Çağı'na ayak uyduramayan bir imparatorluğunun aydın bürokratlarının devletin çöküşüne bir çare bulma ihtiyacıdır. İmparatorluğun son iki yüzyıldır gereken sınai ve zirai reformları hayata geçirememesi, milli ve bölgesel ayaklanmalara sebep olmuş, devleti temelden sarsmıştır.⁹ Tanzimat, bu ayaklanmaların önünü alabilmek için “eşitlik” ve Batı'yı yakalama gayesiyle “modernlik” ilkelerinin benimsendiği, 18. yüzyılda başlayan yenileşme çalışmalarının doruk noktasına ulaştığı, detaylı bir düzenlemenin adıdır.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın uygulamaları 1840 yılında yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Tanzimat'ın öngördüğü idari, mali ve askeri değişimin tüm imparatorlukta uygulanmasının zor olmasından dolayı bu değişiklikler ilk olarak merkeze yakın bazı bölgelerde uygulamaya konulmuştur. İlk etapta Bursa, Ankara, Aydın, İzmir, Konya ve Sivas şehirleri “Tanzimat-ı Hayriyye İcra Olunan Mahalle” ya da “Dâhil-i

⁷ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 213; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 398-399.

⁸ Halil İnalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, **Bellekten**, C. XXVIII, S. 112, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1964, s. 611.

⁹ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 402.

Tanzimat” olarak tayin edilmiştir. Bununda Mart 1838’de kurulan Meclis-i Vâlâ’nın kuruluş kararında yer alan “*Tanzimat-ı Hayriye’nin müzakeresine mübaşeret ve Meclise mahsus mührün dahi imaline mübâderet kılınması...*” ifadesiyle bu meclisi Tanzimat doğrultusunda yapılan çalışmaların denetmeni olarak görevlendirilmiştir. Tanzimat reformlarının müzakere edilerek düzenlenmesi görevi Mustafa Reşid Paşa’nın girişimleriyle 26 Eylül 1854’te kurulan Meclis-i Tanzimat’a verilmiştir.¹⁰ Tanzimat Fermanı reformlarının uygulanması oldukça uzun ve sıkıntılı bir süreç olmuştur. Bu dönemde özellikle merkeze uzak bölgelerde reformların uygulanması uzun süre gerektirmiştir.

Gülhane Hatt-ı Hümayûn’un ilan devlet ve kamu düzeninde çeşitli yenilikler yarattığı gibi sağlık alanında yenilik hareketine neden olmuştur. II. Mahmud döneminde nâzırlıkların (bakanlıklar) kurulması ve Tanzimat döneminde ülkenin siyasi yapılanmasında vilayet (il) sistemine geçilmesi dikkate şayandır. Bu siyasi yapılanma değişimleri Tanzimat döneminde sağlık teşkilatlanmasına büyük oranda etki etmiştir. Bu noktada 17. yüzyıldan itibaren klasik Osmanlı idare sisteminin değişmeye başladığı, “beylerbeyi” kelimesinin yerini “vali” kelimesinin aldığı, böylece valilerin yetkilerini artırarak gittikçe güçlendikleri belirtilmelidir. 3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat’la idari ve mali merkezîyetçilik fikrini gerçekleştirmek amacıyla valilerin nüfuz ve yetkileri azaltılmıştır.¹¹ Aynı zamanda bu ferman sonrasında eyaletlerin adı değişerek vilâyet, sancakların adı liva olmuş; beylerbeyinin yerini vali, sancakbeyinin yerini mutasarrıf almıştır. 1846 yılında vilâyet ve livaların sınırları bir hayli daraltılmış, ülke 36 vilâyet, 162 sancak ve 1267 kaza şeklinde tanzim edilmiştir. Vilâyetlerin 15’i Rumeli, 19’u Arabistan, Suriye, Irak ve Anadolu’da, 3’ü de Afrika’dadır. Tanzimat sonrası Osmanlı idari sisteminin vilâyet ve livalardan oluşturulmasıyla devlet eliyle sağlanan birçok hizmet gibi sağlık hizmetinin de tabana ulaştırılması sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca bu fermanın sonra devlet -sınırlı da olsa- halk sağlığı ile ilgilenme yolunda çalışmalara imza atmıştır.

---

¹⁰ Coşkun Çakır, “Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat: Hazırlanması, İlanı, Tepkiler ve Uygulanması”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. XIV, Ed. H. Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 706-710.

¹¹ Zeynep Dörtok Abacı, **Modernleşme Sürecinde Bursa Kentinin Mekânsal ve Sosyal Değişimi (1860-1910)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2005, s. 33-36.

Tanzimat Fermanı sonrası arzu edilen tüm yenilikler tam anlamıyla uygulanmasa da sağlık özelinde gelişim sağlayan yatırımlar yapıldığı söylenebilir.¹²

Tanzimat sonrası sağlık sisteminin modernleşmesine katkı yapan diğer unsur belediyeciliktir. Tanzimat Fermanı'nın belediyecilik konusunda yeniliklere ön ayak olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin klasik çağında beledi hizmetler kadının görevleri arasındayken bu görev 1826'da kurulan merkezde İhtisap Nezâreti ve taşrada İhtisap Müdürlüklerine devredilmiştir. Belediye hizmetleri konusunda devletin başkenti İstanbul'un özel bir öneme sahip olduğu muhakkaktır. Bu bağlamda Kırım Savaşı sonrası 16 Ağustos 1854 tarihinde İstanbul'da Şehremâneti Teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilatla İstanbul ve bağlı semtlerin temizlik, aydınlatma, imar, ulaşım gibi ihtiyaçlarının giderilmesi hedeflenmiştir.¹³ Böylece modern belediye hizmetlerinin temeli atılmıştır. Zamanla taşradaki belediyelerin yaygınlaşması ve hizmet kalitesinin artmasıyla sağlık hususunda da şehir halkına sağlık hizmetinin sunulması kolaylaşmıştır. Belediye tabipliği uygulaması bu durumun en güzel örneklerinden biridir.

Tanzimat dönemi reformlarının sağlık alanına yansımalarıyla sağlık hizmetlerinin devletin görevleri arasında kabul edilmesine yönelik bir zihniyet değişikliği yaşanmıştır. Bu anlamda kentlerdeki hastane, doktor ve eczane sayısı artırılmış, dolayısıyla din, dil ve etnik unsur ayırt edilmeksizin tüm tebaanın sağlık durumlarının iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda Tanzimat dönemindeki şehircilik faaliyetleriyle gelişen gündelik yaşam koşullarının iyileştirilmesi hedefi kentlerde sağlık altyapısının kurulması ve yaygınlaştırılmasına önayak olmuştur. Tüm bu gelişmeler göz önüne alındığında bu dönemde çeşitli Tıp okullarının kurulduğu, aşılama, ecza ve karantina uygulamalarının yapıldığı, salgın hastalıklarla mücadele edildiği ve genel anlamda sağlık alanında topyekun bir değişim yaşandığı gözlenmektedir.

---

¹² Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Politikası", **Anadolu'nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim**, Y. H. Akt. Mustafa Çulfaz, Serander Yayıncılık, Trabzon, 2007, s. 11-14; Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", **Türkler**, Ed. H. Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, C. XIV, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 788-789.

¹³ Saydam, a.g.m., s. 791-792.

2. TIP OKULLARI (TİBHÂNE-İ ÂMİRE, CERRAHHÂNE-İ ÂMİRE, TİBBİYE-İ MÜLKİYE)

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki sağlık kuruluşları kadar tıp eğitimi de ilgi çekicidir. Söz konusu dönemde tıp eğitimiyle ilgili olarak temelde üç usul uygulanmıştır. Bunlardan birincisi, ünlü hekimlerin muayenehaneler açmaları ve kabul ettikleri öğrencileri buralarda usta-çırak usulüyle eğitmeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Seçilen öğrencilerin niteliği ve yanında yetiştiği hekimin şöhreti bu eğitimin benimsenmesinde oldukça önemli olmuştur. İkinci usule göre kurulan dârüşşifalarda yine usta-çırak yöntemiyle hekimler yetiştirilmiştir. Üçüncü yöntemdeyse tıp eğitimindeki en önemli nokta medrese ve dârüşşifa gibi yapıların bir arada olduğu külliyelerdir. Bu külliyelerde yer alan medreselerde öğrencilere teorik tıp eğitimi verilirken dârüşşifalarda uygulamaya yönelik dersler verilmiştir.¹⁴

Osmanlı Devleti döneminde en çok görülen tıp eğitim yöntemi dârüşşifalarda hekim yetiştirmeye yönelik olandır. Selçuklularca da benimsenen bu yöntem Osmanlı'da ilk olarak Yıldırım Bayezid döneminde kurulan Yıldırım Dârüşşifası'nda uygulanmış ve sonrasında kurulan diğer dârüşşifalarda uygulamaya konmuştur. Eğitime kabul edilen öğrencilerin iyi bir medrese eğitimine sahip olanlarına dikkat edildiği bilinmektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edilen Süleymaniye Külliyesi'nde bir tıp medresesinin tesis edilmesi Osmanlı'daki tıp eğitimi açısından oldukça önemli bir gelişmedir. Zira bu zamana kadar, muayenehaneler ve dârüşşifalar dâhilinde yapılan tıp öğretimi, Süleymaniye Tıp Medresesi ile özel bir medreseye kavuşmuş ve dârüşşifa bir uygulama yeri olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dârüşşifa ve tıp medresesinin bir arada olduğu bu külliyenin inşasıyla teorik ve pratik tıbbın bir çatı altında birleşmesi sağlanmıştır.¹⁵ Bu yöntemin uygulanması sonucunda tıp eğitiminin zenginleştirilmesiyle daha bilgili ve daha yetenekli hekimlerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Nitekim saray hekimliği görevine atananların birçoğunun uzun yıllar boyunca Süleymaniye Tıp Medresesi'nden mezun olan hekimler arasından seçildiği bilinmektedir.¹⁶

¹⁴ Nesrin Çobanoğlu - G. Yasemin Tunçay, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Tıp Eğitiminde Anadolu Dârüşşifalarının Yeri ve Önemi", **Amasya Uluslararası Anadolu-Türk Dârüşşifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi Bildiri Kitabı**, Anıt Matbaa, Ankara, 2008, s. 106.

¹⁵ Fethiye Erbay, "İstanbul Medreselerinde Tıp ve Sağlık", **1. Uluslararası/10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, Ed. Ayşegül D. Erdemir – Berrin Okka – Özten Öncel v.dğr., C. I, Selçuk Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 577-578.

¹⁶ Çobanoğlu - Tunçay, a.g.m., s. 107; Şehsuvaroğlu – Erdemir - Güreşsever, a.g.e., s. 202.

Osmanlı Devleti'nde sağlık modernizasyonuna giden yolda Batı tıbbını tanımaya yönelik ilk adımlar, 18. yüzyılda Türk hekimlerinin Avrupa kaynaklarından yaptıkları çevirilerle atılmıştır. Bundan sonra aynı sahada ordu merkezli somut çalışmalara rastlanmaktadır. Osmanlı yönetimi savaş alanında alınan mağlubiyetler ve kaybedilen topraklar sebebiyle ilk etapta askeri alanda bir düzenlemeye gitmeyi uygun görmüştür. Sağlık hizmeti sivil halkın olduğu kadar ordunun da sürekli ihtiyacı olduğundan bu alanda yenileşmeye gidilmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda ilk çalışma Tanzimat'tan evvel III. Selim döneminde başlatılmıştır. Bu dönemde donanmanın hekim ihtiyacını sağlamak ve hastalarını tedavi etmek amacıyla Kasımpaşa'da öğretim kadrosunda bir hekim ve bir cerrahın bulunduğu "spitalya" denilen eğitim hastanesiyle yanına teorik Tıp ve Cerrahi eğitimi verecek tabibhâne binası inşa edilmiştir. Tersane Tıp Mektebi/Tersane Tabibhânesi adıyla anılan tesis 18 Şubat 1805 tarihli bir taktirle kurulmuştur. Kurumun 1807 tarihli nizamnâmesinde öğrencilerin çoğunun eczacı dükkânlarında çalıştıkları için İtalyancaya hâkimlerdir. Öğrencilerin İtalyanca kitapları daha kolay temin etmeleri bakımından buradaki tıp eğitiminin İtalyanca olmasına karar verilmiştir. Bu nizamnâmede, kurumda bir kütüphane oluşturulmasından öğrencilerin sıra ile nöbet tutmasına kadar birçok konu detaylı olarak düzenlenmiştir. Osmanlı tıbbının modernleşmesi açısından ilk somut adım olan bu teşebbüs devrin siyasi kargaşası, bilhassa Kabakçı Mustafa İsyanı'ndan sonra 1806 yılında kapatılmış, binaları ise 1822 Kasımpaşa yangınıyla birlikte ortadan kalkmıştır.¹⁷

III. Selim döneminde Osmanlı tıbbının modernleşmesi yolunda atılan ikinci adım ise tersane tabibhânesinin kuruluşundan iki ay sonra gerçekleşmiştir. Rum azınlıkların dil, edebiyat ve matematik tedrisâtı için Nisan 1805'te Kuruçeşme'de kurdukları okula ek olarak bir tıp bölümünün açılması talebini III. Selim, "âsâkir-i İslâmiyye'ye ve umûmen ibâdullaha nef'i ve faidesi olacağı" düşüncesiyle olumlu karşılamıştır. Böylece yöneticiliğini Dimitraşko Morozbeyzade'nin üstlendiği ve sadece Rum talebelerin kabul edildiği Rum Tıp Mektebi kurulmuştur. 1812 yılında zararlı faaliyetleri nedeniyle kurumun yöneticisi idamı edilmiştir. Böylece okulun faaliyetine son verilmiş ve bu teşebbüs de başarısızlıkla nihayet bulmuştur.¹⁸ III. Selim dönemindeki bu iki teşebbüs kısa ömürlü olsa da sağlık modernleşmesi açısından önemli adımlar olarak önem arz etmektedir.

¹⁷ Uludağ, **Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği**, s. 48; Bayat, a.g.m., s. 242.

¹⁸ Esin Kâhya, **Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri**, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 4; Ayten Altıntaş,

Osmanlı Devleti'nde tıp okullarının modernize edilmesine yönelik en önemli faaliyetler Sultan II. Mahmud döneminde yapılmıştır. Giriştiği yenilik hareketleriyle halk, ordu ve ulemanın tepkisini çeken, hatta bu yüzden halkça “Gâvur padişah” olarak adlandırılan II. Mahmud, Tanzimat öncesi dönemde hüküm sürse de Osmanlı yenileşmesinin sembol hükümdarlarından biri olmuştur. Onun döneminde Tıp okullarında yapılan yenileşmeler yine orduyu modernize etme amacıyla yapılan girişimlerin bir sonucudur.

Comte de Bonneval'in (Humbaracı Ahmet Paşa) I. Mahmud döneminde orduda sıhhiye bölüklerinin kurulmasını tavsiye ettiği ve Nizam-ı Cedîd döneminde kurulan alaylar için hastane açıldığı bilinmektedir.¹⁹ Ancak Osmanlı ordusunun sıhhi ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte bir sağlık örgütünün temelini oluşturacak Tıp okullarının kurulması Sultan II. Mahmud döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde özellikle Vaka-i Hayriyye olarak da bilinen Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması sonrasında Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun kurulması, yeni ordunun sıhhi ihtiyaçlarını karşılayacak yetişmiş hekimleri gerekli kılmıştır. Bu gereklilik yeni ve görece modern Tıp okullarının kurulmasına vesile olmuştur.

Yeni bir tıp okulunun açılması Sultan II. Mahmud'un yapmış olduğu yenilik hareketlerinden biridir. Padişah, Süleymaniye Tıp Medresesi'nin (Süleymaniye Dâru't-tıbbî) artık hekim yetiştirmekte devrin ve ülkenin ihtiyacına cevap veremediğini görerek yeni bir Tıp okulu kurulması fikrine sıcak bakmıştır. Zira ülkenin gelişen bilime ayak uydurması için bu tür faaliyetlerde bulunulması zorunludur. Bununla birlikte o döneme kadar Avrupa'dan gelen ehil olmayan hekimlerin oldukça rağbet gördüğü, hatta bunlardan bazılarının sarayda dahi görev aldıkları bilinmektedir. Bu durumda Osmanlı Devleti, ülkede ehil hekim yetiştirebilmek, bu hekimleri her alanda görevlendirmek, bu sayede devletin sağlık altyapısını oluşturabilmek ve Yakındoğu'ya yayılan kolera salgınlarının önüne geçebilmek amacıyla modern tıp okullarına ihtiyaç duymuştur. Bunun bilincinde olan Sultan II. Mahmud, sadrazamdan hasta askerlerin en iyi şekilde tedavi edilmeleri için hekimbaşı ile görüşülmesini istemiştir. Sadrazam bu emir doğrultusunda bir toplantı düzenlemiş ve 1826 yılı Aralık ayı ortalarında yapılan bu toplantıdan Tıbhâne-i Âmire'nin

---

“Osmanlılarda Modern Anlamda Tıp Eğitiminin Başlaması: Tıbhâne-i Âmire”, **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 528-529.

¹⁹ Berkes, a.g.e., s. 184.

kurulması kararı çıkmıştır. Bu gelişme üzerine Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi açılacak olan tıp okulunun özelliklerini ihtiva eden geniş bir takrir kaleme almıştır. Hekimbaşı ilk takririnde yeni bir tıp okuluna duyulan ihtiyacı şöyle anlatmıştır:²⁰

“...Sınıf-ı asâkir-i cihâdiyyenin neferâtın hasta ve mecruhlarına sefer ve hazerde kânûn-u tıbb üzre bakılmak ve timar ve tedavi olunmak gerektiği açık ve seçik ise de Âsitâne-i Âliyyede bulunan doktorların ekserisi eski tıbb usulüne göre görevlerini yapıp ve yeni tıbb hakkında da bilgileri olmayıp, doktor olan kişinin ise mutlaka eski usulün ve yeni usulün bilgisini birlikte olmak üzere baktıkları hastalara, işbu iki usulle ilgili bilgisini kullanmak gerektiği akıllı kişilerce ve bilgin kişilerce açık ve seçik olduğunu ve yeni usulün öğretimini ne surette olursa olsun yabancı dil tahsilini gerektirdiğini kaydetmeye lüzum olmayub, Âsitâne-i Âliyyede şartlarına riayet şartıyla bir müstakil Dâru’-t-Tıbbiyye-i Âmire inşasına emir verilip, bilgin öğretmenler vasıtasıyla, yeni tıbb bilimi öğretilse, Yüce Allah’ın yardımıyla birkaç sene için Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye mensuplarına Müslüman olmayan doktorların alınmasından vazgeçilebilir. Müslümanlardan dört sene içinde âlim ve bilgin, doktor ve tabib ve cerrah yetişeceğini kaydetmek dahi gereksizdir.”

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, 26 Aralık 1826 tarihli bu takrirden yeni tıbbın (Tıbb-ı Cedîd) öğrenilmesi için “lisân-ı ecnebi” tahsilinin şart olduğunu kaydetmiştir. Takririn ikinci bölümünde ise öngörülen eğitimin nasıl olacağı konusunda bilgi vermiştir. Buna göre şimdilik bu okul için uygun bir yer seçilecek, okula ordudan ve ordu dışından yetenekli gençler seçilecek ve kabul edilecek öğrenci sayısını sultan belirleyecektir. Ayrıca okulda bir hoca ve iki muallim görevlendirilecek, hoca Din Bilgisi, Dilbilgisi ve Temel Tıp Bilimi derslerini verecek; muallimlerden biri Fransızca ve Cerrahi’yi, diğer muallimse Teşrih (kadavra üzerinde inceleme) ve Tıp fenlerini yabancı dilde öğretecektir. Öğrenciler, bu eğitim sonunda görevlendirildikleri hastanelerde gösterecekleri kabiliyetlere göre hekim ya da cerrah olabileceklerdir.²¹

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi’nin kaleme aldığı bu önemli takrirle hem ordudaki hekim ve cerrahların artık Müslümanlardan olması hem de bu kişilerin yeni tıbbi öğrenmeleri hedeflenmiştir. Bu takrirden sonra görülen lüzum üzerine ordu için modern bir tıp okulu kurulmasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Tıbhâne-i Âmire, bu çalışmalar

²⁰ Altıntaş, a.g.m., s. 529-530, Kâhya, **Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri**, s. 5-6.

²¹ Altıntaş, a.g.m., s. 530; Bayat, a.g.m., s. 242

sonucu 14 Mart 1827 tarihinde İstanbul Vezneciler’de Tulumbacıbaşı Konağı’nda açılmıştır. Bu kurumda hem hekim hem de cerrah yetiştirilmesi hedeflenmiş, bu bağlamda binanın üst katı tıphâne, alt katıysa cerrahhâne olarak düzenlenmiştir. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi’nin gözetimindeki bu müessesede Abdülhak Molla, Osman Saib Efendi, Macar asıllı Mehmet Necati, saray hekimi Stefan ve Bogos gibi hocalar vasıtasıyla askeri hekim ve cerrahlar yetiştirilmiştir. Bu kurumda Avrupa’da ve İstanbul’daki Süleymaniye Tıp Medresesi’nde eğitim almış kişiler birlikte görev almıştır.²² Bu kurumun eğitim süresi dört yıl olarak öngörülmüş ve eğitimde yabancı dile önem verilmiştir. Okulun açılış tarihi olan 14 Mart günümüz Türkiye’inde tıp bayramı olarak kutlanmaktadır.

1832 tarihine gelindiğinde, bina öğrenci sayısına yetersiz gelince, cerrahhânenin tıphânenen ayrı bir kurum olarak idaresi fikri gündeme gelmiştir. Geceli ve gündüzlü eğitim verecek kurum için Batı’dan bir uzman getirilmesi öngörülmüştür. O dönemde Fransa’da cerrahlık eğitimi ileri olduğundan bu uzmanın Fransız olması gerektiği düşünülmüş ve o sıralar İstanbul’da bulunan ve cerrahlığıyla ün yapmış Sade de Gallière cerrahhâneye hoca olarak seçilmiştir. Bu okul için Topkapı Sarayı’nın yıldızlı kapısının civarındaki hastanenin bir koğuşu olan ve “Hastalar odası” olarak adlandırılan yer cerrahhâne için düzenlenmiştir. Cerrahhâne-i Âmire, tüm bu çalışmalar sonucunda, 9 Ocak 1832 günü, Tıbhâne-i Âmire’nin kuruluşundan beş yıl sonra törenle açılmıştır.²³

1838 yılında alınan bir karar üzerine Galatasaray’daki Tıbhâne-i Âmire, Cerrahhâne-i Âmire ile birleştirilmiş ve bu yeni oluşum esaslı bir tamirat gören Galatasaray’daki modern bir tıbbiye olarak açılmıştır. Osmanlı Devleti’nde modern Tıp okulunun kurulması esasen bu tarihte mümkün olmuştur. Zira bu gelişmeden sonra Viyana’dan Doktor K. A. Bernard getirilmiş ve bu okulun tanzimi görevi kendisine verilmiştir.²⁴ 1839 yılında Galatasaray’a taşınan mektep, bu tarihten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne ismiyle anılacaktır.²⁵

---

²² Arslan Terzioğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tıp Eğitiminin Batılılaşması”, **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 519; Arslan Terzioğlu, **Osmanlılarda Hastaneler, Eczacılık, Tababet ve Bunların Dünya Çapında Etkileri**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 88-89; Berkes, a.g.e., s. 185.

²³ Uludağ, **Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği**, s. 59-60

²⁴ Süheyl Ünver, **Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 8-9.

²⁵ Bu mekteple ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Nevsâl-i Âfiyet: Sâlnâme-i Tıbbi**, Doktor Besim Ömer, Birinci Sene, İstanbul, Alem Matbaası, 1315 (1899), s. 51-62.

Yukarıda isimleri zikredilen kurumlar Sultan II. Mahmud'un yükseköğretim alanında özel ilgi gösterdiği kurumlardır. Bununla birlikte bu okulların kuruluş ve gelişmesine ulemâdan hiçbir engel gelmemiş, bilakis katkılar gelmiştir. Devrin padişahı Sultan II. Mahmud'un Tıbbiye'nin açılış döneminde verdiği nutuk, padişahın bu konuya ne derece önem verdiğini ortaya koymaktadır. Padişah, açılış nutkunda Tıbbiye'nin amaç ve görevlerini belirtirken bu okulda Avrupa biliminin model alındığını şöyle dile getirmiştir.²⁶

“Bu okula, insan sağlığının korunması gibi kutsal bir ödeve kendini verecek bir okul olacağı için öncelik verdim... Tıp öğretimi Fransızca olarak yapılacaktır. Bunun neden yabancı dille yapılacağını soracaksınız. Bunu zorunlu kılan güçlükleri bildireyim... Geçmişte bizde de tıp bilimleri üzerine birçok kitap yazılmıştır. Hatta Avrupalılar bu kitapları kendi dillerine çevirerek onlardan çok şey öğrenmişlerdi. Fakat bu kitaplar Arapça yazılmıştır. Birçok yıldan beri İslâm okullarında bu kitaplar ilgi konusu olmaktan çıktıkları, bunları bilenlerin sayısı azaldığı için artık kullanılmaz olmuşlardır. Şimdi, tıbbi kendi dilimize çevirmek için yeniden bu kitaplara dönmek, yıllar alacak uzun bir iştir. Bu kitapları kendi dillerine çevirmekle Avrupalılar yüz yıldan fazla bir süreden beri bunlara birçok yeni katkılarda bulunmuşlardır. Bundan başka bu konuları öğretmenin yöntemlerinde büyük kolaylıklar geliştirmişlerdir. Bu yüzden tıp üzerine yazılmış Avrupa eserlerine kıyasla bu Arapça eserler artık yetersizdir. Bu eksikliklerin yeni eserlerden alınacak bilgilerle kaldırılabilmesi iddia edilse bile, bunlar çabucak Türkçeye çevrilemezler. Çünkü tıp öğrenimi için gerekli olan beş altı yıldan başka Arapçayı iyice öğrenmek en aşağı on yıl ister. Halbuki, bir yandan ordumuz ve halkımız için iyi yetişmiş doktorlara, öte yandan Tıp bilimlerinin kendi dilimize kazandırılmasına acele ihtiyacımız vardır. Bu yüzden Fransızca öğrenmenizi istemekten maksadım, onu sırf bu dilin hatırı için öğrenmeniz değil, tıbbi öğrenmeniz ve bu bilimi adım adım kendi dilimize kazandırmanızdır... Ancak bu yapıldığı zaman kendi ülkemizde tıp kendi dilimizde okutulur hale gelecektir.”

Sultan II. Mahmud, yukarıda bir kısmını günümüz Türkçesine çevirerek verdiğimiz nutkunda ayrıca Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de muallim-i evvel (başöğretmen) olarak görevlendirilen Doktor K. A. Bernard'ı çeşitli sözlerle övmüştür. Mösyö Bernard, bu kurumun Batı tarzında bir okul haline getirebilmek için oldukça mesai harcamıştır. Bernard'ın gelişinden sonra 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilan edilmiş, dolayısıyla

---

²⁶ Berkes, a.g.e., s. 185-186.

Bernard'ın mesaisinin bir kısmı Tanzimat dönemine tesadüf etmiştir. Fakat mektep daha Tanzimat ilan edilmeden evvel Avrupai tarza geçiş yapmaya başlamıştır. Mösyö Bernard'ın Tıp mektebinin yeniden düzenlemek için yaptığı çalışmalarından en önemlisi, o güne kadar planlar üzerinde yürütülen anatomi derslerinin kadavra üzerinde yapılması gerektiği üzerinde ısrar etmesi ve bu konuda hükümetten izin almasıdır. Dr. Bernard öğrencilerin anatomi derslerinden yeterli derecede yararlanamadıklarını ileri sürmüş ve anatomi derslerinin Avrupa'da olduğu gibi, kadavra üzerinde yapılması konusunda ısrar etmiştir. Onu bu konuda Hekimbaşı Abdullah Efendi de desteklemiştir. Abdullah Efendi disseksiyon yapılması için gereken cesetlerin Tersâne-i Âmire prangasından sağlanması konusunda yardımcı olmuştur. Prangada ölen esirlerin cesetleri Tıbbiye'de anatomi derslerinde kullanılmak üzere gönderilecekti.²⁷

Viyana'dan getirilen Dr. Bernard, yönetimiyle görevlendirildiği Galatasaray'daki bu Tıbbiye'yi kısa zamanda Viyana'daki Josephinum'u örnek alarak organize etmiş, hatta oradaki gibi bir botanik bahçesi tesis ve tanzim etmek için Viyana'dan bir bahçıvan dahi getirtmiştir. Bununla birlikte Bernard döneminde düzenlenen mektebin ders programı Viyana'daki okulda 1822'den beri uygulanan ders programıyla büyük ölçüde örtüşmektedir.²⁸ Bu bağlamda Dr. Bernard'ın dönemin modern bir Tıp okulu olan Viyana'daki Josephinum'un sistemini İstanbul'da kurulan Tıp mektebinde uygulamayı amaçladığı söylenebilir.

Dr. Bernard, 1844'deki ölümüne kadar muallim-i evvel unvanıyla Tıbbiye'de hizmet vermiştir. Bernard'ın ölümünden sonra bu kuruma müdür olarak Dr. İspîçel'in tayin edildiği görülmektedir. Onun döneminde mektep 5 yıllık mesleki eğitim ve 1 yıllık pratik eğitim olmak üzere toplam 6 yıl olarak belirlenmiştir (1854). Bu arada eğitim ve öğretim kalitesini yükseltmek için yurtdışından bazı muallimler İstanbul'a davet edilmiştir. Bunlar arasında o dönemde hekim ve cerrahlıklarıyla şöhret bulmuş olan Viyanalı Rigler, Parpalok ve Antoin Chalier gibi ünlü isimler mevcuttur.²⁹

Tıbbiye'nin önemli özelliklerden biri bu kurumun Osmanlı padişahlarının desteğine mazhar olmasıdır. Söz gelimi Sultan II. Mahmud'un Tıbbiye'yi ve dolaylı olarak Dr. Bernard'ı desteklediği bilinmektedir. Hatta Viyana'dan getirilen Dr. Bernard, bu

²⁷ Esin Kâhya, "Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı?", **Bellekten**, C. ILIII, S. 172, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1979, s. 749-751; Ünver, a.g.e., s. 9.

²⁸ Terzioğlu, a.g.m., s. 522-523.

²⁹ Kâhya, a.g.e., s. 17.

mektepteki uygulamalarına karışılmaması koşuluyla İstanbul'da çalışma teklifini kabul etmiştir. Bunun dışında, 1843 yılında Tıbbiye'de yapılan sınavlara Sultan Abdülmecid'in bizzat nezâret etmesi, mektebe Osmanlı sultanları tarafından verilen desteğin açık bir kanıtıdır.

Mekteb-i Tıbbiye'nin kuruluşunda Süleymaniye Tıp Medresesi'nden mezun olanların büyük payı olmuştur. Yine bu süreçte medresenin öğrencisi olanlar Tıbbiye'ye girmişler ve oradan mezun olmuşlardır. Bu gelişmeden sonra Süleymaniye Tıp Medresesi ihmal olunmuştur. Bunun en önemli sebebi, yeni mektebin memleketin ihtiyacına yeterli gelmeye başlamasıdır. Uzun yıllar devrin ihtiyacına göre vazifesini yerine getirmeye gayret eden Süleymaniye Tıp Medresesi, görevini 19. yüzyıl ortalarında yeni mektebe devretmiştir. Vaktiyle medresede eğitim alan öğrencilerin pratik eğitim aldıkları Süleymaniye Dârüşşifası ise bu dönemde akıl hastaları başta olmak üzere çeşitli hastalarla dolu bir yapı olarak bir sağlık kurumu olarak hizmet vermeye devam etmiştir.³⁰

Bu süreçte Tıp alanında bir değişiklik de hekimbaşılık müessesesinde yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nde devlet ve saray mensuplarının sağlık işlerini devrin imkânları ölçüsünde yürüten, günümüzdeki sağlık bakanlığı benzeri bir hekimbaşılık kurumu bulunmaktadır. Hekimbaşılar, yüzyıllar boyunca ülkenin en önemli Tıp eğitim kurumu olan Süleymaniye Tıp Medresesi'nden mezun olanlar arasından seçilmiştir. Ancak Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki batılılaşma hareketleri bu kurumda da değişikliğe gidilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Tıbbiye'nin 1839'dan sonra Galatasaray'na taşınması ile modernleşmesi, ülkede batılı anlamda sağlıkla ilgili diğer müesseselerin kurulması, kanun, tüzük ve yönetmeliklerin çıkarılması, hekimbaşılığın birtakım görevlerinin yeni müesseselere devrini gerekli kılmıştır. 1837 - 1838'de Harbiye Nezâreti'nde Sıhhiye Dairesi'nin kurulmasıyla hekimbaşının askeri görevleri alınmıştır. 1844 yılında hekimbaşılık unvanı Seretibba-i Şehriyârî'ye dönüştürülmüş ve nihayet Sultan Abdülaziz'in 17 Nisan 1850 tarihli iradesiyle bu makam kaldırılmıştır.³¹

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de dersler Sultan II. Mahmud'un mektebin açılış nutkunda söylediği üzere Fransızca olarak düzenlenmiştir. Mektebin açılışından sonra II. Mahmud kendi eşitlik anlayışını yansıtan bir kararname çıkararak hangi dinden

³⁰ Ünver, a.g.e., s. 12-13.

³¹ Ali Haydar Bayat, "Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu", **Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyum Bildiri Kitabı**, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 55-63.

olursa olsun, bütün Osmanlı uyruklu kişilerin Tıp okuluna kabul edileceğini ilan etmiştir. Türk kaynaklarına göre ilk yıllarda gayrimüslim talebeler de mektepte öğrenim görmüştür. Hatta 1846'da Viyana'ya Tıp öğretimine gönderilen dört mezundan biri Ermeni, ikisi Katolik Rum'dur. Bu örneklerde görüldüğü gibi, Osmanlı'da 1829 yılında başlayan Avrupa'ya öğrenci gönderme usulü 1846 yılında Tıp tahsili konusunda da kendini göstermiştir. Ayrıca Osmanlı hükümeti 1847'de 314 Müslüman ve 95 gayrimüslim öğrencinin parasız olarak bu okulda okumasına imkân sağlamıştır.³² Sultan II. Mahmud'un eşitlik anlayışıyla çıkardığı kararname mektepte gayrimüslim öğrencilere eğitimde avantaj sağlamıştır. Mektepte Fransızca başta olmak üzere yabancı dillere önem verilmesi ve gayrimüslim öğrencilerin yabancı dil seviyelerinin Müslümanlara göre yüksek olması sebebiyle gayrimüslim öğrenciler mektepte daha başarılı olmuştur. Bu durumdan rahatsızlık duyan Müslüman öğrenciler Mekteb-i Tıbbiye'de eğitimin Türkçe olması talebinde bulunmuşlardır. Bu amaçla Tıbbiye öğrencileri olan Kırımlı Aziz ve arkadaşları gizli bir cemiyet kurmuşlardır. 1866 yılında bu cemiyetin varlığından haberdar olan Mektep Nâzırı Salih Efendi cemiyetin gizli olarak çalışacağına ortaya çıkmasına hükmetmiştir. Böylelikle 1866 yılında Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye adlı cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetin öncelikli hedefi mektepte verilen Tıp eğitiminin Türkçeleştirilmesi olmuştur. Bu amaçla ilk etapta öğrenciler tarafından bir Türkçe Tıp Sözlüğü oluşturuldu ve bu sözlüğün ilk nüshası Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya gönderildi. Ancak bu sırada mektepte Türkçe eğitim verilmek istenmesine karşı, Türkçe bilmeyen yabancı hocaların muhalefeti baş göstermiştir. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye mutlaka Türkçe ders vermek amacıyla olduğundan yeni bir mektep açmaya karar verilmiştir. Bu gelişmeler sonrasında 1867 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye kurulmuştur. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye binası içindeki bu mektepte dersler Türkçe olarak verilmeye başlanmış, bu okulun kadrosunda yabancı hocalara yer verilmemiştir.³³ 1870 yılında Tıp eğitiminin diğer mektepte de Türkçe olacağına hükmedilmiş, böylelikle Tıp eğitimi tamamen Türkçeleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ordu ve sivil idarede ıslahatı yürütmek için Almanya'dan çeşitli uzmanlar getirildiği, bu uzmanlara Tıbbiye'de çeşitli görevler verildiği bilinmektedir. Özellikle 1870 savaşıdan sonra Osmanlı'daki Alman etkisi baskın

---

³² Berkes, a.g.e., s. 187

³³ Osman Şevki Uludağ, **Tanzimat ve Hekimlik**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 5-7.

çıkmiş, bu etki Tıp okullarına da yansımıştır. Hatta Tıbbiye 1882'den başlayarak Dühning Paşa tarafından yönetilmiştir.³⁴ Bu süreçte Tıp eğimini yeniden düzenlemek için de 1890'lardan itibaren Almanya'dan Tıp profesörleri getirilmiştir. Temmuz 1898'de Rieder ve Deyke adlı iki profesörün İstanbul'a gelişini bazı Alman gazeteleri "Fransız tabâbetinin yerinin Alman tabâbeti alacak" gibi başlıklarla haber vermişlerdir. Bu tarihten sonra Mekteb-i Tıbbiye'nin modernleştirilmesi için Alman öğretmenlerden yararlanılması düşünülmüş olsa da tabâbetteki Fransız etkisi devam etmiştir. Osmanlı, son döneminde Viyana Üniversitesi'yle ilişki kurup gerçek modern tababeti tercih etmek yerine bu modernleşmeyi birkaç Alman Tıp profesörü ve uzmanını getirmekle sağlamaya çalışmıştır.³⁵

Askeri Tıbbiye, 1903'te Haydarpaşa'da tıbbiye için inşa edilen binaya taşındıktan sonra 1908 yılında Sivil Tıbbiye ile birleştirilmiş ve 1909'da Darülfünûn Tıp Fakültesi olarak eğitim vermeye devam etmiştir. 1933'te yapılan üniversite reformuyla Darülfünûn'un kaldırılması ve yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasıyla Tıp eğitimi İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesine devam etmiştir.³⁶ Tıphâne-i Âmire'nin mirası olan Tıp fakülteleri, İstanbul'dan sonra çeşitli Anadolu kentlerinde de açılarak yaygınlaşmıştır.

3. KARANTİNA UYGULAMALARI

Karantina kelimesi İtalyanca'dan dilimize giren bir ifade olup bu terim "Kırktan ibaret" anlamına gelmektedir. Osmanlı hükümeti bu usulü uluslararası alanda kabul ettikten sonra, Abdülhak Molla, bu uygulama için karantina kelimesi yerine "usûl-ı tahaffuz" ve karantina bölgelerine "tahaffuzhane" denilmesini teklif etmiştir.³⁷ Bundan sonraki dönemde Osmanlı Devleti'ndeki karantina uygulamaları resmi olarak tahaffuz kelimesiyle tanımlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklarda kuruluş devrinden itibaren karantina uygulamaları yapıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin klasik çağında var

³⁴ Anne Marie Moulin, "Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed. Paul Dumont - François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 175.

³⁵ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 88-89.

³⁶ Altıntaş, a.g.m., s. 541.

³⁷ Ünver, a.g.e., s. 15.

olan sağlık ilgilii diğer teşkilatlar gibi bu uygulama da İslâmi yapıdadır. Bu konuda yol gösterici unsur Hz. Muhammed'in "*Bir yerde taun (salgın hastalık) çıktığını işitirseniz oraya girmeyiniz, bir yerde taun çıkar ve siz de orada bulunursanız oradan dışarı çıkmayınız*" mealindeki hadisi olmuştur. Tüm İslâm devletleri gibi Osmanlı İmparatorluğu da karantina hususunda bu hadisi şiar edinmiştir. Ayrıca yine cüzamlı bir hastanın elini öpmek istemesi üzerine Hz. Muhammed'in hastayı geri çevirmesi ve "*Arslandan kaçığınız gibi cüzamdan da kaçınız*" demesi İslâm toplumuna bu konuda örnek teşkil etmiştir. Diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de toplum sağlığı adına yapılan karantina uygulamaları uzun yıllar yukarıda bahsedilen gerekçelerle yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin klasik çağında karantina uygulaması olarak görülebilecek ilk faaliyet cüzamlılar için şehirden uzak bölgelerde inşa edilen cüzamhânelerdir. Osmanlı Devleti'nde bu tür yapıların ilki Sultan II. Murad tarafından 1421-1451 yılları arasında Edirne'de Miskinler Tekkesi denilen yere inşa edilmiştir. Bu yapı, Avrupa'nın ilk cüzamhânesi olma özelliğindedir. Yapı, iki yüzyıl kadar halka hizmet ettikten sonra kesin olarak bilinmeyen bir tarihte kapanmıştır.³⁸ Bu tür yapılara halk arasında "miskinhane, miskinler tekkesi, miskinler dergâhı ve miskinler zaviyesi" de denilmiştir. Bu yapılar cüzamlıların şehir merkezlerinden uzak, izole bir hayat sürmesine, dolayısıyla bu hastalığın yayılmasının önlenmesine hizmet etmişlerdir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sağlık yapılanmasında meydana gelen değişimlerle birlikte karantina uygulamalarında da çeşitli değişimler yaşanmıştır. II. Abdülhamid'den önce imparatorluk topraklarında çiçek, veba, kolera gibi salgın hastalıkların ve bu arada veremin büyük bir halk sağlığı sorunu olduğu ve sultanların dahi bu tür hastalıkların pençesinden kurtulamadıkları herkesçe malumdur. Örneğin Sultan II. Mahmud 1 Temmuz 1839'da ve halefi Sultan I. Abdülmecid 25 Haziran 1861'de veremden hayatını kaybetmiştir.³⁹

Karantinanın Osmanlı'da Tanzimat'tan evvel uygulanan bir yöntem olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı öncesinde cüzamlı hastalara mahsus olarak inşa edilen cüzamhânelerden başka uygulamalar da mevcuttur. Söz gelimi

³⁸ şehsuvaroğu – Erdemir - Güreşsever, a.g.e., s. 39.

³⁹ Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölüm**ler 1914-1918, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 77.

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi 1831 yılında bir karantina dairesi kurmuş ve ilk daimi karantina yapılanması 1839'da Kuleli Askeri Kışlası'nda tesis edilmiştir. Yine aynı tarihlerde Osmanlı'nın ilk sağlık yasası olan Karantina Nizamnâmesi çıkarılmıştır.⁴⁰

19. yüzyılda salgın hastalıklar sonucu oluşan can kayıpları devlet yönetiminin bu tür karantina çalışmalarına gitmesine neden olmuştur. O dönemde Osmanlı coğrafyasında oldukça etkili olan kolera, devletin karantina faaliyetlerine girişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu dönemde özellikle Hac aylarında Hicaz'da bu hastalığın yayılması ve hacılar vasıtasıyla geniş alanlara sirayet etmesi söz konusudur. Batılılar, bölge üzerinde nüfuz sağlamak için Hicaz karantinasıyla yakından ilgilenmişler ve dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen kolera gibi bulaşıcı hastalıkların çıkış noktası olarak Hicaz'ı göstermişlerdir. Bu noktada Avrupalı devletler de kolera salgınlarını gerekçe göstererek çeşitli konferanslar toplamışlar ve aldıkları kararlarla salgının önlenmesi konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapmışlardır. 1839 yılına gelindiğinde karantinayla ilgilenmek üzere Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye adlı bir müessese kurulmuş, ülkede uzman bulunmadığından karantina usulünü kabul etmiş bulunan devletlerden birer memur istenmiştir. Gelen uzmanlar bu göreve memur edilmiştir. Yabancı uzmanlar, daha sonra Türkiye'ye yerleşme hakkını almışlar, otuz delegelik Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye'de yirmi üç sandalye sahibi olmuşlardır. Böylece eskiden beri var olan kapitülasyonlara bir yenisi eklenmiştir.⁴¹ 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'nda tüm kapitülasyonlar gibi bu imtiyaz da kaldırılmıştır.

19. yüzyıldaki salgın hastalıklar devrin devletlerini önlem almaya ve sıhhi teşkilatlanmayı tesis etmeye itmiştir. Bu noktada uluslararası çalışmalar yapılmıştır. Örneğin 23 Temmuz 1851 günü salgın hastalıklarla mücadele etmek ve gerekli önlemleri almak amacıyla Paris Sağlık Konferansı toplanmıştır. Bu konferansta Osmanlı Devleti'ni İstanbul Sağlık Meclisi Üyesi Dr. Bartoletti temsil etmiştir. Bu konferans salgınlarla mücadele etmek amacıyla ilk uluslararası organizasyon olması açısından önemlidir. Bu konferanstan sonra ikinci uluslararası faaliyet 1866'da düzenlenen İstanbul Konferansı'dır. Burada ilk defa Müslüman hacıların ve Hicaz bölgesinin sıhhi durumu siyaset sahnesine girmiştir. Bu konferanstan bir yıl sonra, 1867'de Meclis-i Tahaffuz (Karantina Meclisi) da

⁴⁰ Kâhya, a.g.e., s. 30; Esin Kâhya, Ayşegül D. Erdemir, **Bilimin Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tıp ve Sağlık Kurumları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 257.

⁴¹ Osman Şevki Uludağ, "Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina", **Bellekten**, C. II, S. 7/8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 450.

denilen Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye tarafından hazırlanan Kolera Nizamnâmesi yürürlüğe girmiştir. Bu süreçte Avrupalı devletlerin Hicaz salgınları konusundaki faaliyetleri devam etmiştir. 1893 yılında Mekke’de hac sırasında 40 bin kişinin kolera salgınından ölmesi ve Hicaz’dan dönen hacıların kolera’yı İstanbul’a taşıması üzerine bu faciayı gerekçe gösteren Avrupalı devletler, kolera konusunda uluslararası bir konferans daha toplamışlardır. 1913 yılında kolera tehlikesine karşı İstanbul’da sürekli hizmet verecek bir komisyon oluşturulmuştur.⁴² Bu gelişmelerden sonraki dönemde de Osmanlı Devleti’nde salgın hastalıklarla mücadele yolunda karantina uygulamalarına gidilmesine devam edilmiştir.

4. AŞI UYGULAMALARI

Aşılama, hastalıkların önüne geçilmesini sağlayan önemli bir etkidir. Osmanlı Devleti döneminde çiçek aşısı bu konuda en önemli bir yer edinmiştir. Çiçek hastalığı, aşısının keşfinden önce insanlarda en çok tahribat yapan hastalıkların başında gelmiştir. Büyük küçük herkese bulaşan bu hastalık bazen salgın halinde görülmüştür. O dönemlerde çiçek hastalığı insanların ölmesine veya derilerinde yaralarla yaşamasına sebep olmuştur.

Çiçek hastalığının eski devirlerde Çin ve Hindistan’da görüldüğü kaynaklarda belirtilmektedir. Kayıtlarda ismi bulunmayan bir kişi, hastalığı hafif geçenlerden aldığı cerahati çocuklara aşılama suretiyle çiçekleme denilen usulü bulmuştur. Bu usulle aşılama yapan kişilerin hafif bir çiçek hastalığı geçirdikten sonra bir daha çiçek hastalığına yakalanmadığı görülmüştür.⁴³ Çiçek hastalığı insan ömründe bir kez ortaya çıktığından sözü edilen yöntem işe yaramıştır. Bu aşının M.Ö. 11. yüzyılda Çin’in Tibet’e yakın bölgesinde, dağda yaşayan bir münzevi tarafından Çin veziri Wang-Tan’ın küçük oğluna tatbik edildiği kaynaklarda zikredilmiştir.⁴⁴ “Variolisation” da denilen bu yöntem, Türkistan ve Kafkasya yoluyla Anadolu’ya ve İstanbul’a gelmiş ve bu kanalla Avrupa içlerine kadar yayılmıştır.

Doğu’da uzun zamandır uygulanan çiçek aşısının Osmanlı’da da uygulandığı çeşitli ispatlarla sabittir. Söz gelimi Feridun N. Uzluk tarafından İstanbul’da üzerinde “Aşılamacızade Hekim Ali Çelebi” ibaresinin yer aldığı 1697 tarihli bir mezar taşı

⁴² Öztürk, a.g.e., s. 35, 81-87.

⁴³ Âkil Muhtar Özden, “Çiçek Hastalığı ve Aşısını Bulan Jenner”, *Türkiye’de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, Ed. A. Süheyl Ünver, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948, s. 110.

⁴⁴ Terzioğlu, a.g.e., s. 83-84.

bulunmuştur. Bu kişinin 65 yıl yaşadığı kabul edilirse daha önce çiçek aşısı yapan babasının 1632’lerde bu işi yaptığı kanaatine varılabilir. 1846’da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane matbaasından basılan “Menâfi’ül-etfal” isimli eserde 1679 yılında çiçek aşısı yapmasını bilen bir adamın Anadolu’dan İstanbul’a gelerek 5-6 çocuğu aşıladığı anlatılmaktadır.⁴⁵ Osmanlı’da çiçek aşısının uygulandığını işiten ve gören dönemin İngiltere elçisinin eşi Lady Montagu, 1717 yılında Edirne’den Londra’daki dostlarına yazdığı mektupta bu aşidan bahsetmiştir. Buna göre aşığı o zamanlar aşıcı kadınlar, genellikle sonbahar mevsiminde hamamlarda yapıyorlardı. Aşılanan kişilerde birkaç günlük çiçek hastalığı görülüyor, daha sonra aşı yerindeki yaralar kuruyordu. Bundan sonra bu kişilerde çiçek hastalığı görülüyordu. Bu tatbikata bizzat şahit olan Lady Montagu, kendi oğlunu da bu usulle aşılatmıştır. Mektubunda bu aşidan bahsederek İngiliz hekimlerinin dikkatini çeken Lady Montagu bu yöntemin Avrupa’ya yayılmasında önemli rol oynamıştır.⁴⁶

Osmanlı Devleti doğu usulü çiçek aşısının Avrupa’ya yayılmasında köprü vazifesi görmüştür. Bu durum doğu usulü çiçek aşısının yaygınlaşmasına ve geliştirilmesine sebep olmuştur. 1776 yılında İngiltere’nin Gloucester kontesinin Berkeley köyünde yaşayan Edward Jenner, *cow-pox* denilen ineklerde görülen hastalığa yakalanan hayvanlarla meşgul olan insanların çiçek hastalığına yakalanmadıklarını tespit etmiştir. Bu düşünce esasen devrin İngiliz köylülerinin genelinde olan bir düşüncedir. Ancak özellikle köylülerin itibar ettikleri bu düşünce hekimler tarafından ciddiye alınmamıştır. Bu düşünceden yola çıkan Jenner, *cow-pox* hastalığına yakalanmış Sarah Nelmes adlı çocuğun elinden biraz cerahat alarak 8 yaşındaki James Phipps’e aşıladı.⁴⁷ Çocuğun daha sonra çiçek hastalığına yakalanmadığı görülünce bu usul yaygınlaştırılmaya başlandı.

Jenner usulü denen bu aşılama yöntemi 19. yüzyılda Osmanlı’da kabul edilmiş, bu yöntem bir kaideye, nizamnâmeye, hatta mecburiyete bağlanmıştır. Bunun için ayrıca aşıcılar yetiştirilmiştir. Sultan Abdülmecid zamanında (1839-1867) Jenner (Cenner) usulü ile hazırlanmış ve Avrupa’dan getirilen aşıların tatbikine başlanmıştır. Hatta o tarihlerde bu

---

⁴⁵ Terzioğlu, a.g.e., s. 84.

⁴⁶ Süheyl Ünver, **Türk Tıp Tarihinin Esasları**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1958, s. 16-17.

⁴⁷ Saffet Kızıldağı, “Çiçek Aşısı ve Cenner Hakkında”, **Türkiye’de Çiçek Aşısı ve Tarihi**, Ed. A. Süheyl Ünver İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948, s. 101-103.

usulün uygulanmasına bizzat hükümdar önyak olmuştur.⁴⁸ Sultan Abdülmecid'in de çiçek hastalığı geçirdiği ve yüzünde çiçek bozuklarıyla yaşadığı dikkate alındığında hükümdarın bu konuda yapılan çalışmalara destek vermesi daha iyi anlaşılır. Bundan sonra çiçek aşısı konusundaki atılımlara devam edilmiş, 1888 yılında Tıbbiye hekimlerinden Hüseyin Remzi Bey önderliğinde Telkikhâne adı verilen Çiçek Aşısı Enstitüsü kurulmuştur.⁴⁹ Bu enstitüye birlikte aşı uygulamaları yaygınlaştırılarak bu tür hastalıkların önüne geçilmesine çalışılmıştır.

5. HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ

Savaş yaralılarına yardım etme fikrinden yola çıkarak yapılan faaliyetler, Avrupa'da 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır. Düşünce olarak daha eski dönemlere giden savaşta yaralananlara yardım etme amaçlı yapılanmalara genel anlamda bu dönemde destek verilmiş ve bu yönde çalışmalar yapılmıştır.

Osmanlı'da kurulduğu yıllarda sadece savaş yaralılarına hizmet etme amacı taşıyan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, bu dönemde İsviçre'nin Cenevre kentine kurulan ve daha sonra Uluslararası Kızılhaç Komitesi olarak adlandırılacak olan Uluslararası Askeri Yaralılara Daimi Yardım Komitesi'nin oluşturulmasından sonra teşkil edilmiştir. İsviçreli Jean Heny Dunant, İtalya seyahati sırasında şahit olduğu dehşet verici savaş sonrasında sivil örgütlenmeyle savaş yaralılarına yardım edilebileceği fikrini geliştirmiştir. Bu fikirden yola çıkılarak Hukukçu G. Moynier önderliğinde, beş yardımseverden oluşan Beşler Komitesi 17 Şubat 1863'te İsviçre'nin Cenevre kentinde Kızılhaç (Salîb-i Ahmer) Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu organizasyon daha sonra Osmanlı Devleti'ne de ilham vermiş, benzer bir kuruluşun teşekkülüne başlanmıştır. Fakat Osmanlı'da böyle bir cemiyetin kuruluşu biraz zaman almış ancak 14 Şubat 1877 tarihinde yapılan bir toplantıyla Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kurulmasına ilişkin önemli bir adım atılmıştır. Gerçi kurulan cemiyetin ilk ismi "Mecrûhîn ve Zuafâ-i Askeriyye İmdat Cemiyet-i Osmaniyesi" şeklinde belirtilmiş, daha sonra yaygın olarak Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ismini almıştır. Kuruluşundan sonra ilk toplantısını bizzat Sultan II. Abdülhamid himayesinde Beşiktaş Sarayı'nda yapan cemiyet, 93 Harbi olarak da bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği ve

⁴⁸ Süheyl Ünver, **Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında**, Hüsniyat Basımevi, İstanbul, 1952, s. 8.

⁴⁹ Kâhya, a.g.e., s. 30, Esin Kâhya - Ayşegül D. Erdemir, a.g.e., s. 263.

büyük sıkıntıların yaşandığı bir dönemde meydana getirilmiştir. Cemiyet, bu ve bundan sonraki dönemlerde vuku bulan savaşlarda Osmanlı ordusunda görev alanlara yardımda bulunmuştur. Savaş dönemlerinde cemiyetin birçok hastane inşa ettiği bilinmektedir. Bu duruma 93 Harbi (1877-1878) döneminde toplanan para yardımlarıyla oluşturulan cemiyetin ilk bütçesi vasıtasıyla dokuz yerde hastane kurulması örnek gösterilebilir.⁵⁰ Bu savaş sonrasında cemiyetin görev süresinin dolduğu hükmü ağır basmış, bu yüzden cemiyetin çalışmaları noktalanmıştır. Bundan 20 yıl sonra 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı münasebetiyle cemiyet tekrar hatırlanmış ve eski üyeler tekrar toplantıya çağırılmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu savaşta da çeşitli yararlılıklar göstermiştir. Bundan sonra cemiyetin çalışmalarına II. Meşrutiyet'in ilanına kadar ara verilmiştir.

Osmanlı Devleti, son döneminde kurulan Hilâl-i Ahmer gibi organizasyonlara destek vermiştir. 1906 yılında Cenevre'de düzenlenen konferansa Osmanlı Devleti de katılmış ve bu konferans sonucu imzalanan mukavelenamede yer almıştır. Yine 1907 yılında Londra'daki Kızılhaç toplantısına Osmanlı Devleti'nin temsilen meşhur Nevsâl-i Afiyet: Sâlnâme-i Tıbbî'nin yazarı Doktor Besim Ömer Bey katılmıştır. Bu toplantıda Besim Ömer Bey tarafından cemiyetin sembolü hilâl olarak teklif edilerek belirlenmiş ve bu işaretin uluslararası bir sembol olması sağlanmıştır. Cemiyetin tekrar yapılanması hedefiyle 20 Nisan 1911'de Besim Ömer Bey'in evinde yapılan toplantıda ise Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa cemiyet başkanlığına getirilmiştir. Aynı toplantıda cemiyetin bayrağı, beyaz renkli bir zemin üzerinde kırmızı renkli bir hilâl olacak şekilde belirlenmiş ve bu bayrağın sıhhiye teşkilâtının görev yaptığı yerlere asılması kararlaştırılmıştır.⁵¹

II. Meşrutiyet yıllarında Sultan V. Mehmed Reşad himayesinde tekrar yapılan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin fahri başkanlığını hanedandan veliaht Yusuf İzzeddin Efendi üstlenmiştir. Ayrıca cemiyete mensup 30 kadından oluşan bir Kadınlar Merkezi oluşturulmuştur. Cemiyetin kadınlar kolunda meşhur devlet adamı ve tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım, Prenses Nimet Hanım gibi devrin önde gelen ailelerine ve saraya mensup hanımlar aktif olarak görev almışlardır.⁵²

---

⁵⁰ Zekeriya Türkmen, "Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı Ordusuna Yönelik Sağlık Hizmetleri", **Bellekten**, C. LXVIII, S. 252, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s. 490.

⁵¹ Türkmen, a.g.m., s. 490-492.

⁵² Zuhâl Özyayın, "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları", **Türkler**, Ed. H. Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 691-692; Türkmen, a.g.m., s. 491.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bir diğ er hedefi salgınlarla mücadele etmek olarak belirlenmiştir. Cemiyetin 1877 tarihli ana nizamnâmesinde belirtildiği üzere bu cemiyet salgın hastalıklarla mücadeleye katılmakla görevlendirilmiştir.⁵³ Cemiyet, özellikle Osmanlı ordusunun savaşta olduğu dönemlerde yaptığı faaliyetlerle kolera ve veba gibi salgın hastalıklara karşı, bilhassa cephelerde mücadele etmiştir. Balkan Savaşı'ndan önce Trablusgarp Savaşı'nda önemli faaliyetlerde bulunduğu bilirse de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 20. yüzyıldaki ilk önemli tecrübesini Trablusgarp Savaşı sırasında yaşamıştır.⁵⁴

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin asli görevi savaşta yaralanan, hastalanan ve sakat kalan askerlere her türlü yardımda bulunmak olduğu halde, cemiyetin çalışma alanı zamanla genişletilmiştir. Buna göre Balkan Savaşları'ndan sonra cemiyet ülke içinde her türlü afette yardıma muhtaç halka hizmet verecek şekilde düzenlenmiştir. Böylece cemiyetin sivillere de hizmet verecek şekilde tanzim edilmesi sağlanmıştır.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin savaş alanlarında askeri unsurlara ve herhangi bir doğal afet durumunda sivillere yönelik faaliyetleri I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında da devam etmiştir. Cemiyetin harp dönemleri başta olmak üzere yaptığı çalışmalar her zaman takdirle karşılanmıştır.

6. ECZACILIK

Osmanlı Devleti'nde eczacılık faaliyetleri klasik İslâm tıbbında olduğu gibi büyük şehirlerdeki dârüşşifalara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. O dönemlerde eczacılık Tıp ilminin bir kolu olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde eczacılar için “ispençiyar” ifadesi kullanılmıştır. İlk kez 17. yüzyılda Salih Efendi'nin eczacılığı anlattığı Akabadîn adlı eserinde rastlanılan bu tabirin “speezer” kelimesinin Türkçe'ye geçmesiyle oluştuğu tahmin edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin klasik çağında eczacılık iptidai yöntemlerle yapılırdı. Eczacılar ilaç yapımında kullandıkları maddeleri kökçü veya aktar denilen kişilerden

---

⁵³ Hülya Alpman, **Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kuruluşundan Balkan Savaşlarının Sonuna Kadar)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987, s. 20-22.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, “Hilâl-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, S. 3, Ankara, 1992, s. 17-84.

alırlardı. Aktarlar İstanbul'daki Mısır Çarşısı'nda ve Bursa, Edirne, Manisa gibi büyük merkezlerde bulunurlardı. Ancak bu dönemde İstanbul'da kurulan Süleymaniye Külliyesi Tıp eğitimi konusunda olduğu gibi eczacılık konusunda da önemli bir kilometre taşıdır. Bu külliye ait dârüşşifada önceki dönemde var olduğu gibi eczacıların pratik yoldan ustalarının yanında yetişmeleri usulüne devam edilmiştir. Ancak külliye içerisine bir “Dâru'l-akâkir” (Droglar/ilaçlar evi) denilen büyük bir ecza deposu dâhil edilerek hastalara eczacılık noktasında da hizmet verilmesi sağlanmıştır. Bunun dışında dârüşşifanın personel kadrosuna eczacılara da yer verilmiştir.⁵⁵ İstanbul'un diğer hastanelerinin ilaç gereksinimlerini bu ecza deposundan sağladıkları bilinmektedir.⁵⁶ 1556 yılında Süleymaniye'de uygulanan bu sistem ecza deposu uygulamasının öncülerinden biridir.

Osmanlı Devleti'nde devlet ricâli ve ailelerine sağlık hizmeti vermek üzere sarayda görev yapacak bir hekimbaşı görevlendirilmiş ve bu yapı çeşitli saray hastaneleriyle desteklenmiştir. Bu yapıda eczacılığa da ihtiyaç duyulacağı muhakkaktır. Bu sebeple Osmanlı saraylarında eczaneler oluşturulmuş ve saraydaki hastaların ilaç ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.⁵⁷ Devlet erkânından bir kişiye ilaç hazırlanması konusunda mesir macunu örnek olarak gösterilebilir. Bu macunun ortaya çıkışı oldukça ilginçtir. Rivayete göre Manisa'daki Osmanlı dârüşşifasının bânisi Hafsa Sultan hastalanınca dönemin ünlü hekimi Merkez (Muslîhiddin Musa) Efendi 41 çeşit baharatı karıştırarak elde ettiği macunu Sultan'a ilaç olarak sunmuştur. Bir süre sonra iyileşen Hafsa Sultan, bu macunun her yıl aynı dönemde hazırlanarak halka dağıtılmasını buyurmuştur. Bunun üzerine 41 çeşit baharat katılarak hazırlanan mesir macununun her yıl Nevruz bayramında Manisa'daki Sultan Camii'nin kubbe ve minarelerinden halka saçılması gelenek haline gelmiştir.⁵⁸ Bundan sonra bu uygulama bir gelenek haline gelmiş, dârüşşifada Manisa mesiri hazırlanması ve halka dağıtılması için devlet tarafından bir miktar para dahi tahsis edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde eczacılık anlayışı, tıpkı diğer sağlık hizmetlerinde olduğu gibi toplum yararı odaklıdır. Buna göre dârüşşifalarda ücretsiz sağlık hizmeti verilen yoksul halka meccânen yani ücretsiz olarak ilaçlar sağlanmıştır. Osmanlılarda eczanelerde imal

⁵⁵ Say, a.g.m., s. 333; Şensuvaroğlu v.dğr., a.g.e., s. 79-80.

⁵⁶ Osman Şevki, **Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi**, Sad. İlder Uzel, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 127.

⁵⁷ Terzioğlu, a.g.e., s. 117-125.

⁵⁸ Funda G. Kadioğlu, Selim Kadioğlu, “Adı Dârüşşifalarda Ad Olan Kadınlar”, *Amasya Uluslararası Anadolu-Türk Dârüşşifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi Bildiri Kitabı*, Anıt Matbaa, Ankara, 2008, s. 96.

edilen ilaçların birer hayır kurumu olma özelliğindeki dârüşşifalarda, yatan hastalar hariç tutulmak üzere ayakta tedavi gören hastalara ücretsiz olarak verilmesine dair gelenek sürdürülmüştür.⁵⁹ Bu tür uygulamalar, vakıf müessesesinin bir getirisi ve bir sosyal yardım hizmeti olarak okunabilir.

Osmanlı'nın klasik döneminde eczacılar geleneksel yöntemlerle ve usta-çırak usulüyle yetiştirilmiştir. Dârüşşifaların yanında eczacılara ait bir bölüm olduğu ve burada usta-çırak yöntemiyle eczacılık eğitimi verildiği bilinmektedir. Eczacılık eğitimi konusunda ilk profesyonel adım 1839'da içinde eczacı sınıfının da bulunduğu Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'dir. Ancak bu kurum askeri amaçlı kurulduğundan orduya eczacı yetiştirme eğilimindedir. Kamuya eczacı yetiştirme hedefiyle açılan ilk sınıf ise 1867'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne çatısı altında oluşturulmuştur. Osmanlı sağlık modernizasyonunun bir ayağını oluşturan eczacılık ve eczacılık eğitimi bu tarihten sonra daha temelli bir şekilde ilerlemiştir.

Osmanlı Devleti'nde eczacılığın gelişiminden bahsettikten sonra söz konusu yıllarda açılan eczanelerden de bahsetmek yararlı olacaktır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde eczacılık eğitimi kadar açılan eczaneler de önemlidir. Askeri hastanelerin çoğalmasıyla 1835 yılında bir de askeri eczane ambarı kurulmuş ve bu kanalla askeri hastanelerin ilaç ihtiyaçları sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında 1871 tarihli İdare-i Umûmiye-i Tıbbiye Nizamnâmesi eczacılık konusunda dikkat çekicidir. Nizamnâmede İstanbul'da belediye ve taşrada hükümet yetkilileri tarafından Belediye Eczahânesi adıyla birer eczane açılmasına hükmedilmiştir.⁶⁰ Bu hükümlerle ülkedeki eczane ağı yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de modern anlamda eczacılık öğretimi Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne'de, bu mektebin ilk müdürü Avusturyalı hekim Dr. Charles Ambroise Bernard (1808-1844) tarafından açılan Eczacı sınıfı (Classe de Pharmacie) ile başlamıştır (1839). Bu mektepteki eczacılık eğitimi başlangıçta Nizamnâme-i Eczacıyân'ın (Eczacılar Nizamnâmesi) 54. maddesi gereği 2 yıl süreyle sınırlandırılmışsa da sonradan bu süre 3 yıla çıkarılmıştır. Mektebin açılmasından itibaren 30 yıl boyunca eczacılık eğitimi

⁵⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bayhan Çubukçu, "Osmanlı İmparatorluğu Sağlık Sisteminde Eczacılığın Yeri ve Halka Ücretsiz İlaç Sağlanması", **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 601-607.

⁶⁰ Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, S. 15, 2004, s. 194-197.

Fransızca yapılmıştır. Bununla birlikte kurumdaki öğretim üyelerinin çoğu Fransızlardan seçilmiş, öğretim ve ilaç yapımında Fransızca kitaplar kullanılmıştır. Bu durum söz konusu yıllarda Osmanlı eczacılığının Fransız etkisinin hüküm sürmesine sebep olmuştur.⁶¹

Osmanlı Devleti'nde eczanelerin açılmaya başladığı zamanlarda eczane açmak isteyen kişilere Hekimbaşı tarafından basit bir sınav yapılmış ve sınavda başarılı olanlara “Eczacı Ustası” unvanı yahut “Eczacı Dükkânı Açma İzinâmesi” verilmiştir. Ancak bugüne kadar Osmanlı dönemine ait bir “Eczacı Dükkânı Açma Ruhsatı” veya “Eczacılık Yapma Tezkeresi” bulunamamıştır. Bu durumun nedeni eczacının ölümü ya da eczanenin kapatılması halinde belgenin yerel yöneticilerce geri alınarak imha edilmesi olabilir.⁶²

Osmanlı Devleti'nde ilk eczanelerin büyük bir kısmı İstanbul'da açılmıştır. Bunun nedeni İstanbul'un hem başkent hem de kozmopolit bir şehir olmasıdır. 1868 yılına ait verilere göre İstanbul'da bu yılda 60 kadar eczane bulunmaktadır.1892 yılında ise İstanbul'daki toplam eczacı dükkânı sayısı 267'ye yükselmiştir. Bu dönemde İstanbul nüfusu 800 bin civarında olduğuna göre yaklaşık olarak 3 bin kişiye bir eczane düşmektedir. Osmanlı döneminde açılan birçok eczane olmasına rağmen bu eczanelerin hiçbiri ilk haliyle günümüze kadar gelememiştir.⁶³

Osmanlı sağlık modernizasyonunda eczacılığa verilen önemle birlikte hükümet politikaları ve özel teşebbüsler vasıtasıyla çeşitli kentlerde kurulan eczaneler devlet yıkılana dek halk sağlığını iyileştirmeye yönelik hizmetlerde bulunmuşlardır.

7. MEMLEKET VE HÜKÜMET TABİPLİKLERİ

Osmanlı Devleti'nde hekimler dârüşşifalarda veya özel muayenehanelerinde hizmet vermişlerdir. Devrin ünlü hekimleri genel itibariyle dârüşşifalarda görev yapmışlardır. Bunun yanında özel muayenehane sahibi hekimler, saray hekimleri (hekimbaşılar) ve yabancı hekimler tüm coğrafyada sağlık hizmeti sunan hekimler olarak Osmanlı sağlık yapılanmasında yer almışlardır.

---

⁶¹ Turhan Baytop, *Eczâhane'den Eczaneye Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)*, Bayer Healthcare Yayınları, İstanbul, 2006, s. 13-15.

⁶² Baytop, a.g.e., s. 12.

⁶³ Baytop, a.g.e., s. 13.

Osmanlılar döneminde öğrencilerin dârüşşifalarla birlikte devrin önemli hekimlerinin muayenehanelerinde Tıp eğitimi aldıkları bilinmektedir. Bu yöntem çağın Tıp eğitiminde önemli bir yer tutmuştur. Ünlü hekimler, bu tür muayenehanelerde usta-çırak usulüyle öğrenci yetiştirmişler ve halka sağlık hizmeti sunmuşlardır. Evliya Çelebi, ünlü seyahatnamesinde XVII. yüzyılda sadece İstanbul'da 700 tabip dükkânı ile 1000 tabip bulunduğunu belirtmiştir. Buna karşılık o dönemin kayıtlarında Galata, Tophane ve Kasımpaşa'da sınavları yapıp ehliyetname alan beş serbest tabip ile yirmi bir tabip, tabip dükkânı ve yine sınavları yapılmış olan yirmi sekiz cerrah ile yirmi yedi cerrah dükkânı bulunduğu görülmektedir.⁶⁴ Bu kayıtlar dikkate alındığında Evliya Çelebi'nin verdiği rakamlar abartılı görünmektedir.

19. yüzyıla gelindiğinde her alanda yaşanan değişimle birlikte sağlık yapılanmasında, dolaylı olarak hekimlik sisteminde çeşitli reformlar yaşanmıştır. Bilindiği gibi aynı süreçte ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın içerdiği hüküm üzerine vilâyet yerine il sistemine geçilmiş ve bundan sonra yerel teşkilatlanmada gelişmeler yaşanmış, belediyeler ve il özel idareleri kurulmuştur. Bu süreçte sağlık yapılanmasına belediyeler ve il özel idareleri de dâhil olmuştur. 1950'lere kadar devam eden bu uygulamada hastane hizmetini belediyeler ve il özel idareleri yürütmüştür.⁶⁵ 1861 yılına ait Tabâbet-i Belediye İcrasına Dair Nizamnâme'de belediyelerin hekim istihdamı konusu hükme bağlanmıştır. Belediye tabipliği tabiri Osmanlı'da ilk sivil Tıp okulunun kurulmasından 5 yıl önce kabul edilen bu nizamnâmeyle ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılda öncelikle askeri Tıp eğitiminde başlayan sağlık alanındaki reformlar hekimlerin nasıl görevlendirilip ne şekilde hizmet verecekleri konusunda yapılan düzenlemelerle devam etmiştir. Bu düzenlemelerden biri olan Memleket Tabipliği özellikle 1867 yılında sivil Tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin kurulmasından sonra gelişmiştir. Söz konusu okulda okuyan öğrencilerin sivillere sağlık hizmeti sunmak amacıyla taşrada görevlendirileceği 5 Şubat 1868 tarihli Sadâret tezkiresinde açıkça belirtilmiştir.⁶⁶ Bu tezkire taşraya sağlık hizmeti sunulmasının ve hekimliğin devlet memurluğuna dönüşmesinin ikinci adımı olarak okunabilir.

---

⁶⁴ Say, a.g.m., s. 322.

⁶⁵ Erdem Aydın, **Türkiye'de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi**, Naturel Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 12-13.

⁶⁶ Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Politikası", s. 12-13.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin kurulması kuşkusuz halk sağlığı açısından önemli bir gelişmedir. Okul, ilk mezunlarını 1874'te vermiş ve bu yıl okuldan 25 kişi mezun olmuştur. 1909 yılına kadar bu okuldan mezun olanların sayısı 725 olacaktır ki Osmanlı coğrafyası hesaba katıldığında bu rakamın toplumun tümüne sağlık hizmeti sağlamakta yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.⁶⁷ 1871 yılında, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye daha ilk mezunlarını vermeden, okulda eğitim gören öğrencilerin görevlendirilme şekli bir nizamnâmeyle düzenlenmiştir. Taşraya hekim tayinini ve bu hekimlerin görevlerini ihtiva eden bu yönetmeliğe İdare-i Umûmiye-i Tıbbiye Nizamnâmesi adı verilmiştir. Bu nizamnâmeyle birlikte okuldan mezun olan kişiler devlet tarafından "Memleket Tabibi" adıyla taşraya tayin edilerek il ve ilçelerde görevlendirilmiştir. Devlet, memleket tabiplerini yalnızca tedavi ve koruyucu sağlık hizmetlerini yürütmekle görevlendirmiştir. Bu bağlamda memleket tabiplerinin hem tedavi hizmeti sundukları, hem de bulaşıcı hastalıklarla mücadelede görev aldıkları söylenebilir. Memleket tabipliği uygulamasında ilk etapta yerel yönetimlerin ağırlığı hissedilmektedir. Ancak zamanla devletin bu konudaki varlığı belirginleşmiştir. 1888 yılında memleket tabiplerinin maaşları devlet tarafından ödenmeye başlanmıştır. Ayrıca görevli hekimlerin devlet memuriyeti sicilleri tutulmuş ve bu hekimler kaza, liva, vilâyet tabibi ve müfettişi olmak üzere dört ayrı kategori halinde tanzim edilmiştir.⁶⁸

Osmanlı Devleti'nin son döneminde hekimlerin taşrada görevlendirilmesine ilişkin diğer uygulama ise hükümet tabipliğidir. Esasen bu olgu memleket tabipliğinin yeniden düzenlenmesiyle meydana gelmiştir. Memleket tabipliği uygulamasının başlamasından yaklaşık 40 yıl sonra devlet sağlık teşkilatlanmasında Vilayet-i İdare-i Sıhhiye Nizamnâmesi'ni yürürlüğe koymuştur. 1913 yılına ait bu nizamnâme sağlık teşkilatlanmasını daha iyi organize etme amacıyla ortaya çıkmıştır. Ancak hizmet anlayışında daha önceki nizamnâmeyle arasında çok büyük değişiklikler yaşanmamıştır. Nizamnâmede dikkat çekici olan unsur "Memleket Tabipliği" tabirinin yerini "Hükümet Tabipliği" kavramının almasıdır. Bu nizamnâmeyle il merkezlerinde sağlık müdürlükleri, ilçelerdeyse sıhhiye meclisleri oluşturularak sağlık sorunlarının bu tür kurumlarda

---

⁶⁷ Ekrem K. Unat, Mustafa Samastı, **Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909**, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 8-9.

⁶⁸ Aydın, a.g.e., s. 18-19.

görüülerek çözümleri sağlanmaya çalışılmıştır.⁶⁹ 1913 yılından itibaren bu tür kurumların oluşturulmasıyla koruyucu sağlık ve çevre sağlığı hizmetleri yaygınlaştırılmıştır.

8. MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI HASTANELERİ

Osmanlı Devleti'ndeki yenileşme faaliyetleriyle birlikte kendini gösteren sağlık modernizasyonu tüm coğrafyada yeni hastanelerin inşasıyla genele yayılmıştır. Batı'daki hastaneler bu dönemde kurulan Osmanlı hastanelerine örnek teşkil etmiştir. 19. yüzyılın ilk yıllarında başlayarak devam eden bu süreçte kurulan hastaneler ordu ve toplum yararının gözetilmesi amacıyla tesis edilmiştir.

8.1. ASKERİ HASTANELER

Osmanlı Devleti orduda devamlı sağlık personeli olmak üzere uzun yıllar cerrahları görevlendirmiştir.⁷⁰ Ancak bu süreçte sağlık görevlileri savaş zamanlarında, geçici ve ücretli olarak hizmet vermiştir. Bu sebeple Osmanlı'da uzun yıllar askeri hastane kurulmamıştır. Ancak Batı kaynaklı değişimler neticesinde askeri teşkilatta olduğu gibi askeri hastanelerde de yenilikler ortaya çıkmıştır.

Osmanlı sağlık yapısında modernleşmeye gidilmesine bağlı olarak hastaneler konusunda gerçekteştirilen değişim ilk etapta askeri hastanelerle başlamıştır. Bunun nedeni ordu modernizasyonuna bağlı olarak ortaya çıkan modern askeri hastanelere duyulan ihtiyaçtır. Askeri alanda başlayan hastane kurma faaliyetleri daha sonra kamuya yönelik girişimlerle devam etmiştir. Osmanlı coğrafyasındaki askeri hastanelerin modernizasyonuna giden süreçte başat etken orduda modernleşme yolunda atılan adımlardır. Ordunun modern hale getirilmesi yolunda ordu mensuplarının ihtiyaçını karşılayacak şekilde, çağdaş sağlık hizmeti vermek amacıyla askeri hastaneler kurulmuştur. Bu anlamda, askeri hastanelerde yaşanan Batı örnekli denebilecek ilk değişim Sultan III. Selim döneminde vuku bulmuştur. 1799'da askeri amaçlar gözetilerek inşa

⁶⁹ Aydın, a.g.e., s. 21-23.

⁷⁰ Askeri tabâbet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Nevsâl-i Âfiyet: Sâlnâme-i Tıbbî*, Doktor Besim Ömer, Dördüncü Kitap, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul, 1322 (1906), s. 185-189.

edilen Selimiye Hastanesi, 1807’de Sultan III. Selim’in tahttan indirilmesine kadar faaliyetine devam etmiştir.⁷¹

19. yüzyılda Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesi dolayısıyla bilhassa İstanbul’da yeni ve çağdaş askeri hastaneler oluşturmaya gayret edilmiştir. İstanbul’da Tanzimat’tan önce Levent Çiftliği Hastanesi (1799), Taksim Topçular Hastanesi (1809), Maltepe Hastanesi (1832), Cebehâne Hastanesi (1828), 3. Alay Hastanesi (1832), Mâbeyn Hastanesi (1834), Hassa Askeri Hastanesi (1834), Kumbarahâne Hastanesi (1835), Tophâne Hastanesi (1835), Maltepe (Topkapı) Hastanesi (1836), Tersane Sakızağacı Hastanesi (1837), Galatasaray’da Tıphâne Hastanesi (1838) gibi askeri hastaneler kurulmuştur. Tanzimat sonrasında ise yine İstanbul’da Ahırkapı Hastanesi (1840), İstinye Hastanesi (1840), Davutpaşa Hastanesi (1840), Rami Kışlası Hastanesi (1840), Bâb-ı Seraskerî Hastanesi (1841), Tarabya Hastanesi (1842), Kuleli Hastanesi (1844), Haydarpaşa Hastanesi (1845), Yıldız Hastanesi (1893), Gülhâne Hastanesi (1898) ve daha birçok askeri hastane tesis edilmiştir.⁷² Bu dönemde İstanbul dışında kurulan askeri hastaneler de hesaba katıldığında bu yüzyılda Osmanlı coğrafyasında önemli sayıda askeri hastane kurulduğu sonucuna varılmaktadır.

Son dönem Osmanlı Tıp okullarının ve hastanelerinin genel hatlarıyla Batı’daki türevleri örnek alınarak yapılandırıldığı bilinmektedir. Söz gelimi ilk etapta 1839 yılında kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne Viyana’daki Josefinum örneğiyle tesis edilmiştir. Daha sonra 1842’de İstanbul’a getirilen Avusturyalı Dr. Lorenz Rigler, Sultan II. Mahmud’un 1823 yılında kurduğu Maltepe Askeri Hastanesi’ni yine Josefinum tarzında düzenlemiştir. Dr. Rigler, ayrıca 1843-1846 yılları arasında yaptırılan altı yeni askeri hastanenin planlama ve teşkilatlanmasını yürütmüştür. 1848’de hizmete açılan İstanbul Gülhane Askeri Hastanesi bu hastanelerden sadece biridir.⁷³

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerindeki hastane kurma faaliyetlerinden bahsedilirken kurulan askeri hastanelerin ne şekilde tabir edildiğinden bahsetmekte yarar vardır. Buna göre yeni kurulan ve görece modern askeri hastaneler için döneme ait pek çok kaynakta “hastahâne” tabiri kullanılmaktadır. Pek çok tetkik eserde “hastahâne” tabir edilen ilk kurumun İstanbul/ Bezm-i Âlem Vâlîde Sultan Vakıf Gurebâ Hastanesi için

⁷¹ Esin Kâhya - Ayşegül D. Erdemir, a.g.e., s. 232.

⁷² Süheyl Ünver, **Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar**, s. 18-19; Esin Kâhya – Ayşegül D. Erdemir, a.g.e., s. 232-242.

⁷³ Terzioğlu, a.g.m., s. 519; Terzioğlu, a.g.e., s. 88-89; Berkes, a.g.e., s. 17.

kullanıldığı bilgisine rastlanmaktadır. Ancak son dönemde elde edilen verilere göre 18. yüzyılın sonlarına, Nizâm-ı Cedîd Ordusu'nun kuruluşunun ardından (1793) klasik dârüşşifaların misyonunu yürütmek amacıyla inşa edilen askeri hastaneler, döneme ait belgelerde “hastahâne” sözcüğüyle anılmışlardır.⁷⁴

19. yüzyıl Osmanlı Devleti için önemli mücadeleler ve savaşlarla dolu bir asırdır. Bu bağlamda devlet yönetiminin orduya ve askeri hastanelere önem vermesi olağan görünmektedir. Özellikle devletin savaş halinde olduğu yıllarda askeri hastanelerde artış olduğu belirtilmelidir. Bunun dışında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin savaş dönemlerinde çeşitli hastaneler kurarak Osmanlı ordusunun sıhhi ihtiyaçlarına cevap vermeye yönelik çalışmalara imza attığı bilinmektedir.

8.2. SİVİL HASTANELER

Osmanlı Devleti'nin klasik çağında topluma sağlık hizmeti sunan yapılara dârüşşifa, şifâhâne, dârüssihhâ, bîmârhâne ve tumarhâne gibi isimler verilmiştir. Klasik dönem Osmanlı sağlık kurumları genel hatlarıyla İslâmi karakterde olup Anadolu Selçukluların devamı niteliğindedir. Bu dönemde Osmanlılar, Selçuklulardan devraldıkları dârüşşifaları vakfiyeleri ile birlikte kabul ederek işletmişler, ancak İstanbul, Bursa, Edirne ve Manisa gibi büyük merkezler haricinde pek az sağlık kurumu meydana getirmişlerdir. Zamanla geleneksel sağlık kurumlarının modern Tıp hizmeti sunmakta, halkın ve devrin ihtiyacına cevap verme konusunda yetersiz kaldıkları görülmüştür. 17. yüzyılın sonlarından itibaren Türk hekimlerinin yaptıkları çevirilerle Batı tıbbını tanımaya başlayan devletin çağdaşlaşma faaliyetleri sağlık alanına da yansımıştır. Osmanlı, 19. yüzyılla birlikte Batı etkisinde çeşitli sağlık kurumları meydana getirmek suretiyle sağlık modernizasyonunu gerçekleştirmeye çalışmıştır.

19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında kurulan hastanelerde Pavillon (pavyon) sistemi uygulanmıştır. “Pavillon” veya “Pavilion” (Pavyon) olarak bilinen bu sistem, çeşitli vasıflar taşıyan binaların bir arazide toplanarak tesis edilen hastaneler için kullanılan bir tabirdir. Osmanlı'da Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında İstanbul, İzmir ve Çanakkale/Renköy gibi yerleşimlerde bu sistemde hastaneler inşa edilmiştir.

---

⁷⁴ Nuran Yıldırım, **14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar Hastaneler Kurumları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 305.

İstanbul/Üsküdar'daki hastanede Florence Nightingale tarafından geliştirilen “The Nightingale Ward Pavillon” sistemi uygulanmıştır. İstanbul, İzmir ve Çanakkale’de uygulanan Pavillon sistemi beş altı yıl gibi kısa bir süre zarfında Avrupa ve Birleşik Amerika’ya yayılmıştır. Bu noktada, Florence Nightingale’in Pavillon sisteminin hastane hijyenini sağlamasını ve hastanede ölüm yüzdesini düşürmesini anlattığı yazılarının ve Kırım Savaşı’nda hastalanan ve yaralanan askerlerin İstanbul ve Çanakkale’deki hastanelere taşınmasında görev alan Amerikan gemilerinin büyük katkısı olmalıdır. Bu süreçte Osmanlı’da kurulan pavyon sistemli hastaneler ile F. Nightingale ve Dr. Levy gibi uzmanların hastanecilik alanında geliştirdikleri fikirler, Avrupa ve Amerika kıtasında inşa edilen hastaneleri etkilemiş ve hastanecilik alanında bir Rönesans’ın başlamasına yol açmıştır.⁷⁵

Tanzimat Fermanı’nın ilanıyla birlikte hızlanan modernleşme çalışmaları sağlık teşkilatlanmasını ve dolaylı olarak yeni hastaneler kurulmasını beraberinde getirmiştir. Tanzimat öncesinde Osmanlı coğrafyasında sivillere yönelik “hastane” tabir edilen ilk sağlık kurumu Edirnekapı Mihrimah Camii avlusunda açılmıştır. Bu yapı 8 yıl faaliyet gösterdikten sonra kapanmıştır. Tanzimat’ın ilanı sonrasında ise topluma sağlık hizmeti sunma amacıyla inşa edilen ve hastane olarak adlandırılan yapılarda büyük artış yaşanmıştır. Tanzimat’tan sonra “hastane” tabiriyle kurulan sivillere yönelik ilk kuruluş ise 1843 yılında “Bezm-i Âlem Gurebâ-i Müslimîn Hastanesi” adıyla İstanbul Yenibahçe’de hizmete açılan erkeklere mahsus bir sağlık kurumudur.⁷⁶ Bu noktada, Tanzimat sonrasında açılan hastanelere “Gurebâ Hastaneleri”, Sultan II. Abdülhamid döneminde açılanlara ise “Hamidiye Hastaneleri” adı verilmekte olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Bu dönemde sadece Anadolu’da İzmir, Balıkesir, Adana, Kırklareli, Samsun, Konya, Erzurum ve Manisa gibi çeşitli kentlerde Gurebâ ve Hamidiye isimleriyle anılan pek çok hastane kurulmuştur. 1905 yılına gelindiğinde İstanbul dışındaki hastanelerin sayısı 40’a ulaşmıştır. Üstelik asker ve azınlık hastaneleri bu sayının dışındadır. Osmanlı’nın son döneminde yabancı ve azınlık hastaneleri giderek yaygınlaşmıştır. Örneğin İzmir kentinde 1775’te Fransız Hastanesi, 1748’de Rum Cemaati Hastanesi, 1843’te Yahudi Hastanesi

⁷⁵ Terzioğlu, a.g.m., s. 519; Terzioğlu, a.g.e., s. 88-89; Berkes, a.g.e., s. 18-20.

⁷⁶ Bezm-i Âlem Valide Sultan Gurebâ-i Müslimîn Hastanesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Göçer, **Sosyo-Ekonomik Yönleri ile Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakıf Gurebâ Hastanesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

açılmıştır. Bunlar her gün poliklinik ve fakir hastalara ilaç dağıtım hizmeti vermişlerdir.⁷⁷ Bu süreçte sivil halka yönelik kurulan hastanelerden bazılarının erkeklere, kadınlara ve çocuklara mahsus olmak üzere düzenlendiği bilinmektedir. Örneğin Sultan II. Abdülhamid devrinde kurulan Şişli Etfal (Çocuk) Hastanesi yalnızca çocuk hastalara sağlık hizmeti sunma amacıyla kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde kurulan orduya yönelik hastanelerle başlayan hastanelerde yenileşme faaliyetleri sivil halka hizmet verecek hastanelere de yansımıştır. Bu dönemde sadece Anadolu'daki değil, tüm Osmanlı coğrafyasındaki çeşitli yerleşim birimlerinde sivillere mahsus "Gurebâ", "Hamidiye", "Etfal", "Nisa" ve "Frengi" gibi niteliklerine göre çeşitli isimlerle adlandırılan hastaneler inşa edilmiştir. Bu hastanelerden birçoğu devletin yıkılmasından sonra dahi halka sağlık hizmeti vermeye devam etmiştir.

İkinci Bölüm

TARİHSEL SÜREÇTE BURSA HAMİDİYE GUREBÂ HASTANESİ

1. HASTANENİN İNŞASI, FİZİKİ YAPISI VE DONANIMI

Osmanlı Devleti, *Tanzimât-ı Hayriyye*'nin 3 Kasım 1839 günü Gülhane Meydanı'nda halka ilanıyla birlikte önemli bir değişim ve dönüşüm devrine girmiş bulunmaktadır. Bundan önceki dönemde köklü atılımlarla desteklenemeyen Batı'yı yakalama düşüncesi bu süreçte fikirden öteye geçip fiile dönüşmüştür. Fermanın halka ilanından sonra Batı ile çağdaş hale gelme düşüncesi uygulamalarla desteklenmiş, son döneminde Osmanlı Devleti, Batı eksenli bir yapıya geçme eğiliminde olmuştur. Esasen bu dönem öncesinde başlayan yenileşme hareketlerinin bu fermanla tek bir alana değil her alana uygulanması amaçlanmış, modernleşmenin imparatorluk sathına yayılması hedeflenmiştir. Bu süreçte "Tanzimat" ifadesi artık sadece askeri alanda uygulanan bazı reformları ifade etmenin ötesine geçmektedir.⁷⁸

⁷⁷ Necmettin Akyay, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Yayınları, Ankara, 1982, s. 11-12.

⁷⁸ Berkes, a.g.e., s. 213.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı coğrafyasında her alanda olduğu gibi sağlık alanında da modernleşme çalışmaları hız kazanmıştır. Kurulan yeni ve modern Tıp okulları, hastaneler, salgın hastalıklarla mücadele faaliyetleri (aşı, karantina ve ecza desteği uygulamaları) bu duruma birkaç örnek olarak gösterilebilir. Bu noktada Tanzimat ile birlikte Osmanlı coğrafyasında yapılan sağlık çalışmaları düşünüldüğünde insan sağlığına eski dönemlere nazaran daha fazla değer verildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü bu ferman sonrasındaki uygulamalarla Osmanlı toplumunun daha iyi sağlık hizmeti alması amacıyla eldeki imkânlar ölçüsünde çeşitli adımlar atılmıştır. Dönemin hükümdarlarının –bilhassa Sultan II. Abdülhamid- hâkimiyet dönemlerinde yapılan çalışmalara bakıldığında bu konuya verilen önem meydana çıkmaktadır. Öyle ki, sağlık alanında modernleşmeye giden süreçte kurulan birçok müessese bizzat dönemin hükümdarlarının emriyle hayata geçirilmiştir.

III. Selim zamanında başlayan, II. Mahmud döneminde önemli değişimler yaşayan ve Sultan Abdülmecid'in hayata geçirdiği uygulamalarla geliştirilen Türk tıbbının modernleştirilmesi faaliyetleri *Devr-i Hamidi*'de büyük ivme kazanmıştır. Tıp, toplum sağlığı ve sosyal yardım hususlarındaki hassasiyeti herkesçe malum olan Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında belli başlı vilâyetlerde Hamidiye hastaneleri kurulmuştur.⁷⁹

Osmanlı Devleti'nin yenileşme çağında hastane inşası henüz oluşmaya başlayan bürokratik devlet yapısının programına alınmıştır. Vilâyetlere atanan müfettişlerin görev yerlerinde hastane inşasına önem vermeleri bu önermeyi doğrulamaktadır. Birçok yeni kurum gibi yeni hastanelerin inşası da İstanbul, Bursa ve İzmir gibi Avrupalılara karşı vitrin vazifesi gören bazı kentlerin daha hijyenik görünmesine hizmet edecektir. Bu yolla ahalinin sağlık ihtiyaçlarına hizmet etmenin yanında sağlıklı bir toplum görüntüsü oluşturulmak istenmiştir. Halk sağlığına önem veren, medeniyete daha fazla yaklaşmış bir devlet olarak Avrupalıların takdir ve desteklerini kazanmak, yeni hastanelerin kurulmasında bir başka amaç olarak dikkat çekmektedir.⁸⁰

⁷⁹ Nuran Yıldırım, "Sağlıkta Devr-i Hamidi", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 246-254.

⁸⁰ Fatih Tetik, **Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi Kamu Sağlığı Politikası (1839-1876)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 73.

Osmanlı Devleti'nde bîmarhane veya dârüşşifa denilen klasik sağlık kurumlarından sonra ilk açılan hastanelere Gurebâ Hastanesi adı verilmiş II. Abdülhamid zamanında açılanlara ise Hamidiye Hastanesi denmiştir.⁸¹ Sultan Abdülaziz zamanında Rusçuk, Saraybosna, Tulci, Mostar, Niş, Sofya; Sultan II. Abdülhamid devrindeyse Üsküp, Selanik, Halep, Şam, Ankara, Konya, Erzurum, Antep ve Urfa gibi yerleşim birimlerinde gurebâ hastaneleri açılmıştır.⁸² Bu kurumlar genel olarak gurebâ hastaneleri ismiyle adlandırılmakla birlikte Sultan II. Abdülhamid'in iktidarda olduğu yıllarda hizmete girenlere hususi olarak Hamidiye Hastaneleri denilmekte olduğu vurgulanmalıdır. Bu yıllarda hizmete giren Hamidiye hastanelerinden biri de Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'dir. Bu müesseseye çeşitli kaynaklarda Bursa Hamidiye Hastanesi, Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi, Ahmed Vefik Paşa Hastanesi, Bursa Belediye Hastanesi ve Bursa Memleket Hastanesi isimleriyle tesadüf edilmektedir. Ancak bu çalışmada kapsayıcılığı ve konunun daha iyi anlaşılması açısından söz konusu kurum Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi olarak adlandırılacaktır.

“Garip” kelimesinin çoğulu olan *gurebâ* tabiri Arapça olmakla birlikte bu ifadenin Türkçe karşılığı yabancı, misafir ve kimsesiz kelimeleridir.⁸³ Buna göre bu tür hastanelerin sağlık hizmetinin gariplere yani toplumun kimsesiz ve fakir vatandaşlardan oluşan kesimine ulaştırılması gayesiyle kurulduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde kurulan hastanelere “Gurebâ Hastaneleri”, İttihat ve Terakki dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında açılanlara “Memleket Hastaneleri” adı verilmiştir. 1940'larda ise “Millet Hastaneleri” ismiyle çeşitli hastaneler inşa edildiği bilinmektedir. 1950'lerde Sağlık Bakanlığı'nın kurulmasıyla birlikte tüm bu hastaneler “Devlet Hastaneleri” tabiriyle tek bir başlıkta toplanmıştır. Görüldüğü gibi, dârüşşifalar ile başlayıp modern hastanelere geçişle devam eden dönemde ortaya çıkan hastane kurma ve yaşatma geleneği, tarihsel süreçte çeşitli değişimlere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Bugün hizmet veren Bursa Devlet Hastanesi, Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin devamı olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi söz konusu geleneğin günümüze ulaşan örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

---

⁸¹ Akyay, a.g.e., s. 11.

⁸² Asaf Ataseven, “Gureba Hastahanesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, s. 202-203. II. Abdülhamid döneminde kurulan ve geliştirilen hastaneler hakkında detaylı bilgi için bkz. N. Sarı, A. Zeki İzgöer, R. Tuğ, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler**, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2014.

⁸³ Pakalın, a.g.e., C. I, s. 680.

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin tarihsel sürecine değinmeden önce Osmanlı Devleti'nde "hastane" tabirinin ilk olarak ne zaman ve hangi kurum için kullanıldığını vurgulamak yararlı olacaktır. Osmanlı Devleti'nde "hastahâne" ifadesi ilk olarak Nizâm-ı Cedîd Ordusu'nun kurulmasından sonra başkent İstanbul'da klasik Osmanlı dârüşşifaları yerine kurulan hastaneler için kullanılmıştır. Bu noktada pek çok kaynakta "hastahâne" tabirinin ilk kez Bezm-i Âlem Vâlîde Sultan Vakıf Gurebâ Hastanesi için kullanıldığı bilgisine rastlansa da bu bilgi doğru değildir. Zira 18. yüzyıl sonlarına ait askeri hastanelere ilişkin belgelerde, bu kurumların adında "hastane" sözcüğü vardır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde yeni askeri hastanelerin birer birer hizmete girdiği esnada ilk kamu hastanesi Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Külliyesi'nin avlusuna yapılan barakalarda hizmete açılmıştır. Çalışmak için İstanbul'a gelerek Edirnekapı Gurebâ ve Bekâr Hastanesi ismi verilen bu hastanede yatan kimsesiz ve bekâr erkek hastaların masrafları devlet tarafından karşılanmıştır (1837). Bu ilk sivil hastane girişiminden sonra, 12 Mart 1847'de hasta kabulüne başlayan Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakıf Gurebâ Hastanesi, Osmanlı Devleti'nde hastanelerin modernleşmesi yolunda önemli bir adımdır. Çünkü bu hastane, klasik dârüşşifa olarak açılmış, zamanla bu kimliğini terk edip modernleşerek günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.⁸⁴ Bu bağlamda söz konusu müessese, Osmanlı Devleti'nin son döneminde oluşan hastane kurma ve yaşatma geleneğinin günümüze ulaşan öncü ve değerli örneklerinden biri olma özelliğini korumaktadır. Bunun dışında Osmanlı Devleti'nin son döneminde kurularak bugün dahi varlığını sürdüren başka hastaneler de mevcuttur. İstanbul/Şişli Hamidiye Etfal Hastanesi ve Ankara Numune Hastanesi gibi hastaneler bu duruma örnek teşkil eden bazı kurumlardır.

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin tarihsel süreci anlatılmak istendiğinde bu anlatım Ahmed Vefik Paşa'nın ismi anılmaksızın şüphesiz eksik kalacaktır. Çünkü bu müessesenin kuruluşuna ilişkin en büyük pay sahibi ünlü devlet adamı ve diplomat Ahmed Vefik Paşa'dır. Ahmed Vefik Paşa, Bursa'da yönetici olarak iki görev dönemi geçirmiştir. Bunlardan biri Anadolu Sağ Kol müfettişliği, diğeryse Hudâvendigâr Vilâyeti valiliği (1879-1882 yılları arası) görevidir. O, bu görevleri sırasında hastanenin kurulmasına ve geliştirilmesine büyük emek harcamıştır. Paşa'nın Bursa şehrine ilişkin ilk görevi Anadolu Sağ Kol müfettişliğidir. Ahmed Vefik Paşa Mart 1863 - Ekim 1864 döneminde Anadolu

---

⁸⁴ Yıldırım, a.g.e., s. 305-309.

Sağ Kol müfettişi olarak Bursa’da bulunmuştur. Müfettiş olarak atandığında Paşa’nın yetki alanı esasen Kocaeli’den İçel’e kadar olan bölgedir. Ancak Mart 1863’te bu göreve tayin edilen Ahmed Vefik Efendi ihmal ve meşhur 1855 depremi sonucunda oluşan Bursa şehrinin harap halini bizzat müşahade etmiştir. Esasen o yıllarda imparatorlukta Bursa’dan daha çok yeniden imara muhtaç başka bir eyalet yoktur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’ne tâbi başka hiçbir bölge imparatorluğun eski ve şaşaalı günlerini hatırlatacak şekilde modernize edilmeyi devletin ilk başkenti olma payesini bünyesinde barındıran Bursa şehri kadar hak etmemektedir.⁸⁵ Hudâvendigâr Vilâyeti’nin baştanbaşa harap hali, Paşa’yı ileriki görev yerlerine gitmekten alıkoymuştur. Bu sebepten Paşa Bursa’ya ilişkin bu ilk görevi esnasında elinden geldiğince şehrin imarı meselesine eğilerek önemli imar çalışmaları yürütmüştür.

Müfettişlik, Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile birlikte yeni yapının halka anlatılması ve bu fermanın Osmanlı coğrafyasında kökleştirilmesi için ihdas edilmiş bir müessesedir. Bu amaçla ilki 1840, ikincisi 1842 ve üçüncüsü de 1850 yıllarında olmak üzere Anadolu ve Rumeli üç kez müfettişler vasıtasıyla idari ve mülki olarak teftiş edilmiş ancak bu üç müfettişlik sürecinden bir netice alınamamıştır. Başarısız üç denemeden sonra 1863 yılında dördüncü müfettişlik görevlendirme hareketine gidilmiştir. Bu çalışma kapsamında Ahmed Vefik Efendi de Anadolu sağ kolunu teftişe memur edilmiştir. Müfettişlerin görev ve sorumlulukları kazaların vergi defterlerini kontrol etmek, yolsuzlukları engelleyerek yolsuzluk yapanları cezalandırmak, görevli oldukları bölgede telgraf hatları döşetmek, yol ve köprüleri tamir ve inşa ettirmek, zirai gelişimi desteklemek, cami, hamam, imaret gibi eski eserlerin bakım ve onarımını yapmak ve bölgelerde asayiş sağlamaya yönelik olarak belirlenmiştir. Bunun yanında şehirlere hükümet konağı, hastane gibi yeni binalar tesis etmek müfettişlerin görevleri arasındadır.⁸⁶

19. yüzyıl ortalarında Bursa tüm şehir halkına sağlık hizmeti verecek bir sağlık kurumunun eksikliğini hissetmektedir. Felaketler sonrasında harap olan bu şehirde meskun ahalinin sürekli sağlık ihtiyacını karşılayacak bir sağlık kurumuna duyduğu ihtiyaç devrin yöneticileri tarafından da bilinmektedir. Bu noktada Anadolu Sağ Kol müfettişliği görevi

---

⁸⁵ Béatrice Saint-Laurent, “Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa’nın Yeniden Biçimlenmesi”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed. Paul Dumont, François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 84.

⁸⁶ M. Murat Öntuğ, **Ahmed Vefik Paşa’nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği**, Palet Yayınları, Konya, 2009, s. 29-30.

dolayısıyla Bursa’da bulunan Ahmed Vefik Efendi’nin devreye girdiği görülmektedir. Anadolu Sağ Kol Müfettişi atanmadan önce bulunduğu görevler Ahmed Vefik Efendi’ye önemli deneyimler sağlamıştır. Ahmed Vefik Efendi 1860 yılında, bir yıl süren Paris sefirliği sırasında Baron Haussmann’ın kentte gerçekleştirdiği büyük değişimi yakından takip etmiş; sefaret görevinden sonra, Evkâf Nâzırlığı görevinde Süleymaniye Camii’ni restore ettirmiştir. Müfettiş olarak atanmadan hemen önceki bu iki görevi Ahmed Vefik Efendi’nin Bursa’da gerçekleştireceği işlere yön vermiştir.⁸⁷ Bursa’da çeşitli şehircilik ve mimarlık faaliyetlerine yönelen bu emektar devlet adamı, kentin sağlık ihtiyaçlarına cevap verecek hastaneyi oluşturma konusunda da büyük gayret sarf etmiştir. Esasen görev yerlerindeki şehirlerde yeni hastaneler kurmak müfettişlerin görevleri arasındadır. Ahmed Vefik Efendi bu görev bilinciyle hastanenin kurulması yönünde ilk adımı atmıştır.

Hastanenin meydana getirilmesi aşama aşama gerçekleşen bir olaydır. Hastanenin tesis edilmesine yönelik ilk aşama Ahmed Vefik Efendi’nin Anadolu Sağ Kol müfettişi olarak Bursa’da olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Buna göre Bursa halkının sağlık hizmetine olan ihtiyacını bizzat yerinde gören Ahmed Vefik Paşa, Bursa’ya yeni bir hastane kurma işi için faaliyetlerine 1864 yılında başlamıştır. Buna göre kale içindeki Hisar semtinde bulunan Damat Efendi Konağı satın alınmış⁸⁸ ve Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi’ne giden yolda öncü ve en önemli adım atılmıştır. Sözü edilen arazi 1862 tarihli Suphi Bey haritasında “Eski Saray” adıyla belirtilen yerdir. Bu bina Çelebi Mehmed Dönemi vezirlerinden Bayezid Paşa’nın oğlu İsa Bey tarafından yaptırılmış imaret ve medrese ile sınır durumundadır.⁸⁹ Damat Efendi Konağı ismiyle adlandırılan bu konak Bursalı Tahir Bey’in (Bursalı Mehmed Tahir) dedesi Dilsiz Paşa namıyla tanınan Tahir Paşa tarafından yaptırılmış bir yapıdır.⁹⁰ 1864 yılında Ahmed Vefik Paşa öncülüğünde Damat Efendi Konağı adı verilen binanın hastaneye dönüştürülmesi çalışmalarına başlanmıştır. Bu sırada binanın duvarı kazılırken toprak altında kalmış, içi ve dışı renk renk ufak taşlarla bezeli, bir kraliçe resminde çeşitli şekiller ve saksılar üzerinde türlü çiçeklerin sanatkârane resmedildiği bir havuza rastlanmıştır. Bu gelişmeyle konağın

---

⁸⁷ St. Laurent, a.g.m., s. 84.

⁸⁸ **Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi 1927**, Def’a 35, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927, s. 206-207.

⁸⁹ Saadet Maydaer, **Klasik Dönemde Bursa’da Bir Semt: Hisar**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 109-110.

⁹⁰ **Bursa Vilâyeti Yıllığı 1934**, III. Kısım, Bursa Belediyesi Neşriyatı, 1934, s. 34.

bulunduğu alanın Roma dönemindeki Bursa sarayı arazisinin bir parçası olduğu anlaşılmıştır.⁹¹

Kamulaştırılan konağın hastane haline getirilebilmesi için gerekli araç-gereç ve şartlar sağlanmaya çalışılırken Ahmed Vefik Paşa'nın girişimleriyle binanın önündeki cadde genişletilmiş, hastaneye gelir sağlamak için bazı mülkler satın alınmıştır. Ancak binanın onarımı bitmeden tüm müfettişliklerin lağvı dolayısıyla Ahmed Vefik Efendi'nin Bursa'daki bu memuriyetinin de sona ermesiyle Paşa bu işte, en azından bu görev döneminde muvaffak olamamıştır.⁹² Yeni Vilâyet Nizamnâmesi'nin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte daha önce Anadolu ve Rumeli'de ihdas edilen müfettişliklere gerek kalmamıştır. Nitekim Vilâyet Nizamnâmesi'nin yayımlanmasının hemen öncesinde 2 Ekim 1864 günü Ahmed Vefik Efendi'nin Anadolu sağ kolunda görevlendirilmesi de dâhil olmak üzere tüm müfettişlikler kaldırılmıştır.⁹³ Bundan sonra gerek Ali Paşa ile olan kişisel rekabeti, gerekse teftiş ettiği bölgelerde ona yönelik merkeze yapılan şikayetler neticesinde Ahmed Vefik Efendi'ye 1871 yılına kadar yeni bir görev tevdi edilmemiştir.⁹⁴

Ahmed Vefik Efendi'nin önderliğinde Bursa Gurebâ Hastanesi'nin açılmasına ilişkin son derece önemli adımlar atılırken hükümet kararıyla müfettişliklerin lağvı, hastane kurma işinin sonuca ulaşmasını engellemiştir. Hakikaten Ahmed Vefik Efendi'nin İstanbul'a çağırılması ve Bursa'daki bu görevinin sona ermesi hastane kurma işinin sekteye uğramasına yol açmıştır. Bu gelişmeyle yapılan çalışmalar hız kesmiştir. Bu hastanenin açılması ancak 1868 yılında mümkün olmuştur. Anadolu Sağ Kol eski müfettişi, vazifesiz olarak İstanbul'da bulunduğu dönemde de bu hastaneye önem vermiştir. 1868 yılına gelindiğinde Ahmed Vefik Efendi ile yapılan muhabere üzerine vilayet idare meclisi üyelerinden Şeyh Bahaeddin Efendi vekil tayin edilerek hastanenin açılış töreni yapılmıştır.⁹⁵ Bursa Gurebâ Hastahânesi ismi verilen bu kurumun açıldığı yılda (1868) Hakkı Paşazade Hacı İzzet Bey'in Bursa valiliği görevini yürütmekte olduğu görülmektedir.⁹⁶ 1 Eylül 1868 tarihli bir belgede yakın zamanda Bursa'da kurulacak

⁹¹ Kâmil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa, 2009, C. I, s. 95-97.

⁹² Öntüğü, s. 75.

⁹³ Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. II, s. 146.

⁹⁴ Öntüğü, a.g.e., s. 37

⁹⁵ Kepecioğlu, a.g.e., C. I, s. 96.

⁹⁶ Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmed Vefik Paşa (3 Haziran 1823-2 Nisan 1891)", **Bellekten**, C. XXVIII, S. 109, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1964, s.130-131; Béatrice Saint Laurent, **Ottomanization and Modernization: The Architectural and Urban Development of Bursa and the Genesis of Tradition**

Gurebâ Hastanesi için bir tabip ile bir eczacının istihdamı konusunda gereğinin yapılması Hudâvendigâr Vilâyetince bildirilmiştir. Aynı yılın 25 Eylül günü ise bu talep doğrultusunda gereğinin yapılması Maliye Nezâreti'ne bildirilmiştir.⁹⁷ 1868 yılına ait diğer bir belgede ise satın alma ve tamir ile yapılan ve içine 45'i erkeklere ve 15'i kadınlara mahsus 60 yatak konulan Bursa Gurebâ Hastanesi'nin müdür, tabip, kâtip ve hademe maaşları gibi senelik masraflarıyla satın alma ve tamir gibi masraflarının hastane sandığında bulunan meblağdan karşılanması gerektiği belirtilmektedir. Bunun yanında Vilâyet İdare Meclisi'nin aldığı karar doğrultusunda H.1281 (M. 1864) yılından beri toplanan odun öşrünün toplanmasıyla oluşturulan paranın, hastane için akar elde edilmesi uygulamasına devam edilmesi dile getirilmiştir.⁹⁸ Bu kayıtlardan anlaşıldığı üzere Bursa Gurebâ Hastanesi 1868 yılı Sonbaharında açılarak hizmet vermeye başlamıştır. Bu sıralarda hastanenin gelir ve gider dengesinin kurulması, gerekli alet ve edevatın sağlanması hususunda çalışmalar yapılmıştır. Böylece Bursa Gurebâ Hastanesi'nin kurulmasına dair ikinci aşama 1868 yılında gerçekleşmiştir.

1879 yılında bu kez Bursa'ya Hudâvendigâr Vilâyeti Valisi sıfatıyla tayin olunan Ahmed Vefik Paşa, Bursa'ya ilişkin ilk görevinde tamamlayamadığı hastane kurma işine el atmıştır. Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne ilişkin üçüncü aşama, bu yıl Hudâvendigâr Vilâyeti Valisi Ahmed Vefik Paşa'nın iç hastalıkları pavyonu olarak kullanılacak olan binayı inşa ettirmesi ve böylece hastanenin iyileştirilmesiyle meydana gelmiştir. 1927 yılına ait Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi'nde hastanenin 60 yataklı olarak 1879'da açıldığı bilgisine rastlansa da⁹⁹ bu yılda gerçekleşen gelişme Ahmed Vefik Paşa'nın bu yılda vali sıfatıyla hastaneye Emrâz-ı Dâhiliye (İç Hastalıkları) pavyonunu olarak hizmet verecek ikinci yapıyı oluşturarak kurumu iyileştirmesi olmalıdır. Bundan sonra hastanenin etrafı çitle çevrilerek önüne büyükçe demir bir kapı kondurulmuştur. Hastane o dönemde neoklasik mimari ile Bursa'nın ihtiyaç duyduğu medikal hizmetin harmanlandığı bir mekân haline getirilmiştir.¹⁰⁰

1839-1914, Harvard University, Ph.D., 1989, s. 112; Hasan Tâib, **Bursa'nın Aynası Hatıra Yahut Mir'ât-ı Burûsa**, Haz. M. Fatih Birgöl, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 53.

⁹⁷ **BOA**. A.MKT.MHM. 418/59, 13 Cemâziye'l-evvel 1285 (1 Eylül 1868); **BOA**. A.MKT.MHM. 421/37, 7 Cemâziye'l-âhir 1285 (25 Eylül 1868).

⁹⁸ **BOA**. A.MKT.MHM. 414/94, 7 Receb 1285 (24 Ekim 1868).

⁹⁹ **Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi 1927**, a.g.e., s. 207.

¹⁰⁰ St. Laurent, a.g.tz., s. 112-113

19. yüzyıl sonlarında Bursa kentinde hizmet veren iki hastane mevcuttur. Bunlardan birincisi mevzubahsimiz olan Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'dir. İkincisiyse 1880'li yılların başlarında *Mission des Soeurs de la Charité* (Hayırsever Kızkardeşler Misyonu) olarak bilinen bir Katolik misyon teşkilatı tarafından Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın 12 bin franklık yardımıyla yapımına başlanan Fransız Hastanesi'dir. Bu hastane de tıpkı Gurebâ Hastanesi gibi maddi imkânı olmayan kişilere ücretsiz sağlık hizmeti sunmaktadır.¹⁰¹

Hastane binasının inşası için şehir içinde, hatta Bursa'nın eski yerleşimlerinden biri olan Hisar semti seçilmiştir. Bu seçim çok da yerinde görünmemektedir. Çünkü burası şehir içinde, epey yoğun ve gürültülü bir bölgedir. Hastane yapımı için şehir dışında bir yer seçilmiş olması şehir merkezinin keşmekeşinden hastaneyi koruyabilir, temiz hava sağlayabilir ve hastalıkların yayılmasını önleyebilirdi. Ancak eski kalıntıların üstüne yeni ve modern binalar meydana getirmek bir Osmanlı geleneğiydi ve yapı şehrin her bölgesinden görünebilirdi. Ahmed Vefik Efendi başta olmak üzere devrin yöneticilerinin bu iki hususu göz önüne alarak hastane için böyle bir bölgeyi tercih ettikleri söylenebilir.¹⁰²

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi için Hisar semtinin batı ucunda, kente hâkim, yüksek bir nokta seçilmiştir. Yer seçimi bir anlamda Osmanlı kentleşme geleneğinin bir sonucudur. Muradiye, Yeşil, Yıldırım gibi kente yeni birimlerin katılımını sağlayan külliyeleşmeler şehre hâkim tepelere kurulmuştur. Hastane de bunlar gibi Hisar'da, kente dışarıdan gelecek kişilerin ilk göreceği yapılardan biri olacak şekilde inşa edilmiştir. Dönemin Avrupa'sındaki hastaneler bulaşıcı hastalıklar nedeniyle genellikle şehir dışına kurulurken Bursa'daki bu yeni sağlık kurumu şehrin içinde, ancak göreceli olarak daha havadar bir yerde konumlandırılmıştır. Hastane inşa etmek için bu yerin seçilmesinde halk için ulaşım kaygısı da düşünülmüş olmalıdır.¹⁰³

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Avrupa'da hastanelerin şehre hâkim bir noktaya inşa edilmesi ve pavyon sistemiyle oluşturulması gündemdedir. Kolera salgınları başta olmak üzere yaygın olan bulaşıcı hastalıklar sebebiyle enfeksiyonlara karşı tedbir almak amacıyla her birimin ayrı binalarda bulunması esasına dayanan pavyon sistemi o dönemde oldukça revaçtadır.¹⁰⁴ Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi, gerek şehre hâkim bir tepede

---

¹⁰¹ Turgay Akkuş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 171.

¹⁰² St. Laurent, a.g.tz., s. 113.

¹⁰³ Dörtok, a.g.tz., s. 102.

¹⁰⁴ Yıldırım, a.g.e., s. 290.

inşa edilmesi, gerekse pavyon sistemiyle oluşturulması bakımından bu iki Avrupai tarzın Osmanlı coğrafyasındaki uygulamalarından biridir. Esasen bu yapı eski ve gelenekselliğin yeni ve modernlikle karışımını temsil etmektedir.¹⁰⁵ Bu anlamda söz konusu kurumda Osmanlı Devleti'nde gelişmekte olan sağlık hizmetlerinin Avrupai tarzda sunulmasının hedeflendiği söylenebilir.

Ahmed Vefik Paşa, hastane kurma ve geliştirme işine oldukça ilgi duymaktadır. 16 Şubat 1890 tarihli Ahmed Vefik Paşa imzalı bir belgede Paşa, Rumelihisarı'ndaki evinin bir kısmını Kastamonu ve Çankırı'dan gelen firariler, düşkünler ve muhacirler için 8-10 yataklı bir hastaneye dönüştürmek istediğini belirtmektedir. Paşa, ikamet ettiği ve bir vakfa ait olan bu evi Kastamonu ve Çankırlı olup Rumelihisarı ve çevresine yerleşen göçmenlerin ilk etaptaki tedavisini üstlenecek bir hastaneye çevirmek istediğini ifade etmiştir. Aynı zamanda bu uygulamayla söz konusu hanenin her türlü emlak vergisinden muaf tutulmasını istirham etmektedir.¹⁰⁶ Bu belge Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa valiliği görevi bittikten sonra vazifesiz olarak İstanbul'da yaşadığı döneme aittir. Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin kurulmasına yönelik ilk adımları atan devrin önde gelen diplomat ve devlet adamlarından Ahmed Vefik Efendi'nin hastane kurma konusunda Bursa'da bir deneyim yaşadığı ve bunu İstanbul'da yaşadığı çevreye yansıtmak istediği söylenebilir. Ayrıca bu kayıttan Paşa'nın hastane kurma işinde oldukça heves ve gayret sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

1896 yılında Bursa'ya gelerek gözlemlerini kitabına işleyen Mary Walker, hastanenin şehre ovoidan giren bir yolcunun göreceği ilk yapı olduğunu, Bursa kalesinin bulunduğu tepede yer alan yapının göz kamaştırıcı ve beyaz olmasıyla dikkat çektiğini belirtmektedir.¹⁰⁷ Hatta burç üstünde, havadar bir yere kurulan hastane yüksek konumundan dolayı Mudanya'dan trenle Bursa istikametine gelirken, çok uzaklardan bile görünmektedir.¹⁰⁸

Bursa ve civarında zuhur eden kolera hastalığı sebebiyle 1894 yılında şehre gelen Şerafeddin Mağmûmî, bu dönemde şehrin iki hastanesinden biri olan Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ni de gezmiş, çeşitli gözlemler yapmış ve bunları kayda geçirmiştir.

---

¹⁰⁵ St. Laurent, a.g.tz., s. 112.

¹⁰⁶ BOA, Y.EE. 9/19, 25 Cemâziye'l-âhir 1307 (16 Şubat 1890).

¹⁰⁷ Mary A. Walker, **Old Tracks and New Landmarks**, Richard Bentley and Son, London, 1897, s. 131.

¹⁰⁸ Mehmed Ziya, **Bursa'dan Konya'ya Seyahat**, Haz. M. Fatih Birgül - L. Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, Ankara, 2008, s. 34-35.

Kendisi de bir doktor olarak teftiş ve salgın hastalığın bertaraf edilmesi adına önlemler alma göreviyle bölgeye gönderilen Mağmûmî, alanında uzman bir doktor olarak son derece yerinde gözlemler yapmıştır. Şerafeddin Mağmûmî'ye göre 1894 yılında hastanenin görünüşü şöyledir: Demir bir kapıdan girilen hastane bahçesinin sağında kiler ve mutfakla hastaneye başvuran hastaların bir gece yatmalarına mahsus karantina koğuşu, solda hekimler odası ve eczane bulunmaktadır. Hastane dökme karyolaları, pamuk şilteleri ve alet-edevatıyla bu tür hayır müesseseleri içinde müstesna bir yere sahiptir. Hastane içinde kiler ve mutfak dahi bulunmaktadır. Hastanenin doğu yönündeki koğuşunun pencereleri kafeslidir ve bundan anlaşıldığına göre bu koğuş kadın hastalara mahsustur. Aydınlatma duvarlara asılı lambalar ile sağlanmakta ve tepesinde ince borular bulunan fenerler marifetiyle zehirli gazlar dışarı atılmaktadır. Mağmûmî, hastanenin gelirleri ve idaresi yolunda gitmekte olduğunu belirtmekte ise de burada bulunan dört veya beş doktor, operatör doktor ve eczacıdan oluşan personelin hastaları tedavi etme şeklini eleştirmektedir. Zira hastaların başuçlarında hastalıklarına ait bilgiler bulunmaması ve yaraların yeni usul üzere temizlenmemesi bir doktor olarak Şerafeddin Mağmûmî'yi teessüfe sevk etmiştir.¹⁰⁹ Devlet tarafından görevlendirilmiş bir sağlık personeli olan Şerafeddin Mağmûmî'nin anlattıkları dönemin şartları içerisinde hastanenin vaziyetini ve hastalara uygulanan tedavileri göz önüne sermesi bakımından oldukça önemlidir.

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi hizmette olduğu dönemde muhtemelen o günün şartlarında diğer Osmanlı kentlerinde eşine az rastlanır donanımda bir sağlık kurumudur. Bunu Doktor Şerafeddin Mağmûmî'nin gözlemleri de desteklemektedir.

Hastane donanımına en az hastanenin fiziki yapısı kadar önem verildiği görülmektedir. Buna hastaneye röntgen ve elektrik makinesi alımı örnek gösterilebilir. 1915 yılında gerçekleşen bu olaya göre makineler için 50 bin kuruş tahsisat gerekmekte iken o yılki bütçede bu alım için 40 bin kuruş tahsisat bulunmaktadır. Bunun üzerine Hudâvendigâr Vilâyeti Dâhiliye Nezâreti'ne bu konuda bilgi vermiş ve gereken 10 bin kuruşluk ek tahsisatın yapılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine 4 Ağustos 1915 tarihli bir irâde-i seniyye çıkarılarak vilâyetin H. 1333 yılı fevkalâde bütçesinin on beşinci faslına ek olarak 10 bin kuruş tahsisata izin verilmiştir.¹¹⁰ Ancak daha sonra bu tahsisat da yetersiz

¹⁰⁹ Şerafeddin Mağmûmî, **Anadolu ve Suriye'de Seyahat Hatıraları**, Haz. Nazım Hikmet Polat, Cedit Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 47-49.

¹¹⁰ **BOA**. DH.UMVM. 20/9, 28 Ramazan 1333 (9 Ağustos 1915).

kalmış, röntgen ve elektrik makinelerinin alımı için gerekli 6 bin 478 buçuk kuruşun vilâyetin bu seneki bütçesinin on beşinci faslının ikinci maddesi olan “Hastahâne Mesârif-i Umûmiyesi” maddesinden nakledilerek tahsis edilmesine karar verilmiştir.¹¹¹ 1927 yılına ait resmi yıllıkta o yıl Ahmed Vefik Paşa Hastanesi olarak adlandırılan hastanenin geceleri bu elektrik makinesiyle aydınlatıldığını ve gündüzleri de hastanede röntgen makinesinin çalıştığı görülmektedir.¹¹²

Ahmed Vefik Paşa’dan sonra aynı göreve tayin edilen Hudâvendigâr Vilâyeti valileri ve şehir eşrâfından çeşitli sermaye sahipleri de bu hastanenin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bu bağlamda Ahmed Vefik Paşa’dan Bursa vilâyetini devralan Nazif Paşa’nın görev döneminde faaliyetine devam eden hastaneye bir mecânin dairesi (akıl hastalıkları bölümü) yapılmak istenmiş ve bu kısmın inşa masrafını eşraftan Burdurî Fabrikatör Osman Efendi üstlenmiştir. Bu sayede dört hücreden müteşekkil küçük bir yapı akıl hastalıkları bölümü olarak inşa edilmiştir. Fakat bu bina yeterli gelmediğinden 1902 tarihinde düzenlenerek yalnızca bir bölümden ibaret hale getirilmiştir.¹¹³

Hastanede yapılan iyileştirmeler ve hizmet olanaklarının giderek artması Bursa halkının hastaneye yönelik memnuniyetini sağlamış, bu da hastaneye yapılan müracaatların artmasına yol açmıştır. Öyle ki, yapı bu başvurulara kifâyet etmeyecek hale gelmiş, hastalar yerlere yapılan yataklara, yan yana yatırılmak suretiyle tedavi edilmeye başlanmıştır. Böylece bir sağlık kurumu görüntüsünden uzak kalan hastanenin iyileştirilmesi elzem hale gelmiştir. Bu sıralarda Hudâvendigâr Vilâyeti valisi olan Reşid Mümtaz Paşa’nın teşebbüsleriyle, 1904 yılında Eski Saray denilen arsadan artan arazi ile İsa Bey Medresesi arazisi istibdâlen (bir vakıf mülkünün başka bir araziyle mübadelesi işlemi) bu hastaneye ayrılacak şekilde düzenlenmiş ve buraya iki büyük pavyon ile büyük bir idare dairesi inşa edilmiştir. Hastane bu şekliyle doğusunda Bursa Sanayi Mektebi (günümüzde Tophane Endüstri Meslek Lisesi) ve batısında hastaneye ait mutfak, çamaşırhane ve ambar bulunacak şekilde tanzim edilmiştir. Yeni haliyle hastane 1905 yılında yapılan bir resmi törenle hizmete açılmıştır. Hastane ve kadrosu bu şekilde iyileştirilmiştir. Bununla birlikte yine aynı valinin girişimleriyle, hastanenin fazla giderlerini karşılamak üzere belediyeye bağlı olan mahallerden aktarılan bir kısım

¹¹¹ BOA. DH.UMVM. 20/16, 14 Cemâziye’l-evvel 1334 (19 Mart 1916).

¹¹² Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi 1927, a.g.e., s. 211.

¹¹³ Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi 1927, a.g.e., s. 207.

gelirlerle hastanenin belediyeden alacağına karşılık silahhane gelirlerinden 300 altın liranın yıllık olarak hastaneye aktarılması kararlaştırılmıştır.¹¹⁴

Daha önce var olan talep Bursa Gurebâ Hastanesi'ne eklenen yeni binalar sonrasında da yükselmeye devam etmiştir. 24 Temmuz 1906 tarihli belgede Hudâvendigâr Vilâyeti Valisi Mehmed Tevfik Bey, geçen sene bu hastaneye birkaç daire eklenerek yapının genişletildiğini belirtmekle birlikte memur ve tabipler gibi hastanede görev alan personelin yetersizliğinden yakınmaktadır. Bu yüzden belgede hastanenin tamamlanması ve gerekli nitelikleri taşıması için Hamidiye Etfal Hastanesi tabiplerinden bir iki kişinin geçici olarak bu hastanede çalışmasına müsaade edilmesini talep etmektedir. Bu şekilde hayır amaçlı kurulan bir müessese olan bu hastanenin maksadına uygun şekilde tertip edileceğini vurgulamaktadır.¹¹⁵ Buna göre Hudâvendigâr Vilâyeti Valisi, Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ni o devrin düzeniyle dikkat çeken önemli bir sağlık kurumu olan Hamidiye Etfâl Hastanesi'nin model alınarak geliştirilebileceğini düşünmektedir.

1913 yılına gelindiğinde Abbas Halim Paşa'nın Hudâvendigâr Vilâyeti valiliği döneminde Vilâyet Sıhhiye Müdürü Operatör Emin (Seyitoğlu, Erkul) Bey'in teşebbüsleriyle Reşid Mümtaz Paşa'nın velayeti sırasında yapılmış olan iki büyük pavyon arasına bir de ameliyathane inşa edilmiş ve böylece dağınık halde bulunan iki pavyon birleşik hale getirilmiştir. Yine bu yıl eski usul üzere hücreler halinde yapılmış olan bîmarhânenin (mecânin ya da akıl hastalıkları bölümü) hücreleri kısmen kaldırılmış, erkekler ve kadınlar için Akıl ve Sinir Hastalıkları koğuşları vücuda getirilmiştir.¹¹⁶

1915 yılında hastanenin 160 olan yatak kapasitesinin yetersiz kaldığı ve kapasitenin artırılması gerektiği gündeme gelmiştir. O tarihlerde 160 yataklı hastane vilâyet ahalisi ile hapisanelerden gönderilen hastalara ancak yetmekte iken Bursa'da teşkil edilen depo taburu ve bargir (beygir) deposu efradından hastalananlar da bu hastaneye başvurmaktadırlar. Böylece hastane müracaatlara cevap verme konusunda yetersiz kalmış ve hastalar merhamete muhtaç bir hale düşmüşlerdir. Öyle ki memleketlerine gidemeyecek kadar sıhhsiz olan hastalar mevcuttur. Bu tür hastaların bu hastanede tedavi edilmesinden başka çıkar yol görünmemektedir. Bunun için yapılan çalışmayla hastaneye 90 ek yatak eklenmesi çerçevesinde kurumun yatak kapasitesinin 250'ye çıkarılması hedeflenmiştir.

¹¹⁴ Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi 1927, a.g.e., s. 207-208.

¹¹⁵ BOA. Y.MTV. 289/90, 2 Cemâziye'l-âhir 1324 (24 Temmuz 1906).

¹¹⁶ Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi 1927, a.g.e., s. 208.

İlave olunacak 90 yatak için 97 bin 200 kuruşa ihtiyaç duyulmuştur. Bu hususta Hudâvendigâr Vilâyeti'nin talebi dolayısıyla bir irâde-i seniyye yayımlanmıştır. Buna göre ilgili tutarın Hudâvendigâr Vilâyeti'nin H. 1334 yılı bütçesinin çeşitli kısımlarından aktarılarak oluşturulmasına hükmedilmiştir. İlk olarak eklenen 50 yatak için 26 bin 250 kuruş harcanmış, bu meblağ sadece yatak alımı için değil, entari, gömlek, don, hırka ve takke gibi hastaların ihtiyaç duyduğu eşyalar için de kullanılmıştır. Bundan başka ilk etapta eklenen elli yatağın beş aylık masrafı hesaplanmıştır. Buna göre 5 bin 900 kuruş melbusât (giysiler), 2 bin 500 kuruş mualecât (ilaçlar), 2 bin kuruş mesârif-i müteferrika, 3 bin kuruş tenvir ve tenhir, 650 kuruş ise kefenleme için hesaplanmıştır. Bu hesaplamada ayrıca aylık 200 kuruştan iki hasta bakıcı için bin 800 kuruş, aylık 180 kuruştan iki hademe için bin 620 kuruş ayrılmıştır. Hastane hesap memurunun mühürlediği evraka göre eklenen 50 yatağın 5 aylık toplam masrafı 43 bin 720 kuruş olarak hesaplanmıştır. Eklenen bu 50 yataktan sonra 25 Ağustos 1915 tarihli ve 651 numaralı karar gereğince 40 yatak daha ilave edilerek hastanenin yatak kapasitesi 250'ye çıkarılmıştır. Eklenen 40 yatağın masrafı 29 bin 440 kuruş olarak hesap edilmiştir. Ayrıca eklenen 40 yatağın R. 1331 yılı Ağustos başı ile R. 1332 yılı Şubat sonunu kapsayan dönemdeki masrafları hesap edilmiştir. Buna göre 7 bin 720 melbusât (elbiseler), 4 bin mualecât (ilaçlar) ve 3 bin masârif-i müteferrika olarak hesaplanmıştır. Hastalar için gerekli yatak, yorgan, yastık, çarşaf ve yastık kılıfı gibi giderler eklenen 40 yatak baz alınarak tahmin edilmiştir. Sonuç olarak, ikinci etapta eklenen 40 yatak için R. 1331 yılı Ağustos başı ile R. 1332 yılı Şubat sonunu kapsayan dönemdeki masraflar 53 bin 480 kuruş olarak hesaplanmıştır. Tüm bu hesaplar hastanenin idare ve hesap memuru Mustafa Kâzım tarafından düzenlenmiş ve ilgili evraklar onun tarafından mühürlenmiştir.¹¹⁷

Yine 1915 yılında Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde bulunan çamaşır kurutmaya mahsus bir yerin tamir ve ıslahıyla mümkün olduğu kadar ameliyathane haline getirilmesi ve hastane için başka bir yerde çamaşırhane inşa edilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bunun için 25 bin 50 kuruşa ihtiyaç duyulmuştur. Hudâvendigâr Vilâyeti bu tutarın o yıla ait fevkalâde bütçenin bazı kısımların bu çalışma için aktarılmasını talep etmiştir. Bu talep üzerine bir irâde-i seniyye çıkarılarak hastaneye ilaveten inşa edilecek olan ameliyathane

¹¹⁷ BOA. DH.UMVM. 20/14, 27 Muharrem 1334 (5 Aralık 1915).

ve imalathane için 331 senesi fevkalâde bütçesinden 25 bin 50 kuruşun hastane için nakli uygun görülmüştür.¹¹⁸

Bursa şehri 1921 yılında gerçekleşen Kütahya-Eskişehir Savaşları'nda Türk ordusunun doğuya çekilmesiyle düşman elinde kalmıştır. 8 Temmuz 1920'de başlayan Yunan işgali 11 Eylül 1922'ye kadar devam etmiştir. Bu süreçte 1921 yılında Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin büyük kısmı Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilerek askeri hastane olarak kullanılmıştır. İşgal kuvvetlerinin şehirden çıkarılmasından sonra Türk ordusuna bağlı Heyet-i Sıhhiye'nin kararı gereğince yapı Türk kuvvetleri tarafından askeri hastane olarak kullanılmıştır. Harp yıllarında askeri kuvvetlerin bu yapıyı kullanmasından dolayı hastane oldukça önemli hasar görmüştür. Yapının Harb-i Umûmî (I. Dünya Savaşı) yıllarında dahi acil olarak ihtiyaç duyduğu tamirat yapılmamasına bir de bu etmenler eklenince yapı harap bir halde gelmiştir. Öyle ki Ahmed Vefik Paşa'nın yaptırdığı pavyon dahi kullanılamaz hale delmiştir.¹¹⁹ 10 Eylül 1921 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen belgede Hudâvendigâr Vali Vekili, Bursa Gurebâ Hastanesi'ni gezdiğini, hastanedeki sefaletin “acınacak dereceden de yüksek” olduğuna şahitlik ettiğini bildirmektedir.¹²⁰

1920'li yılların başında hastanenin içinde bulunduğu olumsuz duruma bir de vilâyetin maddi buhranı eklenmiştir. Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin yatak kapasitesi 130 iken vilâyet idaresinin mali buhranı sonucunda 1921 yılında bu kapasite 70'e inmiştir. Bugünlerde hastaneye müracaat eden birçok çaresiz ve hasta kişiler hastaneden ret cevabı almaktadır. Gurebâya sağlık hizmeti veren bu müesseseye vilâyetçe bir çare bulunamadığından, müessesenin sefil halinin kaldırılması ve mevcut idaresinin devamı için Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi bütçesinden hastaneye yardım olmak üzere beş bin lira talep edilmektedir. Bu meblağ hastanenin iâşesi ve sıhhi levâzımı için kullanılacaktır. Eğer bu meblağın sağlanması mümkün olmazsa bu hayır müessesesinin kapatılmasından başka bir yol kalmayacaktır. İlgili tutar Sıhhiye Nezâreti ve Dâhiliye Nezâreti'ne yazılarak talep edilmiştir.¹²¹ Hastanede bu çeşit bir sefaletin vuku bulması ve yatak kapasitesinin neredeyse yarı yarıya düşmesinin en önemli sebebi savaş durumunun söz konusu olması ve Bursa'nın Yunanlılarca işgal altında olmasıdır. Ancak şehrin işgal

¹¹⁸ BOA. DH.UMVM. 20/7, 15 Şaban 1333 (28 Haziran 1915).

¹¹⁹ Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi 1927, a.g.e., s. 208.

¹²⁰ BOA. DH.UMVM. 3/74, 7 Muharrem 1340 (10 Eylül 1921).

¹²¹ BOA. DH.UMVM. 81/24, 17 Zilhicce 1339 (22 Ağustos 1921).

altında olduğu dönemde dahi bu hastane adına olumlu çalışmalara rastlanmaktadır. Örneğin 1922 yılının başında Bursa Gurebâ Hastanesi dâhilinde bir ameliyathane ile imalathane inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Bu iki birimin inşası için epey yüklü miktarda paraya ihtiyaç duyulacağı akla gelmektedir. Bu noktada dönemin hükümeti devreye girmiştir. Hudâvendigâr Vilâyeti'nin talebiyle vilâyetin o yılki bütçesinin bazı fasıllarından hastaneye yardım olmak üzere nakiller yapılmıştır. Örneğin 3 Ocak 1922 tarihinde vilâyetin fevkalade bütçesinin 13. faslından 25 bin 50 kuruş yine aynı bütçenin 11. faslına nakledilerek bu faslın hastaneye ilaveten inşa olunacak ameliyathane ve imalathane inşaat masrafı olarak aktarılmıştır.¹²²

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi, Bursa'nın Yunan işgalinden kurtulması sonrasında bir müddet Türk ordusu tarafından kullanılmıştır. Ancak bu hastane işgal altında olduğu dönemin izlerini taşımaktadır. Cumhuriyet ilan edildikten sonra bu hastanede bulunan ilgili döneme ait izlerin silinmesi için çalışmalar yapılmıştır.

İşgal son bulduktan sonra yapının harap halde olması, yöneticileri bu hastaneyi tamir ve ihyaya yöneltmiştir. Bu kapsamda ilk olarak Ahmed Vefik Paşa'nın yaptırdığı pavyonun orta katı tamir edilmiş ve eşyaları yenilenmiştir. Bundan sonra 1920-1924 yılları arasında vilâyete yapılan yardımlar, Sıhhiye Müdüriyeti'nin katkıları neticesinde Hâriciye pavyonu yenilenmiş denecek kadar tamir edilerek iyi bir hale getirilmiş, eşyaları yenilenmiş ve ihtiyaç duyulan tıbbi alet ve edevatın tedariki sağlanmıştır. Müessese yeniden inşa edilmiş denecek şekilde yapılanma faaliyetini bu süreçte yapılan önemli yardım ve desteklere borçludur.¹²³ Yenilenmeye çalışılan hastane yapısı bu haliyle Bursa halkına Cumhuriyet döneminde de hizmet vermeye devam etmiştir.

Bursa'nın kurtuluşundan sonra yapılan hastane onarım çalışması Vali Hacı Adil Bey ve Ankara'da Sıhhiye Umum (Genel) Müdürü Dâhiliye Mütahassısı Dr. Yusuf İzzeddin (Yeğir) Bey'in çabaları ile yapılmıştır. Hastane, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) tarafından kısa sürede onarılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu hastanenin yenilenmiş denecek ölçüde onarılması konusunda yukarıda isimleri zikredilen kişilerin önemli katkıları olmuştur. Bu noktada hastanenin Cumhuriyet dönemine ilişkin önemli bir isim olan Dr. Yusuf İzzeddin Bey'den bahsetmek yerinde olacaktır. Yusuf İzzeddin Bey'in bu hastaneye hizmetleri öylesine

¹²² BOA. DH.UMVM. 125/57, 4 Cemâziye'l-evvel 1340 (3 Ocak 1922).

¹²³ Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi 1927, a.g.e., s. 208.

önemlidir ki 1926 yılında bu doktora hastaneye hizmetleri dolayısıyla istiklâl madalyası tevcih edilmiştir.¹²⁴ Dr. Yusuf İzzeddin Bey bahsedilen onarım çalışmasından bir süre sonra Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne başhekim olarak tayin edilmiştir. Doktor Yusuf İzzeddin, Başhekim sıfatıyla bu hastanenin ismini Ahmed Vefik Paşa Hastanesi olarak değiştirmişse de halk Memleket Hastanesi ismini benimsemiştir. Yusuf İzzeddin Bey 1940 yılındaki vefatına kadar bu hastanedeki başhekimlik görevini sürdürmüştür. 1940-42 yılları arasında Röntgen Mütahassısı Dr. Cevat Tahsin Peksun ve daha sonra Çocuk Hastalıkları Mütahassısı Dr. Şemsettin Dora bir süre başhekim olmuştur. 1943 yılı sonunda ise Hâriciye Mütahassısı Dr. İbrahim Öktem başhekimliğe atanmıştır.¹²⁵

1919 yılında Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde tedavi altında bulunan hastalar oldukça çoğalmış ve günden güne artmıştır. Hastaneye bütçede ayrılan yıllık tahsisatın talebi karşılayamayarak iki üç ay sonra tükeneceği anlaşılmıştır. Bu durumdan ötürü Hudâvendigâr Vilâyeti Muhasebe Müdüriyeti tarafından hastane yararına 7,5 milyon kuruş ek tahsisat talep edilmiştir. Bunun üzerine 3 milyon kuruş kadar ek tahsisat gönderilmiştir. Ancak vilâyet yönetimi bu tahsisatla hastanenin idaresinin gayri mümkün olduğunu belirterek bölgede yalnız bir hastane mevcut bulunduğu, onun da personel maaşlarının ve hastane ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği zikredilmiş ve ihtiyaç duyulan tutar Dâhiliye Nezâreti'nden talep edilmiştir. 27 Ağustos 1919 tarihli cevapta bu tahsisatın yapılmasının mümkün olmadığı Hudâvendigâr Vilâyeti yönetimine bildirilmiştir.¹²⁶

1927 yılında Osmanlı Türkçesi'yle basılan Cenubî Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası adlı eserde, Bursa Gurebâ Hastanesi'nin o yıllardaki durumu ile ilgili önemli veriler mevcuttur. Buna göre o devirde hastanenin ismi Ahmed Vefik Paşa Hastanesi'dir ve kurum il özel muhasebesine bağlıdır. Bununla birlikte hastane ücretli ve ücretsiz olmak üzere iki kısım halinde hizmet vermektedir. Duvarlar yağlı boya ile boyalı ve zemin insan sağlığına zararsız bir madde olan linoleum ile döşelidir. Bu yıllarda 200 yatak kapasiteli hastanede farklı ihtisas alanlarından toplamda sekiz doktor ve bir eczacı müstahdem bulunmaktadır. Hastaneye dâhil ameliyathane önemli ameliyatların yapılmasına müsaade edecek derece yeterli ve bakteriyoloji laboratuvarı oldukça güzeldir. Hastanede Rainiker sisteminde bir röntgen makinesi mevcuttur. Ayrıca elektrik tedavisi için bir adet

¹²⁴ Mine Akkuş, "Atatürk Dönemi Bursasında Tıp Çalışmaları-I", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 17, 2009/2, s. 261.

¹²⁵ Tor, a.g.e., s. 229-230.

¹²⁶ **BOA**. DH.UMVM. 51/39, 30 Zilkâde 1337 (27 Ağustos 1919).

Wimshurst makinesi getirilmişse de henüz yüklenmemiş olan makine fonksiyonunu yerine getirmemektedir. Son zamanlarda röntgen makinesinin iyileştirilmesi için çalışılmış ve hastane için gerekli bazı alet-edevat sağlanmaya çalışılmıştır. Tüm bunların yanında hastaneye dâhil bir de muayenehane mevcut olup buraya müracaat edenler parasız muayene edilmektedir.¹²⁷

Yine 1927 yılına ait vilâyet yıllığına göre dört büyük ve dört küçük binadan müteşekkil bulunan hastane beş yüz civarında akasya ağaçlarıyla çevrilidir. Büyük binalardan biri Ahmed Vefik Paşa'nın inşa ettirdiği iki katlı yapı olup iki kısımdan ibarettir. Ancak bu binanın birinci katı ıslaha muhtaçtır ve bu tarihlerde resmi muamele icra edildikten sonra bu ıslaha başlanacaktır. Bu katın sonuna doğru olan bölümün bir kısmı hapisneden hastaneye gönderilen mahkumlara, bir kısmı ise frengi ve hastalarına mahsus olarak tanzim edilmiştir. Ahmed Vefik Efendi'nin inşa ettirdiği binanın ikinci katı İç Hastalıkları pavyonu olarak kullanılmaktadır. Bu katta kadın ve erkekler için umumi ve hususi odalar, servis şefi mesai odası, hastalara mahsus yemekhane ve banyo odası gibi kısımlar mevcuttur. Bu büyük binaların ikincisi Reşid Mümtaz Paşa'nın valiliği sırasında (1903-1906) yaptırılan cerrahi pavyonudur. Bu binanın ikinci katında karşılıklı ikişer oda bulunmakla birlikte bu bina dört kuleye sahip epey yüksek bir yapıdır. Kule tarzında inşa edilen kısımlarda altı oda bulunmaktadır. Binanın birinci katı ise on hususi hasta ve tecrit odası, ameliyathane, talim odası, erkek ve kadınlara mahsus yemekhane ile operatör, göz, kulak, boğaz şefleri odalarıyla, teşrih-i marazi laboratuvarını ve göz pansuman ve muayene odalarını ihtiva etmektedir. Diğer yapıların karşısında bulunan ve önceden akıl hastalıklarına tahsis edilen binaya gelince burası eskiden yapılmış birtakım hasta koşullarıyla bahçeden ibarettir. Akıl hastalarının muhafazası ve bakımı kamu görevi olduğundan burada bulunan hastalar 1925 yılında İstanbul Bîmarhânesi'ne nakledilmiştir. 1927 yılındaki vaziyete göre akıl hastalarından boşalan bu koşullar cinsel hastalıkları bulunan kadınlara tahsis edilmiştir. Dördüncü büyük bina iki kattan ibaret olup poliklinik, idare ve muhasebe odaları, kütüphane, kimya ve bakteriyoloji laboratuvarları, şef odası, tabiplere mahsus yatak odaları, müsamere salonları ve röntgen dairesi bu binada bulunmaktadır. Binanın geneli muşambayla kaplı olmakla birlikte birinci katın zemini

---

¹²⁷ Osman Şevki Uludağ, **Bursa ve Uludağ**, Haz. M. Fatih Birgül – L. Ali Çanaklı – Coşkun Ağra, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, Ankara, 2009, s. 100; Genelkurmay Başkanlığı Coğrafya Encümeni, **Bursa Coğrafyası (Cenubî Marmara Havzası)**, Haz. M. Fatih Birgül - L. Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, Ankara, s. 150-151.

mermerdir. Dört küçük binanın biri çamaşırhane, mutfak ve teferruatına mahsusken ikincisi kadın hastalıklarına mahsustur. Üçüncü küçük bina evvelce ahşap bir medrese iken (İmaret-i İsa Bey Medresesi) hastaneye devredilen yapı olup istilâ hastalara (muhtemelen ağır hastalar) mahsustur. Küçük binaların dördüncüsü ise laboratuvar ve eczane olarak tanzim edilmiştir. Hastanenin 1926 yılı bütçesine göre hastane yüz elli yataktan ibarettir. Bununla birlikte hastanede Dâhiliye, Hariciye, Nisaiye (Kadın Hastalıkları), Göz, Kulak, Burun, Cildiye, Efrenciye (Frengi ve diğer cinsel yolla bulaşan hastalıklar), Bakteriyoloji ve Kimya-i Hayatî ve Röntgen gibi huşulara tanzim edilmiş kısımlar bulunmaktadır.¹²⁸ Bunun dışında o sıralarda hastane eczanesinde bir eczacıbaşı ile iki kalfa çalışmaktadır. Hastane yatırılan hastaların yaklaşık yüzde 80'i meccânen (ücretsiz) tedavi edilmektedir. Ücret alınan hastalar iki kısma ayrılmaktadır. Buna göre birinci kısım hastalardan günlük 250 ve ikinci kısım hastalardan günlük 150 kuruş alınmaktadır. Bununla birlikte memur, jandarma ve öğrencilere yüzde elli oranında indirim yapılmaktadır.¹²⁹ O yıllardaki ismiyle Ahmed Vefik Paşa Hastanesi'nde sağlık hizmetinin sunulması konusunda 1927 yılı civarında öğrenci, memur ve jandarma gibi belli statüdeki insanlara indirim yapılması günümüzde karşılaşılan bazı uygulamalara benzer örnekler olarak kabul edilebilir.

1929 yılında hastaneye bir pavyon daha eklenmiştir. Fatin Bey pavyonu denilen bu binanın inşaatına Bursa Valisi Fatin Günvendiren döneminde Bayezid Paşa'nın oğlu İsa Bey Medresesi'nin arta kalan arsası ve arkada bulunan bahçesiyle burada bulunan bir evin satın alınmasıyla başlanmıştır. Bu yapı laboratuvar ve salgın hastalıklar birimi olarak tahsis edilmiştir.¹³⁰ İnşaatına 1928 yılında başlanmış olan yapının ihale bedeli 33 bin lira iken bu meblağa 4 bin 7 lira 81 kuruş daha eklenmiştir. Bina için ayrılan tahsisata 1928 bütçesinden 7 bin 504 lira 79 kuruş ve 1929 bütçesinden 26 bin 720 lira 19 kuruş eklenmiştir. Böylece toplamda 37 bin 7 lira 81 kuruşa mal olan bu yapı Fatin Bey Pavyonu adıyla hizmete açılmıştır.¹³¹ Fatin Bey Pavyonu içinde bulunan ameliyathane için 1929 yılı süresince bin 800 lira tutarındaki araçlarla birlikte bir de ultraviyole cihazı satın alınmıştır. 1929 yılında hastaneye 211 hasta yatırılmış, 8 bin 549 hasta ayakta tedavi edilirken bin 846 hastaya pansuman yapılmıştır. Hâriciye biriminde 138, göz ve kulak servislerinde 96

¹²⁸ Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi 1927, a.g.e., s. 209-210.

¹²⁹ Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi 1927, a.g.e., s. 210-211.

¹³⁰ Bursa Vilâyeti Yıllığı 1934, a.g.e., III. Kısım, s. 34.

¹³¹ M. Akkuş, a.g.m., s. 262.

hastaya büyük, 94 hastaya küçük ameliyat yapılmıştır. Bu yıllarda hastanenin güneye bakan kısmının duvarları da onarılmıştır.¹³²

Cumhuriyet yıllarında Bursa’da Ahmed Vefik Paşa Hastanesi adıyla hizmet veren bu kurumun 1926 yılında kapasitesi 150 yatağa çıkarılmıştır. Kurum 1927 yılında “Memleket Hastanesi” olarak isimlendirilmiştir. 1934 yılına gelindiğinde hastanede, açıldıkları döneme nispetle Ahmed Vefik Paşa, Reşid Mümtaz Paşa ve Fatin Bey pavyonu olmak üzere üç ayrı bölüm mevcuttur. Ahmed Vefik Paşa’nın yaptırdığı bölüm yarı kâgir, Reşid Mümtaz Paşa’nın döneminde açılan bölümler ahşap ve Fatin Bey pavyonu betonarmedir. Bu yıllarda Memleket Hastanesi olarak adlandırılan kurum, 1934 yılında 125 personel ve 200 yatak kapasitesi ile hizmet vermektedir. Bu sıralarda hastanenin başhekimlik görevini Yusuf İzzeddin Bey yürütmektedir. Ancak bu sene hastaneye 500 yatak daha ilave edilmesi kararlaştırılmıştır. Etfâl (Çocuk Hastalıkları) bölümü hariç olmak üzere her şubede bir mütehassısın (uzman) bulunduğu hastanede bakteriyoloji, kimya, hastalıkların teşrihine mahsus bölüm (Anatomi), röntgen laboratuvarı, morg gibi birimler mevcut ve faal durumdadır. Hastanenin 63 bin lira yıllık ödeneği bulunmaktadır. Senelik üç yüzden fazla hastanın yattığı hastanede on binden fazla hasta da ayakta muayene ve tedavi olunmaktadır. Bunlardan başka o sıralarda hastanede 862 frengili hasta bulunmakta ve bunların ilacı meccânen (ücretsiz) verilerek tedavileri takip edilmektedir.¹³³ 1938 yılına ait CHP Vilâyet Hizmet Raporu’na göre ise Cumhuriyet’in ilanına kadar Bursa’daki tek büyük sağlık kurumu olma özelliğini korumuştur. Hastane bu sıralarda 100 yatak kapasitesiyle hizmet vermektedir.¹³⁴

2. HASTANE PERSONELİ

Hastanenin tarihsel süreci kapsamında bu hastanede görev yapan doktor, eczacı, sargıcı gibi personelden de bahsedilmelidir. 1897 yılına ait verilere göre Piyer Savayidis Efendi, Mehmed Mustafa Efendi, İstapan Malkeşyan Efendi, Serkiz Şehirliyan Efendi ve Hacı Mehmed Efendi gibi görevliler Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi’nde görev

¹³² M. Akkuş, a.g.m., s. 262.

¹³³ Bursa Vilâyeti Yıllığı 1934, a.g.e., III. Kısım, s. 34.

¹³⁴ M. Akkuş, a.g.m., s. 259

yapmaktadır.¹³⁵ Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Bursa şehrinin sağlık yapılanmasında da gayrimüslim kesim daha faal durumdadır. 1889 yılına ait verilere göz atıldığında Attar namıyla anılan Yorgaki Efendi'nin Bursa Gurebâ Hastanesi Yönetim Kurulu üyesi, Andon Efendi'nin eczacı, Mıgırdıç Efendi'nin ise sargıcı olarak görev aldığı görülmektedir.¹³⁶ 1905 yılında kentte görev yapan 19 doktordan 14'ü, 17 eczacının ise 13'ü gayrimüslimdir. Bu yıllarda Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin başhekimi Savayidis Efendi, belediye başhekimi ise Bedros Efendi'dir.¹³⁷ 1907 yılına ait resmi kayıtlara göre kentte Başhekim Savayadis Efendi, Tabip İsaak (Elbağlı) Efendi, Doktor Behom Efendi, Doktor Kirkor Tuzaklıyan Efendi, Doktor Dimostini Barsimidis Efendi, Doktor Nikola Yanakudi Efendi, Doktor Elipiyos Yani Efendi, Doktor Lokayanni Efendi, Doktor Frankus Efendi, Doktor İstapan Malkeşyan Efendi, Doktor Ekonomidis Efendi, Doktor Konstantin Kelmenari Efendi, Doktor Petro Semakidis Efendi, Doktor Benediktus Adamandiyadis Efendi, Dişçi Konstantinidis Efendi ve Dişçi Karakoç adlı gayrimüslim sağlık görevlilerine karşılık şehirde sadece 4 Türk doktorun bulunduğu gözlemlenmektedir.¹³⁸ Bursa'daki eczacılık sektörü de aynı durumdadır. O yıllarda şehirde 12 gayrimüslim eczacı varken yalnızca 3 Müslüman eczacının varlığı söz konusudur. Ayrıca şehirde 5 gayrimüslim ebeye karşılık 2 Müslüman ebe bulunmaktadır. Bu sıralarda 7'si gayrimüslim olmak üzere 8 tüccar kente ilaç sağlamaktadır.¹³⁹

Reşid Mümtaz Paşa'nın Hudâvendigâr Vilâyeti valiliği yıllarında (1903-1906) Bursa'da diplomalı 19 hekim bulunmakla birlikte bunların sadece beşi Müslümandır. Aynı şekilde 17 eczacının yalnızca dördü Müslümandır.¹⁴⁰ Bununla birlikte ilgili dönemde Gurebâ Hastanesi dışında doktor, eczacı, kâbile (ebe) gibi sağlık hizmeti veren bazı kişilerin özel muayenehaneler kurarak hizmet verdikleri bilinmektedir. Görüldüğü üzere o devirde Bursa kentinin sağlık yapılanmasında görevli personelin neredeyse tamamı gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu görevlilerin genellikle Yunan ve Ermeni asıllı olmaları dikkat çekmektedir.

---

¹³⁵ **Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi**, Def'a 23, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, 1314 (1897), s. 100-101; Dörtok, a.g.tz., s. 163.

¹³⁶ T. Akkuş, a.g.e., s. 81.

¹³⁷ T. Akkuş, a.g.e., s. 121.

¹³⁸ **Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi**, Def'a 34, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1324 (1906), s. 275.

¹³⁹ **Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi 1324**, a.g.e., s. 276; T. Akkuş, a.g.e., s. 170-171.

¹⁴⁰ Sevilay Kaygalak, **Kapitalistleşme Sürecinde Bir Osmanlı Anadolu Kenti: Bursa (1840-1914)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 184; Ceyhun İrgil, "Bursa Sağlık Tarihi", **Bursa Defteri**, S. 17, Mart 2003, s. 97.

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi personeli bazı operasyonları gerçekleştirme konusunda zaman zaman yetersiz kalmıştır. Bu tür durumlarda civar kentlerde bulunan işinin ehli operatörlerden yardım alınmıştır. Buna devrin tanınmış doktorlarından olup İstanbul'da yaşayan Makri Efendi örnek gösterilebilir. İran Sefareti tabipliğinde bulunan Doktor Makri Efendi bazı ameliyatlara yapmak için Bursa'ya gelmiş ve Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde bir dizi ameliyat gerçekleştirmiştir. Ameliyatlarda şehirde hizmet veren bazı doktorlar da hazır bulunmuşlar ve Makri Efendi'ye yardım etmişlerdir. Makri Efendi burada 3'ü kadın ve 2'si erkek olmak üzere 5 kişiyi ameliyat etmiş ve maddi durumu iyi olmayan hastalardan para kabul etmemiştir. Bursa Gazetesi, Doktor Makri Efendi'nin yaptığı bu hizmetleri şükran ve memnuniyetle anmaktadır.¹⁴¹ Doktor Makri Efendi tıpkı Ahmed Vefik Efendi gibi hastane kurma ve yaşatma konusunda istekli ve gayretlidir. Erdek'te yaşayan Doktor Makri Efendi'nin burada kendisine ait bir muayenehanesi mevcuttur. Doktor 1895 yılında bu muayenehanenin bir kısmını hastaneye dönüştürmek istediğini merkeze bildirmiştir. Yapılan soruşturmada bu talebin yerinde olduğu görülmüş ve muayenehanenin bir kısmının hastaneye dönüştürülmesinde bir mahzur olmadığı bildirilmiştir.¹⁴² Muayenehanesinin bir bölümünü hastane olarak tanzim eden Makri Efendi'nin 1898 yılında doktorluğunun yanında bir de Erdek Rum Metropoliti görevi bulunmaktadır.¹⁴³ Bir süre sonra Doktor Makri Efendi'nin kurduğu hastanenin tedavi ve ameliyat için uygun yerde kurulmadığı fark edilmiştir. Bu sebepten Makri Efendi, 25 Mayıs 1898 tarihinde hastaneyi Seyyidgazi mevkiinde sahip olduğu bir arazi üzerine yapmak istediğini ve bu iş için bin Osmanlı lirasına ihtiyaç duyduğunu merkeze bildirmiştir. Doktorun bu talebi işleme alınmış, mesele araştırılmış, sözü edilen yerin sıhhat şartnamesine uygun olduğu anlaşıldığından Doktor Makri Efendi'ye bu konuda müsaade verilmiştir.¹⁴⁴

1914 yılında bu hastanede çalışan doktorların önemli bir oluşuma gittikleri görülmektedir. Buna göre bu yıl Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde Hudâvendigâr Vilâyeti Etibbâ (Tabipler) Cemiyeti kurulmuştur. Derneğin kurucuları arasında Darülfünûn

¹⁴¹ Bursa Gazetesi, No: 128, 26 Zilhicce 1310 (11 Temmuz 1893), s. 3.

¹⁴² BOA. DH.MKT. 2651/21, 1 Muharrem 1313 (24 Haziran 1895); BOA. BEO. 651/48760, 10 Muharrem 1313 (3 Temmuz 1895); BOA. BEO. 702/52596, 9 Cemâziye'l-evvel 1313 (28 Ekim 1895).

¹⁴³ BOA. DH.ŞFR. 225/151, 28 Haziran 1314 (10 Temmuz 1898).

¹⁴⁴ BOA. DH.KMT. 2440/19, 25 Şaban 1318 (2 Ekim 1890); BOA. DH.MKT. 2461/48, 23 Zilkâde 1318, 14 Mart 1901; BOA. DH.MKT. 2492/75, 15 Safer 1319 (3 Haziran 1901); BOA. DH.MKT. 2542/79, 25 Cemâziye'l-âhir 1319 (9 Ekim 1901). Belgeler üzerinde yapılan incelemede Makri Efendi'nin söz ettiği bin Osmanlı lirasının temin edilip edilmediğine dair net bir ifadeye rastlanılmadı.

Mekteb-i Tıbbiyesi Seririyât ve Emrâz-ı Akliye ve Asabiye (Akıl ve Sinir Hastalıkları Kliniği) Muallimi Dr. Raşid Tahsin (Tuğsavul) Bey, Hudâvendigâr Vilâyeti Sıhhiye Müdürü Operatör Emin (Seyitoğlu, Erkul) Bey ve Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi Başhekimi Dr. M. Tefvik (Edebey) gibi isimler bulunmaktadır. Dr. Raşid Tahsin Bey derneğin kurucu başkanı olarak belirlenmiştir. Raşid Tahsin Bey başkanlığında yapılan ilk dernek toplantısına Vilâyet Sıhhiye Müdürü Opr. Dr. Emin Bey ile hastane tabiplerinden Dr. İstapan Malkeşyan Efendi, Dr. N. Tefvik (Edebey) Bey, Dr. Şükrü (Fazıl İlkel) Bey, Dr. Şefik (Lütfi Kavanozoğlu) Bey, Stajyer Dr. Mehmed Ali Bey, Dr. Cahid Bey ve etibbâ-i husûsiyeden (özel tabipler) Dr. M. Ali Bey, Dr. Tuzakciyan, Dr. Konomidis ve Dr. Ütücüyan Efendiler katılmıştır. Dr. Bekir Zafir Bey, Dr. Safvet Bey ve Dr. Sarkis Şehirliyan Efendi gibi isimler kuruluş toplantısına katılmayan tabiplerdendir. Bu toplantıda derneğin nizamnâmesi (tüzük, yönetmelik) hazırlanmıştır. Ancak dernek faaliyetini uzun süre devam edememiştir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı şartları bu oluşumun düzenli olarak toplanmasını engellemiştir.¹⁴⁵

Bursa'nın Yunan ordusunun işgali altında olduğu sırada şehir halkıyla birlikte bu hastane de oldukça zor bir durumda kalmıştır. Bursa şehrinin Yunan ordusunca işgalinden önce ve bu işgal esnasında Bursa halkının bir kısmı civar bölgelere göç etmiştir. Göç edenler arasında bu hastanede görev yapan personel de bulunmaktadır. Söz gelimi hastanenin Dâhiliye uzmanı Doktor Mirza Mehmed Şefik,¹⁴⁶ Başbakıcı Selami¹⁴⁷ ve Hademe Hatice Kâmile Hanım¹⁴⁸ Bursa'nın işgali dolayısıyla İstanbul'a göç eden personelden birkaçıdır. Bu görevlilerin hepsi de çalışarak hak ettikleri, hastanede biriken maaşlarını talep etmektedir. Personelin şehir dışına yerleşmesi bu hastaneyi ve şehirde sağlık durumu kötü olan kişileri doğal olarak zor durumda bırakmıştır.

3. SAĞLIK HİZMETLERİ

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi, kamuya yönelik bir hastane olarak toplumun sağlık ihtiyacını karşılama noktasında şehir ahalisine hizmet vermiştir. Müslüman-

¹⁴⁵ Çetin Tor, **Bursa Tabip Odası Tarihi (1928-2013)**, Bursa Tabip Odası Yayınları, Bursa, 2013, s. 14-15.

¹⁴⁶ BOA. DH.UMVM. 44/108, 1 Şaban 1340 (30 Mart 1920). Bu belgeye göre Dâhiliye uzmanı Doktor Mehmed Şefik hastanede biriken 672,50 kuruş alacağının tayin edeceği mutemede ödenmesini talep etmektedir.

¹⁴⁷ BOA. DH.UMVM. 41/90, 29 Cemâziye'l-evvel 1340 (28 Ocak 1922). Başbakıcı Selami hastanede biriken maaşının mutemet olarak tayin ettiği eşi Bedriye Hanım'a ödenmesini istemektedir.

¹⁴⁸ BOA. DH.UMVM. 166/18, 27 Cemâziye'l-âhir 1340 (25 Şubat 1922).

gayrimüslim ayrımı gözetmeksizin yapılan hizmetler Bursa halkı tarafından takdir görmüştür.

Hastanede toplumun gelir düzeyi düşük kesimi de düşünölmüştür. Hastanenin ismindeki “gurebâ” kelimesi kurumun asıl hedefine dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi ismiyle müsemma, birçok “garip” insana sağlık hizmeti vermiştir. Örneğin 1901 yılında vuku bulan bir hadiseye göre Bursa İdadisi’nde (bugün Bursa Anadolu Erkek Lisesi) okuyan İsmail ve Hakkı isimli tifüs hastalığından muzdarip öğrenciler zaman zaman fenalaşmaktadır. Öğrencilerin sağlık durumu günden güne kötüye gitmektedir. Bunun üzerine mektep tabibi tedavinin gerçekleştirilmesi için öğrencilerin Bursa Gurebâ Hastanesi’ne sevk edilmeleri gerektiğini bildirmiştir. Görölen lüzum üzerine bu iki öğrenci 39 gün Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi’nde yatarak tedavi edilmiştir. Tedavi süresince sözü edilen öğrencilerin ilaç, yemek ve sair masrafları yüz otuz altı buçuk kuruş olarak hesaplanarak (ilaç parası olarak yirmi kuruş ve yiyecek parası olarak yüz on altı buçuk kuruş) hastane müdüriyeti tarafından talep edilmiştir. Ancak bu iki öğrenci fakir olmaları hasebiyle okulda parasız olarak okumaktadır ve bu tutarı ödeyecek maddi güce sahip değildir. Bunun üzerine Bursa Maarif Müdürü durumu Maarif Nezâreti’ne bildirmiştir. Gelen cevapta fakir olmalarından dolayı okula parasız olarak kabul edilerek okuyan bu öğrencilerin, hastane sandığına para ödemesine gerek olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte sözü edilen iki öğrenci gibi okulda parasız olarak eğitim gören öğrencilerin hastanede de parasız olarak tedavi görmeleri doğal olduğundan hastalanmaları ve tedaviye ihtiyaç duymaları halinde hastane sandığına hiçbir ücret ödemeksizin hastanede tedavi edilmeleri gerektiği vurgulanır.¹⁴⁹ Devletin de teşvik ettiği bu uygulamayla bu iki öğrenci gibi fakir ve okula parasız kabul edilen öğrencilerin ihtiyaç olması durumunda hastaneden parasız olarak faydalandıkları söylenebilir. Yukarıda detaylarıyla verilen örnek günümüzde bazı eğitim kurumlarında görölen öğrenciye sağlık sigortası sağlanması uygulamasına benzemektedir.

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi hizmete açık olduğu dönemde Bursa’nın sadece Müslüman zümresine değil gayrimüslim zümresine de sağlık hizmeti sunmuştur. Hatta bu kurumda muayene ve tedavi görenlerin önemli bir kısmı Bursa’nın gayrimüslim toplumuna mensup kişilerdir. Bu hususu birkaç örnekle zenginleştirmek yerinde olacaktır. Örneğin Mart 1915’te İnegöl’e bağlı Pazarköy kasabasına dâhil, gayrimüslimlerin yaşadığı Görele

¹⁴⁹ BOA. MF.MKT. 550/61, 19 Zilhicce 1318 (10 Nisan 1901).

köyünde yaşayan Karabet oğlu Artin'in tedavisi için gerekli olan ameliyatın bu hastanede yapılması gündeme gelmiştir. Bu konu hastanenin tabipler heyeti tarafından değerlendirilmiştir. Artin'in ameliyatının Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁰ Bunun dışında 1918 tarihli bir vesikadan anlaşıldığı kadarıyla Fransız tebaasından olup Bursa Gurebâ Hastanesi'nde tedavi gören Mösyö Report, bu hastanede tedavi gördüğü sırada duçar olduğu hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiştir.¹⁵¹ Bu örnekler, o dönemde bu hastaneye sadece Müslümanların değil aynı zamanda gayrimüslimlerin de rağbet ettiğini göstermektedir ki bu durum o dönemki toplumun her iki tabakasının da hastaneye güven duymakta olduğuna işaret etmektedir.

Müslüman ve gayrimüslim fark etmeksizin Bursa halkının hastaneye güven beslediği zikredilmelidir. Bu anlamda Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne başvuran hastaların bu hastanede verilen hizmetten memnun olmaları söz konusudur. Hastaneye yeni bina eklenmesine ihtiyaç duyulması, hastanenin yükselen talebe cevap verememesinin bir sonucudur. Hastanenin bina, personel ve alet-edevat gibi yeterliliklerinin artırılmasıyla birlikte başvuruların çoğaldığı bilinmektedir. Zira yeterlilik ile kuruma duyulan güven ve memnuniyet doğru orantılı kavramlardır. Örneğin 1905 yılında Vali Reşid Mümtaz Paşa döneminde hastaneye yeni pavyonlar eklenmesinin sebebi bu hastaneye yapılan başvuruların çoğalması ve kurumun talebe cevap veremeyecek hale gelmesidir. Bu hastanenin sadece Bursa'da ikamet edenler değil çevre bölgelerden de talep alması bu hususa etki eden önemli unsurlardan biridir. Örneğin 1893 yılına ait bir veriye göre Kadri isimli bir polis memuru, Bursa Gazetesi'ne gönderdiği ve bu gazetede yayımlanan mektubunda bu hastaneye ve personeline şükranlarını sunmaktadır. Zira, ailesiyle birlikte Bilecik'te ikamet ederken eşi bir hastalığa tutulmuş, pek çok doktora müracaat edilmesine rağmen bu hastalığa bir çare bulunamamış, son olarak Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne müracaat edilmiştir. Burada görevli Doktor Mümtaz Bey hastalığı teşhis ederek tedavi uygulamış ve hasta iyileşmiştir. Polis Kadri'nin ifadesine göre eşi yeniden doğmuş denecek kadar afiyete erişmiştir. Polis Kadri hastaların bu hastaneye ve Doktor Mümtaz Bey'e başvurularını salık vermiş ve minnettarlığını ifade etmiştir.¹⁵²

¹⁵⁰ BOA. ZB. 429/3, 18 Cemâziye'l-evvel 1333 (29 Mart 1915).

¹⁵¹ BOA. HR.SYS. 2136/16, 19 Şubat 1918.

¹⁵² Bursa Gazetesi, No: 103, 14 Cemâziye'l-âhir 1310 (3 Ocak 1893), s. 3.

1930 yılında hastanede tedavi gören hastalara ilişkin verilere bakıldığında ilginç detaylarla karşılaşılacaktır. Bu yıl hastanede 3 bin 920 hasta tedavi edilirken 108 büyük ameliyat ve ayaktan gelen 5 bin 261 hastaya pansuman yapılmıştır. Hastane polikliniğinde 10 bin 950 hasta muayene edilmiştir. 641 hastanın klinik tedavileri ve laboratuvar muayeneleri gerçekleştirilmiştir. Göz, kulak, boğaz kliniğinde 2 bin 109 hasta muayene ve 60 hasta ameliyat edilmiştir. Zührevi hastalıklar kısmında 666 hasta tedavi edilirken laboratuvarında 3 bin 941 tahlil ve röntgendeysel bin 39 hastanın muayene ve tedavisi yapılmıştır.¹⁵³

Bursa Gurebâ Hastanesi'nin ve hastane personelinin bölgedeki bazı bulaşıcı hastalıklara yararlılıkları görülmüştür. Örnek olarak 1899 yılında Hudâvendigâr Vilâyeti'ne dâhil olan bazı bölgelerde çeşitli hastalıklar görülmüştür. Bu hastalıkların tedavisinde Daire-i Belediye'nin (belediye yönetimi) çabaları yeterli gelmemiştir. Dâhiliye Nezâreti, bu hastalıkların tedavisi için Bursa Gurebâ Hastanesi civarına koğuş benzeri bir mahal inşa edilmesi konusunda tavsiyede bulunmuştur.¹⁵⁴ Bu duruma ikinci örnek 1894 yılına aittir. Bu yılda Hudâvendigâr Vilâyeti dâhilinde bulunan İznik ve Yenişehir'de şüpheli bir hastalık zuhur etmiştir. Bu hastalığın ne olduğunun saptanması, tedavisinin sağlanması ve yayılmasının engellenmesi için Bursa Gurebâ Hastanesi doktoru Melkit Efendi ile Hudâvendigâr Vilâyeti Umûr-ı Sıhhiye Müfettişi görevlendirilmiştir. Bu görevliler 42 gün boyunca sözü edilen bölgelerde çalışmışlardır. Melkit Efendi, daha sonra Hudâvendigâr Vilâyeti'nden bu iş için alacağı tutarı talep etmiştir. Doktor Melkit Efendi, geçen sene yine böyle bir görev için Kirmasti (Bursa'ya bağlı Mustafakemalpaşa ilçesi) kazasına gittiğini, o görev için günlük 50 kuruş yevmiye aldığını ifade etmiştir. İznik ve Yenişehir'e gönderilen bu iki doktora daha sonra günlük 50 kuruş yevmiye ile birlikte harcırah ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵⁵ Bir diğer örnek ise 1916 yılında Bursa ve civarında yayılan tifüs hastalığıyla ilgilidir. Dâhiliye Nezâreti, 1916 yılında şehirde tifüs hastalığı yayıldığından Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde gerekli tedbirlerin alınması, hastaneye yeni gelen hastalar için ayrı bir yer oluşturulması (karantina uygulaması) ve gelişmelere ilişkin malumat verilmesi hususlarında Hudâvendigâr Vilâyeti'ne uyarıda bulunmuştur.¹⁵⁶ Bu hamleyle Dâhiliye Nezâreti hastanede bir karantina koğuşunun

¹⁵³ M. Akkuş, a.g.m., s. 262-263.

¹⁵⁴ BOA. DH.MKT. 2177/71, 2 Zilkâde 1316 (14 Mart 1889).

¹⁵⁵ BOA. DH.MKT. 349/4, 30 Şaban 1312 (25 Şubat 1895).

¹⁵⁶ BOA. İ.DH. 820/66135, 3 Safer 1335 (29 Kasım 1916).

oluşturulması ve tifüs hastalığının yayılmasının önüne geçilmesi için hastane yönetiminin gerekli çalışmayı yapmasını hedeflemiştir. Bu anlamda şehir ve çevresinde zuhur eden bulaşıcı hastalıkların bertaraf edilmesinde Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin katkıda bulunduğu bahsedilebilir.

Bursa Gurebâ Hastanesi'nde yerel halk dışında farklı statüdeki insanlar da tedavi edilmiştir. Buna Bursa Hapishanesi'nde yatan mahkûmlar örnek olarak gösterilebilir. Hapishanedeki kimsesiz mahkûmların hastalandıkları vakitlerde şehirdeki bu hastaneye getirilerek tedavi ettirildiği görülmektedir. Örneğin 1889 yılına ait verilere göre bu yıl hapishanede yatan hasta mahkûmların Bursa Gurebâ Hastanesi'nde tedavileri 5 bin kuruşa mal olmuştur.¹⁵⁷ 1300, 1302 ve 1303 senelerinde hastalanarak Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde tedavi altına alınan kimsesiz mahkûmların tedavi masrafları 14 bin 19 kuruş olarak belirlenmiştir. Vilâyetin o yılki bütçesinde bu amaca yönelik bir tahsisat bulunmadığından bu tutar Hapishaneler Mesârif-i Umûmiyesi karşılanarak hastaneye ödenmiştir.¹⁵⁸

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde yalnızca erkek mahkûmlar tedavi edilmemiş, Merkez Vilâyet Nisâ (Kadın) Hapishanesi'ndeki mahkûmlar da bu hastanede tedavi altına alınmıştır. 1915 yılına ait, Hudâvendigâr Vilâyeti Vali Vekili imzalı bir vesikaya göre Kadın Hapishanesi'nde bulunan mahkûmların tedavisinin hapishane ortamında mümkün olmamasından dolayı bu mahkûmlar Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde tedavi edilmektedir. Ancak mahkûmların hastanede buldukları dönemde firar etmeleri ihtimal dâhilindedir. Üstelik bu tür firarların engellenmesi imkânsız gibi görünmektedir. Bu sebepten hastane yönetimi böyle bir firar olması halinde bir mesuliyet kabul etmeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Bu tür firarların önüne geçebilmek için hastane dâhilindeki bir odanın yalnızca bu mahkûmlara mahsus olarak düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Dâhiliye Nezâreti, Hudâvendigâr Vilâyeti'ne hitaben yazdığı belgede bu inşaatın mahkûmların firar edemeyeceği şekilde düzenlenmesi gerektiğini özellikle vurgulamış ve bu düzenlenme için gerekli olan bin 233 kuruşun tahsis edildiğini belirtmiştir.¹⁵⁹ 1920 yılında hastanede mahkûmlara mahsus koğuşun tamirine ihtiyaç duyulmuştur. Hudâvendigâr Vilâyeti Valisi, bu tamiratın firar olaylarını önleyecek şekilde yapılacağını

¹⁵⁷ BOA. DH.MKT. 1736/34, 7 Zilkâde 1307 (25 Haziran 1889).

¹⁵⁸ BOA. DH.MKT. 1638/95, 17 Zilkâde 1306 (15 Temmuz 1889); BOA. DH.MKT. 1707/128, 20 Receb 1307 (12 Mart 1890).

¹⁵⁹ BOA. DH.MB.HPS. 8/52, 18 Cemâziye'l-evvel 1333 (29 Mart 1915).

ve tamirat işi için 2 bin 720 kuruş tahsisat gerektiğini Dâhiliye Nezâreti'ne bildirerek bu tahsisata ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Bu inşaatın yapılması konusundaki gider kalemleri ve tutarları tek tek yazılarak toplamda 2 bin 720 kuruş tahsisat Dâhiliye Nezâreti'nden talep edilmiştir.¹⁶⁰

Hapishanede yatan mahkûmlardan başka çeşitli vesilelerle yaralanarak bu hastaneye başvuruların olduğu görülmektedir. Bu dönemlerde bir yaralama olayı neticesinde bu hastaneye başvuranların tedavi masrafları Adliye Nezâreti tarafından ödenmektedir. Ancak 1912 yılındaki bir hadiseye göre o sıralarda yaralama olayları sonucunda hastaneye kaldırılanların masrafları nezâret tarafından ödenmemiş ve tutar hastane yönetimince talep edilmiştir. Bu talep dile getirilirken hastanenin büyük ölçüde tahsisata sahip olmadığından söz edilmiştir. Dâhiliye Nezâreti tarafından verilen yanıtta bundan önce bir suç-yaralama olması halinde yaralanarak hastaneye kaldırılan hastaların tedavi ücretleri Adliye Nezâreti bütçesinden ödenmekteyken bu yıl ilgili ücretin Bursa Belediyesi bütçesinden karşılanmasına hükmedilmiştir.¹⁶¹

4. HASTANENİN YIKILIŞI

1940'lı yıllarda Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin durumu oldukça vahim görünmektedir. Hastanenin ahşap olmasından dolayı bir zaman sonra tamir kabul etmeyecek derecede yıprandığı ve gelişen şehre yeterli gelmemeye başladığı görülmüş, yeni bir hastaneye ihtiyaç duyulmuştur. Bursa Valisi Haşim İşcan ve Bursa Belediye Başkanı Fahri Batıca'nın görev yaptığı dönemde, Hisar'da eski hastanenin güneyindeki alanda yeni bir hastane yapılması planlanmıştır. 6 Haziran 1947 tarihinde bu hastanenin karşısındaki bölgede kurulmuş olan bugünkü Bursa Devlet Hastanesi'nin inşaatına başlanmıştır.¹⁶²

Bursa Devlet Hastanesi inşaatı için gerekli olan paranın temini amacıyla bir piyango düzenlenmiştir. Bursa'nın hayırsever halkı ve İl Özel İdaresi'nin katkılarıyla yapılan hastane inşaatı 1951 yılı sonunda tamamlanmıştır. Yeni binanın yapımında Başhekim ve Hâriciye Mütchassısı Dr. İbrahim Öktem ile Bursa Uludağ Güzelleştirme

¹⁶⁰ BOA. DH.MB.HPS. 165/20, 8 Cemâziye'l-âhir 1338 (20 Şubat 1920).

¹⁶¹ BOA. DH.MB.HPS. 71/42, 3 Receb 1330 (18 Haziran 1912).

¹⁶² Kâzım Baykal, **Bursa ve Anıtları**, Hakimiyet Matbaası, Bursa, 1993, s. 71; Bayhan Çubukçu, **Yakın Dönem Bursa Sağlık Tarihi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 62.

Derneği Genel Sekreteri Diş Hekimi Adil Onar'ın büyük katkıları görülmüştür. Eski hastane 1952 yılında Memleket Hastanesi adıyla açılan yeni binaya taşınarak burada hizmet vermeye başlamıştır. Yeni bina bodrum kat hariç yedi katlı ve 600 yatak kapasiteli olarak inşa edilmiştir. Giriş katında başhekimlik ve idare, acil servis, eczane, karantina, bakteriyoloji, hayati kimya ve patoloji laboratuvarları, röntgen servisi ve fizik tedavi merkezi gibi birimler bulunmaktadır. Birinci kata Altıparmak'ta bulunan Doğumevi taşınırken ikinci ve üçüncü katlara eski hastanede bulunan birimler yerleştirilmiştir. Dördüncü kat ise Verem Hastanesi'ne ayrılmıştır. Poliklinikler eski hastane binasında bırakılmıştır. Mülkiyet hakkı İl Özel İdaresi'nde bulunan yeni bina 1952 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından alınmıştır. Satın alma işleminden sonra hastanenin adı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Bursa Devlet Hastanesi olarak değiştirilmiştir. Başhekim Dr. İbrahim Öktem'in 1954 yılında milletvekili seçilmesi üzerine Dâhiliye Mütihassısı Dr. Neşati Üster ve Dâhiliye Mütihassısı Dr. Ziya Tanan bir süre vekâleten başhekimlik görevini yürütmüştür. 1955 yılında Röntgen Mütihassısı Dr. Adnan Türkgil başhekimliğe atanmıştır. Bu yıllarda hastaneye bir kan merkezi kurulmuştur. 1950 yılından itibaren hastanenin iki yıllık eğitim hastanesi (B Tipi) olması sebebiyle hastaneye uzmanlık eğitiminin ilk iki yılı için çok sayıda asistan gelmeye başlamıştır. Bu süreçle birlikte kurumun hekim kadrosu giderek genişlemiştir.¹⁶³

Ahmed Vefik Paşa'nın girişimleriyle ilk adımları atılan Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin eski binasına gelince, bu yapı 1956 yılında çıkan bir yangında harap olmuş ve yıktırılmıştır.¹⁶⁴ Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin ardılı olarak nitelendirilebilecek olan Bursa Devlet Hastanesi ise günümüzde hizmet vermeye devam etmektedir. Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nden geriye yapının etrafındaki demir tellerin bir kısmıyla girişteki büyük demir kapı kalmıştır. Bununla birlikte 1952 öncesi ve sonrasında hastane olarak kullanılan iki yapının bulunduğu arazileri ayıran cadde bugün "Hasta Yurdu Caddesi" olarak adlandırılmaktadır. Bahsedilen bu iki husus Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin hizmet vermekte olduğu dönemin hatıraları olarak varlığını sürdürmektedir.

¹⁶³ Tor, a.g.e., s. 230.

¹⁶⁴ Raif Kaplanoğlu, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1923)**, Bursa: Avrasya Etnografya Yayınları, 2006, s. 293; İrgil, a.g.m., s. 99.

Üçüncü Bölüm

BURSA HAMİDİYE GUREBÂ HASTANESİ'NİN İŞLEYİŞİ

1. BURSA HAMİDİYE GUREBÂ HASTANESİ'NİN İDARESİ

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi, tarihsel süreciyle olduğu kadar yönetimiyle de ayrı bir önemi haizdir. Hastanenin bilhassa Osmanlı dönemindeki idaresi konusunda farklı kaynaklarda birbiriyle çelişen bilgiler mevcuttur. Ancak birinci elden kaynaklar incelendiğinde hizmet verdiği dönemde bu kurumun yönetiminin ne şekilde gerçekleştiği konusunda net fikirlere varılmaktadır.

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi, daha önce zikredildiği üzere 1864 yılında Bursa merkezindeki Hisar Mahallesi'nde bulunan Damat Efendi Konağı adı verilen binanın satın alınarak hastaneye dönüştürülmesiyle var olmuştur. Bu yapı, hastane olarak düzenlenerek 1868 yılında hizmete açılmıştır. Bu olay Ahmed Vefik Paşa'nın bölgede olmadığı, Hakkı Paşazâde Hacı İzzet Paşa'nın Hudâvendigâr Vilâyeti Valisi olduğu sırada gerçekleşmiştir.

Bu noktada kurumun kimin yönetiminde hizmete girdiği sorusu akla gelmektedir. Hastanenin açılacağı sırada Hudavendigâr Vilâyeti ile Ahmed Vefik Efendi arasında yapılan muhabere üzerine vilâyet idare meclisi üyelerinden Şeyh Bahaeddin Efendi vekil tayin edilerek idare görevi bu zata verilmiştir. Asıl adı Bahaeddin Ahmed Efendi olan bu kişi, babasının yerine Eminiye Tekkesi şeyhi olmuş, bu sebeple “Şeyh” unvanıyla anılmıştır. İnşa ilmine vâkıf olmasıyla tanınan Bahaeddin Efendi, 50 sene meclis-i vilâyet idare azalığında bulunmuş ve 1876 yılında Osmanlı Mebusân Meclisi reis vekâletine seçilmiştir.¹⁶⁵ Bu vasıflara sahip olan Bahaeddin Ahmed Efendi, Bursa halkının önde gelen isimlerinden biri olması hasebiyle 1868’deki açılışında Bursa Gurebâ Hastanesi’ni yönetmekle görevlendirilmiştir. 1927 yılına ait Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi ve 1934 Bursa Yıllığı da bu bilgiyi doğrulamaktadır.¹⁶⁶ Buna göre altmış yatak kapasitesiyle hizmete giren hastaneyi bir dönem Bursa’nın önde gelen isimlerinden biri olan Bahaeddin Efendi yönetmiştir.

Hastaneyi şehir eşrafından Bahaeddin Efendi’nin bir müddet yönetiminden sonra bu görev yine Bursa eşrafından bazı kişilerden oluşan bir heyet tarafından ifa edilmiştir. Kurumun eşraftan oluşan bir heyet tarafından yönetildiği dönemde doktorların idare işine müdahale etmesine müsaade edilmemiştir. Hastane yönetimi daha sonra vilâyet ve belediye idare meclisi ile eşraftan bazı kişilerin katıldığı bir heyete devredilmiştir. Bundan sonra söz konusu kurum Reşid Mümtaz Paşa’nın Hudâvendigâr Vilâyeti valiliği sırasında (1903-1906) vilâyet vali yardımcısının başkanlığında olan, erkân-ı vilâyet azaları ile eşraftan bazı kişilerin katıldığı bir heyet tarafından idare edilmiştir. Bu komisyonların içerisinde tabip bulunmamasına özellikle dikkat edilmiştir. Kurumu yönetimini elinde bulunduran bu komisyonların görevleri arasında hastanenin yönetimini ifa etmek, akarını denetlemek ve arttırmak, masraflarını hesaplayarak gelirler karşısındaki vaziyetini göz önünde bulundurmak gibi hususlar mevcuttur. Sözü edilen komisyonlar arasında dönemin Bursa’sının önemli simalarından bazı isimler bulunmaktadır. Öyle ki kendisine ait maddi varlığın hastanenin masrafına karşılık olması için seferber edecek kadar fedakâr olan Hacı Beşe Rıza Bey gibi birçok insan bu komisyonlar içinde görev almıştır.

¹⁶⁵ Kepecioğlu, a.g.e., C. I, s. 169.

¹⁶⁶ Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi 1927, a.g.e., s. 207; Bursa Vilâyeti Yıllığı 1934, a.g.e., III. Kısım, s. 34.

Hastanenin mali işleri 1893 yılına kadar hastane müdürü tarafından yürütülmüştür. Ancak bu tarihte hastane müdürü İzzet Efendi'nin işini hafife aldığı ve görevini layıkıyla yerine getiremediği düşüncesiyle 1893 yılında bu konuda yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre hastaneye bir sandık emini atanarak bu görevli hastanenin mali işlerine bakmaya memur edilmiştir. Zaten mali merkeziyetçiliğin sağlanmaya çalışıldığı bir dönemde hastanenin daha önceki yönetiminin uzun süre bu görevde devam etmesi mümkün görünmemektedir.¹⁶⁷

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi, 1913 yılına kadar çeşitli komisyonlarca idare edilmiştir. Vilâyet Sıhhiye Müdürü Operatör Emin Bey'in azimkâr bir teşebbüsüyle bu yıl hastanenin yönetim usulü değiştirilmiştir. Buna göre hastanenin idaresi ve sunduğu tıbbi hizmetin yükseltilmesi görevi bir zat eline bırakılmıştır. Bu göreve memur kılınan kişi, hastane sertabibinden (başhekim) başkası değildir. Sertabibin yönetiminde hastanede bulunan çeşitli şubelerle ilgili mütehassıslar tayin edilmiştir. Söz gelimi hastanede görevli bir iç hastalıkları uzmanı Emrâz-ı Dâhiliye (İç Hastalıkları) kısmını idare etmekle görevlendirilmiştir. 1913 yılında hayata geçirilen bu uygulamayla komisyonların hastane yönetimini elinde bulundurması uygulamasına son verilmekle birlikte eski usulün yarattığı ikilik nihayet bulmuştur. Ayrıca bazı mütehassısların ilgili buldukları kısma riyaset etmesi yöntemiyle de hastanede bir uzmanlaşmaya gidilmesi söz konusudur. Nitekim 1927 Vilâyet yıllığına göre bu tarihten itibaren hastanenin tıbbi durumu yükselmeye başlamıştır.¹⁶⁸

1915 yılına gelindiğinde Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi ve Bursa Sanayi Mektebi'nin İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Kanunu gereğince Hudâvendigâr Vilâyeti İdare-i Husûsiyesi'ne devredildiği görülmektedir. Vilâyet yönetimi bu karar gereğince hastane ve adı geçen diğer kurumları idareye memur edilmiştir. Ancak bu kurumları idare etmek için vilâyet bütçesi zaman zaman yetersiz kalmıştır. Söz gelimi idarenin verimli şekilde gerçekleştirilebilmesi için vilâyet R. 1331 (M. 1915-1916) yılı bütçesine ek bir tahsisata ihtiyaç duymuştur. Bunun üzerine 1331 senesi için Hudâvendigâr Vilâyeti özel bütçesine 25 bin 36 kuruş ek tahsisat sağlanmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁷ **Bursa Gazetesi**, No: 116, 16 Ramazan 1310 (3 Nisan 1893), s. 2; Dörtok, a.g.tz., s. 102-103.

¹⁶⁸ **Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme** 1927, a.g.e., s. 209-210.

¹⁶⁹ **BOA**. DH.UMVM. 20/8, 14 Ramazan 1333 (26 Temmuz 1915).

Bursa'nın Yunanlılarca işgali, Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ni sekte dâr etmiştir. Bu dönemde hastanenin idaresinin aksadığı görülmektedir. 1921 yılında Bursa Gurebâ Hastanesi'nin muhtemelen içinde bulunduğu vahim durumdan dolayı Bursa Belediyesi'ne devredilmesi gündeme gelmiştir. 29 Eylül 1921 günü buna izin verilmiş ve Dâhiliye Nezâreti'nin onayıyla hastane Bursa Belediyesi'ne devredilmiştir.¹⁷⁰ Bursa Belediyesi'nin bu tarih itibarıyla bir dönem hastane yönetimini elinde bulundurması söz konusudur.

2. BURSA HAMİDİYE GUREBÂ HASTANESİ'NE AİT MADDİ

KAYNAKLAR

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi kuruluşu ve gelişimi düşünüldüğünde bu kurumun giderlerini ne şekilde karşıladığı ve bu süreçte maddi idareyi nasıl gerçekleştirdiği ilk anda akla gelen sorulardır. Bu noktada ilk etapta yine Ahmed Vefik Paşa'nın devreye girdiği görülmektedir. Paşa yalnız bu hastanenin kuruluşuna değil idaresine de katkı yapan bir yönetici olmuştur. Buna göre Paşa yaptığı bazı bürokratik girişimlerle bu hastaneye lazım olan akarı sağlamaya çalışmıştır. Bu noktada ilk olarak Çitli maden suyu zikredilmelidir.

Çitli maden suyu, Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi gelirlerinin önemli bir konu alanını oluşturmaktadır. Ahmed Vefik Efendi, Anadolu Sağ Kol Müfettişliği görevi dolayısıyla Bursa'da olduğu dönemde hastanenin kuruluş çalışmalarına başladıktan sonra bu hastaneye akar oluşturmak için çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar Ahmed Vefik Efendi'nin Hudâvendigâr Vilâyeti valiliği yıllarında da devam etmiştir. Yapılan çalışmalardan biri de Çitli maden suyundan alınan verginin bu hastaneye tahsis edilmesidir.

Hudâvendigâr Vilâyeti'ne bağlı bulunan İnegöl kazası yakınlarındaki Çitli köyü sınırlarındaki bir tarladan zuhur eden Çitli maden suyu Paşa'nın tasarrufuna kayıt ve tescil edilmiştir. Ahmed Vefik Paşa hastanenin henüz kurulduğu yıllarda bu maden suyundan alınan verginin seneden seneye hastaneye aktarılması yönünde bir düzenlemeye gidilmesini sağlamıştır. Eldeki kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Çitli maden suyu o yıllarda oldukça şöhrete sahiptir. Suyun meşhur olmasına esasen Osmanlı padişahlarından

¹⁷⁰ BOA. DH.UMVM. 3/76, 26 Muharrem 1340 (29 Eylül 1921).

Abdülaziz'in hazımsızlık problemi sebep olmuştur. Padişahın mide ağrıları artınca emri altında bulunanlar kendisine Çitli maden suyunu tavsiye etmişlerdir.¹⁷¹

Sultan Abdülaziz'den başka Sultan II. Abdülhamid de Çitli maden suyunun müdavimleri arasındadır. Sultanın böbrek hastalığına duçar olduğu bilinmektedir.¹⁷² II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu hatıratında babası hakkında “*Hastalığından evvel yıllarca Manyezi Hazi almıştır. Hastalığından sonra sinameki tozunu toz şekerle karışık olarak alırdı. Yarım bardak sütü maden suyu ile karıştırıp içerdi. Çitli maden suyunu kullanırdı. Hastalığından sonra Profesör Bergmann'ın tavsiyesi üzerine Almanya'dan Frederik maden suyu getirtmeye başlamıştı...*” demektedir.¹⁷³ Bu pasajdan Sultan II. Abdülhamid'in dahi Çitli maden suyunu içmeyi bir alışkanlık haline getirdiği ancak daha sonra böbrek hastalığı sebebiyle Almanya imparatorundan talep ettiği doktorlar Prof. Bergmann ve Dr. Bier'in tavsiyesi üzerine Almanya'dan getirilen Frederik adlı maden suyunu tüketmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Ahmed Vefik Paşa merkeze yazdığı bir belgede İnegöl'e bağlı Çitli köyünde zuhur eden maden suyunun epey para harcanarak bir işletme haline getirildiğini ve suyun işletme imtiyazını almış olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Paşa, senden seneye bu işletme gelirlerinden yıllık 10 bin kuruşun hastaneye tahsis edildiğinden bahsetmektedir.¹⁷⁴

Hudâvendigâr Vilâyeti'nde var olan kaplıca suları hakkında yaptığı analizleriyle ünlü kimyager-eczacı Charles Bonkowski bu dönemde İnegöl'e gelerek Çitli maden suyu işletmesini görmüş ve kitabında bu maden suyuna ilişkin birçok önemli bilgiler vermiştir. Buna göre ne zaman zuhur ettiği bilinmeyen bu su 300 metre uzunluğunda bir dere meydana getirmiştir. Bonkowski, 1867 yılında işletme imtiyazı George Della Sudda Faik Paşa'ya verilince bu maden suyu işletmesinin korunması için bir çalışma başlatıldığını, bu çalışma kapsamında kaynağın etrafına taş ve çimento ile çevrilerek bunların üstüne, yağmur sularının maden suyuna karışmaması için zeminden epey yukarıya kâgir bir kubbe inşa edildiğini söylemektedir. Bu kapsamda ayrıca işletme müdürü, görevli tabip ve memur odalarıyla boş ve dolu şişelere mahsus depoların yapıldığını belirtmektedir. Bonkowski Bey'e göre suyun korunmasına yönelik çalışma öncesinde kaynağın dakikalık harcaması

¹⁷¹ **Prusia'dan Bursa'ya 8500 Yıldır Üreten Kent: Bursa**, Haz. Erdoğan Bilenser, Ed. Cafer Çiftçi, Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 196-197.

¹⁷² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım, a.g.e., s. 246-261.

¹⁷³ Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 26.

¹⁷⁴ **BOA**. Y.EE. 9/19, 25 Cemâziye'l-âhir 1307 (16 Şubat 1890).

yaklaşık bir litre (günlük 1440 litre) iken bu çalışmayla birlikte bu sayı dakikada üç buçuk litreye (günde 5122 litre) ulaşmıştır. Belirttiğine göre gayet berrak, ziyadesiyle serin ve yumuşak olan suyun tadında hafif bir sertlik bulunmaktadır. Bununla birlikte sulardan her biri o dönemde Bursa şehrinde iki kuruş on paraya satılmaktadır.¹⁷⁵ Çitli Maden Suyu hakkında Kamil Kepecioğlu'nun verdiği bilgiler de önem arz etmektedir. Kepecioğlu, İnegöl kazasında bulunan ve 623 nüfusu barındıran Çitli köyü yakınlarından çıkan bu maden suyunun hazmı güçlendirici ve yararlı olması nedeniyle 1927 yılında oldukça şöhrete mazhar olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁶

Bursa'ya bağlı İnegöl kazasına dâhil Çitli Köyü yakınlarındaki bir tarlada zuhur eden su, yakınında bulunduğu köyün ismiyle tesmiye olunmuş, bu maden suyuna Çitli Maden Suyu adı verilmiştir. Ne zaman ortaya çıktığı net olmayan bu maden suyunun 1866 tarihli etiketinde yer alan resme göre Çitli Maden Suyu daha 1855 yılında bir işletme durumundadır. Hatta bu yıl ilk ödülünü Paris'ten almıştır. Yine bu etiket üzerinde maden suyunun İstanbul Beyoğlu'nda Della Sudda Eczahanesi tarafından pazarlanmakta olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu eczanenin sahibi, dönemin ünlü simalarından Ordu Başeczacısı Della Sudda Faik Paşa'dır. Paşa Çitli maden suyu ile yakından ilgilenmiştir. Sözü edilen etiket üzerindeki bilgi, bu tarihte maden suyu işletme imtiyazının Della Sudda Faik Paşa'ya ait olduğunu akla getirmektedir.¹⁷⁷ Ancak eldeki veriler, maden suyu işletmesinin 1871 yılında, dönemin servet ve iktidar sahibi, tanınan bir kişi olduğu bilinen Faik Paşa (G. Della Sudda) uhdesine devredildiğini ortaya koymaktadır. Buna göre Takudur (?) ve Ankülüs (?) isimli kişiler daha öncesinde ortaklaşa sahip oldukları işletme imtiyazını 26 Haziran 1867 tarihinden itibaren 12 yıllığına Eczacıbaşı Faik Della Sudda Paşa'ya devretmişlerdir.¹⁷⁸

Bazı dönemler Çitli Maden Suyu işletmesi imtiyazını satın alarak bu maden suyunu işleten George Della Sudda Faik Paşa'dan bahsetmek yerinde olacaktır. Adı Georges Della Sudda (Faik Paşa) olan bu kişi 1835-1913 yılları arasında yaşamış bu kişi dönemin önemli bir simasıdır. Babası Francesco Della Sudda İtalyan kökenli bir Osmanlı eczacısıdır.

¹⁷⁵ Marie De Launay, Bonkowski Bey, **Bursa ve Civarı**, Haz. Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2015, s. 163-166.

¹⁷⁶ **Kepecioğlu**, a.g.e., C. II, s. 236; **Kepecioğlu**, a.g.e., C. III, s. 251; Bu eserde Çitli maden suyu gelirlerinin Sultan I. Abdülhamid tarafından Ahmed Vefik Paşa Hastanesi'ne aktarıldığı bildirilmişse de eldeki veriler bu uygulamanın 1881 yılında, Sultan II. Abdülhamid döneminde başladığını ortaya koymaktadır.

¹⁷⁷ Mert Sandalcı, "Bir Maden Suyu Öyküsü: Çitli", **Fevziye Mektepleri Vakfı Dergisi**, S. 11, Ekim 2008, s. 22.

¹⁷⁸ **BOA. İ.Ş.D.** 22/0966, 12 Ramazan 1288 (25 Kasım 1871).

Francesco Della Sudda Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Osmanlı, Fransız ve İngiliz ordularına mensup sağlık kuruluşlarının ilaç ve tıbbi malzeme gereksinimlerini karşılamak için büyük bir gayret sarf etmiş, ayrıca 1851 ve 1862 Londra; 1855 Paris ve 1863 İstanbul uluslararası sergilerine Osmanlı ilaç koleksiyonları ile katılarak onur belgeleri ve madalyalar almıştır. Francesco Della Sudda eczacılık alanında yaptığı başarılı hizmetleri sebebiyle “Ordu Merkez Eczanesi Müdürü”, “Devlet Baş Eczacısı” ve 1859 yılında “Paşa” (Liva-Tuğgeneral) (Faik Paşa) unvanlarını almıştır.¹⁷⁹ George Della Sudda’ya gelince bu kişi Francesco Della Sudda Paşa’nın oğlu olup ilk öğrenimini Lazarist Fransız Mektebi’nde tamamlamış, 1851 yılında Paris’e gitmiş, Sorbonne’da bakalorya sınavını verdikten sonra Paris Eczacılık Yüksekokulu’na girmiş ve 1855 yılında eczacılık diploması almıştır.¹⁸⁰ G. Della Sudda’nın (Faik Paşa)¹⁸¹ 1860 yılından itibaren Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne’de kimya (chimie) ve eczacılık (pharmacie/fenn-i ispençiyari) hocası olarak görev yaptığı görülmektedir.¹⁸² Faik Paşa bu görevini yaş haddi nedeniyle emekliye ayrıldığı 1897 yılına kadar sürdürmüştür. Della Sudda Faik Paşa hakikaten bu maden suyunu 12 yıl kadar işletmiş ve sonrasında ihalenin yenilenmesi icap etmiştir. 1879 yılında maden suyu ihalesi nizâmen devamlılığı için bu suyun işletme hakkı Della Sudda Paşa’da kalacak şekilde yenilenmiştir.¹⁸³ Faik Paşa, 20 Nisan 1880 tarihli, merkeze yazdığı evrakta Çitli ile birlikte Bakmaca suyu imtiyazının da bir irâde-i seniyye ile kendisine verildiğini, ancak bu imtiyazlara dair şartnamelerinin henüz kendisine ulaşmadığını belirtmiş, bu iki maden suyu işletme hakkıyla ilgili şartnamelerin birleştirilerek kendisine gönderilmesini talep etmektedir.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Baytop, a.g.e., s. 98.

¹⁸⁰ Baytop, a.g.e., s. 98.

¹⁸¹ George Della Sudda yaptığı bilimsel araştırmalar ve yayınlarla eczacılık bilim ve mesleğine katkıda bulunmuş bir öğretim üyesidir. 1857-1867 yılları arasında 12 adet özgün araştırması yayımlanmıştır. G. Della Sudda öğretim üyeliğinin yanı sıra Savunma Bakanlığı Eczâ Deposu Müdürlüğü, Osmanlı İmparatorluğu Eczacılık Müfettişliği ve Saray Eczanesi Müdürlüğü gibi yüksek makamlarda çalışmıştır. Pek çok kaynakta George Della Sudda Faik Paşa olarak rastladığımız bu kişi, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne üyesi olmakla birlikte Cemiyet-i Eczacıyan der Âsitâne-i Âliye ve Osmanlı Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti’nin kurucu üyelerinden biridir. Uzun bir süre bu cemiyetlerin yönetim kurullarında hizmet etmiştir. 1867 Paris uluslararası eczacılık serisine gönderdiği ilaç maddeleri koleksiyonu ve bunlar üzerine yaptığı yayınlar sebebiyle “Légion d’Honneur” nişanını almıştır. Mecidi (1. derece), Osmanî (2. derece) ve Altın Liyakât nişanları ile Hilâl-i Ahmer madalyası sahibidir. George Della Sudda 1887 yılında, Osmanlı Devleti döneminde asker eczacıların alabileceği en yüksek derece olan “Ferik” (Tümgeneral) rütbesini almış ve tıpkı babası gibi Faik Paşa namıyla anılmıştır. G. Della Sudda hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Baytop, a.g.e., s. 98-99).

¹⁸² Baytop, a.g.e., s. 16.

¹⁸³ BOA. ŞD. 1173-D-36, 18 Şevval 1296 (5 Ekim 1879).

¹⁸⁴ BOA. ŞD. 1173-D-55, 10 Cemâziye’l-evvel 1297 (20 Nisan 1880).

1863-1864 yıllarında Anadolu'nun sağ kol cihetinde müfettiş olarak görevli olan Ahmed Vefik Efendi, müfettişlik görevinin gereği olarak bu kentte bir hastane kurma çalışması yapmış ve böylelikle Bursa Gurebâ Hastanesi ortaya çıkmıştır. Yine bu çalışmaya katkı olması amacıyla zuhur eden suyun işletilmesi işinden alınan verginin hastaneye sağlanmasına sağlamıştır. H. 1296 (M. 1878-1879) yılında yapılan bir düzenlemeyle Çitli maden suyundan alınan yıllık vergi bir irâde-i seniyye gereğince Bursa Gurebâ Hastanesi'ne terk ve tahsis edilmiş, bu konuda sekiz kıta sened-i hâkânî (tapu senedi) düzenlenerek kaynağın bulunduğu tarla hastaneye bırakılmıştır.¹⁸⁵ Bu işletmeden yıllık 10 bin kuruş olarak alınan verginin hastaneye aktarılması sağlanmıştır.¹⁸⁶ Ahmed Vefik Efendi'nin ifadesiyle “epey para harcanarak bir işletme meydana getirilmiş” ve bu su kazancından her yıl on bin kuruş hastaneye aktarılmıştır. Çitli Maden Suyu ihalesinin Della Sudda Faik Paşa'ya verilmesi zaman zaman bazı sorunlara yol açmıştır. Bu konuda birçok örnek mevcuttur. Ahmed Vefik Paşa'ya göre Çitli Maden Suyu işletmesinin kişilere ihalesine yönelik uygulama hastaneye ait akarın azalmasına ve hastanedeki tıbbi hizmetin sekteye uğramasına sebep olacaktır. Paşa'ya göre kamuya hizmet eden bir tesise gelir sağlayan bir maden suyu işletmesinin “şuna buna ihalesi” uygun değildir.¹⁸⁷ 7 Mart 1881 tarihli bir kayıta göre Ahmed Vefik Efendi, Çitli maden suyundan alınan yıllık verginin Bursa Gurebâ Hastanesi'ne tahsis edilmesiyle hastanenin gelirinin arttığını belirtmektedir. Bununla birlikte kendisinin bu hastanenin yapımı ve gelişimi üzerine bol bol çalıştığını söylemektedir. Ayrıca bu hastanenin biçarelerin sağlık sorunlarına deva olacağını bildiren Paşa, Çitli Maden Suyu gelirlerinin yardım olarak hastaneye tahsis edildiğine dair beratın tarafına gönderilmesini istirham etmektedir.¹⁸⁸

1886 yılına gelindiğinde Çitli Maden Suyu işletme imtiyazının yenilenmesine gidilmiştir. İlk etapta öngörülen düzenlemeye göre imtiyaz Bursa'da yaşayıp Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den nişan alan eczacılarda Kırkor Efendi'ye verilecektir. Daha öncesinde Faik Paşa'nın hastaneye yıllık on bin kuruş ödemesi koşuluyla verilen imtiyazın şartlarında değişikliğe gidilecektir. Bu imtiyaz döneminde önceki dönemlere göre düzenlemede bazı değişikliklere gidilmiştir. Örneğin Della Sudda Faik Paşa Çitli ve Bakmaca Maden sularını işletmekte iken Kırkor Efendi sadece Çitli Maden Suyu işletmesine talip olmuştur. Üstelik

¹⁸⁵ BOA. DH.MUİ. 32-2/23, 15 Muharrem 1328 (27 Ocak 1910); BOA. ŞD.HU. 1612/9, 17 Cemâziye'l-evvel 1329 (16 Mayıs 1911).

¹⁸⁶ BOA. İ.DH. 824/66402, 22 Rebiu'l-evvel 1298 (22 Nisan 1881).

¹⁸⁷ BOA. Y.EE. 9/19, 25 Cemâziye'l-âhir 1307 (16 Şubat 1890).

¹⁸⁸ BOA. Y.EE. 78/72, 5 Rebiu'l-evvel 1298 (7 Mart 1881).

ondan başka bu işletmeye talip olan girişimci bulunmamaktadır. Bundan başka, Faik Paşa hastaneye yıllık on bin kuruş vererek Çitli maden suyunu işletmekte iken 1886 yılında bu uygulamaya son verilmiştir. Kirkor Efendi'ye verilen imtiyazda maden suyu işletmesinden doğan verginin Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne tahsisi uygulaması üretilecek şişe maden suyu sayısına endeksli olacaktır. Buna göre imtiyaz sahibi yirmi bin şişeden yüz bin şişeye kadar bir sene zarfında imal olunacak şişelerden her biri için hastaneye yirmişer para verecektir. Kirkor Efendi ayrıca Çitli maden suyundan imal olunacak tuzdan aynen veya nakden yüzde dört oranında hastaneye pay verecek ve kaynak yahut civarı harap olursa tamir ettirecektir. Tüm bu koşullarla Çitli suyu imtiyazı Kirkor Efendi'ye ihale olunurken eski mültezim Faik Paşa bazı konularda eleştirilmiştir. Çünkü eski usulde hastaneye bir akar sağlanarak kurumun idaresi temin edilmiş ancak Della Sudda Faik Paşa, kaynağın civarında bahçe, koru, misafirhane ve bunlardan başka Bursa'dan İnegöl kasabasında hamamların bulunduğu yere kadar şose yol inşa edileceğini ve hamama gelecek hastalara meccânen (ücretsiz) bakılacağını ve burada bir de tabip bulundurulacağını taahhüt etmesine rağmen bunları gerçekleştirmediği vurgulanmıştır. Bu noktada Eczacı Kirkor Efendi'nin George Della Sudda Faik Paşa'nın aksine sadece Çitli maden suyu işletmesine talip olduğunu ve eski mültezim gibi vaatlerde bulunmadığı belirtilmiştir.¹⁸⁹ Her ne kadar Hudâvendigâr Vilâyeti yukarıdaki hususları ihtiva eden ve merkeze gönderilen evrakta Kirkor Efendi'nin yanında yer alıyormuş gibi görünse de imtiyazın yine Della Sudda Faik Paşa uhdesinde kalacak şekilde yenilediği görülmektedir. 15 Eylül 1886 tarihli bir vesikaya göre Terce ve Bakmaca Maden suları hariç tutulmak üzere yalnız Çitli Maden Suyu işletme imtiyazı, bir yılda imal olunacak tuzdan yüzde dört oranında hastaneye aktarılması, yirmi bin şişeden elli bin şişeye kadar bir sene zarfında imal olunacak şişelerden her biri için hastaneye yirmişer para ödenmesi, halka yönelik bir litrelik suların her birinde 10 para indirimine gidilmesi ve Rûsûmat Emâneti'ne yıllık yüzde dört vergi ödenmesi koşullarıyla on beş yıllığına Della Sudda Faik Paşa uhdesine bırakılmıştır.¹⁹⁰ Bununla birlikte bu düzenlemeyle birlikte Çitli Maden Suyu işletmesinde suyun durumu, kapasitesi ve üretim miktarı gibi hususlardan sorumlu bir doktor görevlendirilmiştir. Buna göre Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne mezunu Doktor Andon

¹⁸⁹ BOA. ŞD. 1180/28, 11 Şevval 1303 (13 Temmuz 1886).

¹⁹⁰ BOA. MV. 12/0966, 16 Zilhicce 1303 (15 Eylül 1886).

Apakyan Efendi bu işe memur edilmiştir. 1887 yılında doktorun işini titizlikle yerine getirdiği görülmüş ve doktora üçüncü rütbe tevcih edilmesi talep edilmiştir.¹⁹¹

Çitli Maden Suyu işletmesinin sürdürülmesi ve belirlenen görevlerin iltizam sahibi tarafından yerine getirilmesi konusunda zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. Bu süreçte özellikle George Della Sudda Paşa'nın bazı sorumlulukları yerine getirmediği görülmektedir. Örneğin 1887 yılında yani Ahmed Vefik Paşa'nın valilik döneminden sonra, Çitli Suyu işletmesinden hastaneye teslim edilecek meblağın temininde sorun yaşanmıştır.¹⁹² Bu olayın gerçekleştiği yılda işletmenin imtiyaz sahibi yine Della Sudda Faik Paşa'dır.

1889 yılına gelindiğinde Çitli Maden Suyu imtiyazına sahip olan Della Sudda Paşa merkeze ilettiği bilgide Çitli Maden Suyu şişelerinden alınan verginin düşürülmesini talep etmiştir. Ancak Hudâvendigâr Vilâyeti'nden Şura-yı Devlet Riyâsetine gönderilen 7 Şubat 1889 tarihli yazıda bu işletmeden alınan vergiler zikredilmiş, şişe başına alınan verginin fahiş olmadığı belirtilmiştir. İmtiyaz sahibinin sözlerini yerine getirmediği, taahhüt ettiği inşaatları yapmadığı vurgulanmıştır. Buna rağmen işletmeden hastane yararına alınan verginin düşürülmesini istemesinin hayret verici olduğundan bahsedilirken alınan vergide indirim gidilmesi halinde bir hayır kurumu olan Bursa Gurebâ Hastanesi'nin sekteye uğrayacağı belirtilmiştir.¹⁹³ Neticede G. Della Sudda Paşa'nın teklifi Şura-yı Devlet-i Tanzimat tarafından görüşülmüş ve karar bir mazbata ile duyurulmuştur. Buna göre yıllık verginin düşürülmesi hastane maliyesine zarar vermemekte hatta verginin yüksekliği Çitli Maden Suyu işletmesinin yurtdışından ithal edilen maden sularıyla rekabetini zorlaştırmaktadır. Bir senede bu işletmede imal edilen maden sularından 50 bin şişeye kadar her şişe için 20 para, 50 bin-100 bin arası 50 bin şişelik üretimin her bir adeti için 10 para ve 100 bin üzeri her şişe için 5 para vergi alınmaktadır. 12 Haziran 1889 tarihli bu kararla birlikte eskiden olduğu gibi her şişe için 100 bin şişeye kadar 10 ve 100 bin şişeden fazla olan imalat için şişe başına 5 para vergi alınması uygun görülmüştür.¹⁹⁴

¹⁹¹ BOA. DH.MKT. 1465/65, 6 Rebiu'l-evvel 1305 (22 Kasım 1887).

¹⁹² BOA. Y.EE. 9/19, 25 Cemâziye'l-âhir 1307 (16 Şubat 1890); Dörtok, a.g.tz., s. 102.

¹⁹³ BOA. ŞD. 1548/46, 22 Ramazan 1306 (22 Mayıs 1889).

¹⁹⁴ BOA. MV. 44/0011 (H. 13 Şevval 1306-M. 12 Haziran 1889).

İşletme hakkı Della Sudda Faik Paşa uhdesinde bulunan Çitli maden suyunun beş yıllık üretim miktarı şöyledir:¹⁹⁵

Yıl (Hicri)	Yıl (Miladi)	Üretim Miktarı (Şişe)
1304	1886-87	62.250
1305	1887-88	65.850
1307	1888-89	50.000
1307	1889-90	27.350
1308	1890-91	42.978
		Toplam
		24.8428

1892 yılına ait bir kayıta göre Çitli maden suyu işletmesinde yılda 26 bin şişe su üretilmektedir. 1307 (1889-1890) yılında bu işletmede 17 bin 350 şişe su üretilmiş ve bunun karşılığında 13 bin 675 kuruş hastaneye tahsis edilmiştir. Ayrıca bu işletmede su üretimini denetleyen bir de memur bulunmaktadır.¹⁹⁶ Bu memur doldurulan şişeleri deftere kaydetmekte, sayılan her şişenin yanında “Hastaneye ait resm alınmıştır” ibaresi yerleştirmekte ve hastane tarafından kendisine verilen bandrolü üretilen şişelerin boğazına yapıştırmaktadır. Bunun karşılığında aylık 350 kuruş maaş almaktadır. Faik Paşa'nın aktardığına göre işletmede şimdiye görev yapan, şişelere doldurulduğu sırada maden suyunun temiz olmasını ve fen kurallarına riayet edilmesini denetlemekle görevli bir tabip bulunmaktadır. Bu tabip Ticaret ve Nafia Nezareti ile Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne tarafından atanmıştır. Ancak bu kez vilâyetçe Mahmud Efendi adlı bir memur daha tayin edilmiştir. Bu kişi imalatın her safhasına müdahale etmekte, imal olunan şişeleri saymakta ve bu da imalata sekte vurmaktadır. Della Sudda Faik Paşa atanmış bu memurun işletmenin üretim hızını olumsuz yönde etkilediğini öne sürmektedir.¹⁹⁷ Bu yüzden hastaneye verilecek meblağın şişe üretimi üzerinden yapılmamasını talep etmiş, verginin yıllık 150 Osmanlı altınına bağlanmasını teklif etmiştir. Bu konu görüşülmüş, Faik Paşa'nın teklifi

¹⁹⁵ BOA. ŞD. 1552/14, 20 Rebiu'l-âhir 1310 (11 Kasım 1892); BOA. ŞD. 1552/14, 1 Receb 1312 (29 Aralık 1894).

¹⁹⁶ BOA. BEO. 71/5294, 23 Safer 1310 (16 Eylül 1892).

¹⁹⁷ BOA. DH.MKT. 157/30, 14 Rebiu'l-âhir 1311 (25 Ekim 1893).

kabul edilmiş, hatta bu konuda bir irâde-i seniyye düzenlenmiştir.¹⁹⁸ Ancak verginin maden suyu işletmesinde ne kadar şişe üretildiğine göre değiştiği hesaba katılarak yıllık kaç şişe doldurulduğunun tespiti için Hudâvendigâr Vilâyeti'nden bir memur tayin edilmiştir. Bu düzenlemeye göre sözü edilen memur işletmede üretilen maden suyu sayısını kayıt altına alacak ve beş yıllık süre sonunda hastaneye iletilecek tutarın artırılması talep edilecektir.¹⁹⁹

1904 yılına gelindiğinde Faik Paşa'nın 15 yıllık imtiyaz süresi sona ermiştir. Ancak Faik Paşa taahhüt ettiği bazı inşaatları yapmamış ve görevini hakkıyla ifa edememiştir. Bu sebepten Çitli Maden Suyu'nun işletilmesi görevi emaneten Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne verilmiştir. Bu düzenlemeye göre işletmeden elde edilecek gelir Hamidiye Hicaz Demiryolu ve Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi arasında yarı yarıya pay edilecektir.²⁰⁰ Bir yıllık süre bittiğinde Faik Paşa tekrar başvurarak adı geçen bu iki kuruma uygun meblağlar vererek imtiyazı tekrar almak istemişse de başarılı olamamıştır.²⁰¹

1909 yılına gelindiğinde maden suyu gelirlerinin yarısının Hicaz demiryolu inşaatına, yarısının da hastaneye aktarılması uygulaması devam etmektedir. Hudâvendigâr Vilâyeti'ne göre bu durum hastanenin maddi durumunu zora sokmaktadır. Hastane vilâyette bulunan beş sancakta yaşayan Osmanlı vatandaşlarının sağlık hizmeti aldığı bir sağlık kurumu olması nedeniyle daha çok gelire ihtiyaç duymaktadır. Bu sebepten maden suyu gelirlerinin yarısının Hamidiye Hicaz Demiryolu inşaatına gönderilmesi sebebiyle hastanenin maddi durumu etkilendiğinden tahsisatın bu seneden itibaren ilgili inşaata gönderilmeyeceği kararlaştırılmıştır. Ayrıca maden suyunun kapalı bulunan iki pavyonunun hastanenin maddi imkânlarının artırılması için açılması gerektiği ifade edilmiştir.²⁰²

1911 yılına gelindiğinde maden suyu işletmesinin hastane tarafından emaneten idaresine yönelik düzenlemenin üzerinden 7 yıl geçtiği halde bu uygulama devam etmektedir. 29 Aralık 1910 tarihli Tanin Gazetesi'nde yayımlanan fıkraya göre Çitli Maden

¹⁹⁸ BOA. İ.DH. 1301/25, 21 Cemâziye'l-âhir 1310 (10 Ocak 1893); BOA. BEO. 148/11083, 15 Receb 1310 (2 Şubat 1893); BOA. DH.MKT. 2051/49, 24 Receb 1310 (11 Şubat 1893).

¹⁹⁹ BOA. DH.MKT. 2064/68, 27 Cemâziye'l-evvel 1311 (6 Aralık 1893).

²⁰⁰ BOA. BEO. 2263/169674, 9 Zilkâde 1321 (27 Ocak 1904); BOA. DH.MKT. 815/55, 12 Zilkâde 1321 (30 Ocak 1904); BOA. BEO. 2308/173037, 20 Muharrem 1322 (6 Nisan 1904).

²⁰¹ BOA. BEO. 2553/191473, 14 Safer 1323 (18 Nisan 1905).

²⁰² BOA. DH.MKT. 2803/72, 15 Rebiu'l-âhir 1327 (6 Mayıs 1909); BOA. DH.MUİ. 32/2.23, 15 Muharrem 1328 (27 Ocak 1910).

Suyu işletme hakkının tekrar Della Sudda Faik Paşa uhdesinde devamına karar verildiği duyurulmuştur.²⁰³ Ancak Hudâvendigâr Vilâyeti yönetimi bu uygulamaya karşı çıkmaktadır. Vilâyet yönetimi merkeze yazdığı belgelerde hakikaten böyle bir karar alınmışsa durumun üzüntü verici olduğunu, zira daha önce bu imtiyazı elinde bulunduran Della Sudda Paşa'nın yükümlülüklerini yerine getirmediğini belirtmiştir. Faik Paşa'nın sorumluluklarını yerine getirmemesi hastaneyi yardıma muhtaç hale getirmiştir. Hatta bu uygulamanın, hastanenin kapanmasına yol açacak müessif bir netice ile sonuçlanabileceği belirtilmiştir. Bu sebepten eğer böyle bir karar varsa bunun tashihine gidilmesi istirham edilmektedir.²⁰⁴

1912 yılına ait bir vesikaya göre bu dönemde Çitli Maden Suyu'nun işletme hakkı Mustafa Bey adlı bir girişimciye aittir. Bu devirde İstanbul'da Aşur adında birinin bu maden suyu işletmesine ait şişelerin sahtelerini ürettiği ve bu şişeleri içeriği belli olmayan bir suyla doldurarak sattığı haber alınmıştır. Maden suyundan alınan resmin hastaneye sevk edilmesi yarım asırlık bir uygulamadır. Bu işletmenin muhafazası gerekli olduğundan Aşur adlı kişinin bu faaliyetine müdahale edilmesi gerekmektedir. Nitekim Aşur'un sahte şişelerinin eczanelerden kaldırılması kararlaştırılmış ve bu tür kaçak şişeler eczanelerden toplatılmıştır.²⁰⁵

Çitli Maden Suyu dışında Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin maddi imkânlarının arttırılmasına yönelik çeşitli adımlar da atılmıştır. Bu çalışmalar şehirde önce Anadolu Sağ Kol Müfettişi, ardından Hudâvendigâr Vilâyeti Valisi görevleriyle bulunan Ahmed Vefik Paşa'nın önderliğinde yapılmıştır. Bursa şehir merkezinde bulunan Sırmakeş, Mahmud Paşa Hanları ile Demirhan'ın bir kısmından alınan resmin ve inşa edilen tiyatro binasından elde edilen gelirin hastaneye aktarılması yönünde bir düzenlemeye gidilmesi bu duruma örnek teşkil edilecek hususlardan bazılarıdır. Ayrıca o dönemde I. Murad Vakfı olan bölgeden kesilen ve Nilüfer Çayı ile Bursa şehir merkezine getirilip satılan odunlardan alınan öşrün dahi bu hastaneye aktarılması sağlanmıştır.²⁰⁶ Bu dönemde Cilimboz Deresi doğu sınırı olmak üzere Kirazlıyayla bölgesine kadar uzanan ve ilgili dönemde Sultan I. Murad vakfına dâhil olan araziden kesilen ağaçlardan elde edilen

²⁰³ **BOA.** ŞD. 1610/3, 6 Muharrem 1329 (7 Ocak 1911); **BOA.** BEO. 3886/291434, 26 Rebiu'l-âhir 1329 (26 Nisan 1911).

²⁰⁴ **BOA.** ŞD. 2648/35, 17 Cemâziye'l-evvel 1329 (16 Mayıs 1911).

²⁰⁵ **BOA.** DH.İD. 103/11, 4 Receb 1330 (19 Haziran 1912).

²⁰⁶ **Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi 1927**, a.g.e., s. 207.

odunlar Nilüfer Çayına atılarak şehre getirilir ve bu işten bir miktar vergi alınırdı. Bu vergi 1868 yılına ait bir irâde-i seniyye ile Bursa Gurebâ Hastanesi'ne bağlanmış ve bu akar uzun yıllar kurumun en önemli gelir kaynaklarından biri olma özelliğini korumuştur.²⁰⁷

Ahmed Vefik Paşa şehirdeki bazı emlâkın Bursa Gurebâ Hastanesi adına alınarak kamulaştırılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda şehir merkezinde tiyatro binasının da dâhil olduğu Bursa hükümet konağı civarındaki arsanın hastane ve ıslahhaneye ait olmak üzere Ahmed Vefik Efendi adına satın alınmış ve kaydedilmiştir.²⁰⁸ Bunun yanında Çekirge mahaline bağlı Odunluk mevkiinde bulunan 84 dönüm arazi 1284 yılında vilâyet idaresi ile Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne bırakılmıştır.²⁰⁹

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne aktarılan gelirlere biri de Bursa merkezindeki Simkeş Hanı içindeki ambardan alınan kiradır. Yıllık geliri hastaneye aktarılan ambar üç odadan ibaret olup yıllık kirası bin kuruştur. Bu ambar bir dönem Bursa tüccarından Ofsel'e kiralanmış ve yine bir süreliğine Düyûn-ı Umûmiye İdaresi²¹⁰ tarafından kullanılmıştır.²¹¹

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin masraflarını karşılamak üzere her yıl bir miktar para vilâyet bütçesine dâhil edilmiştir. Öyle ki bu tahsisatın sağlanabilmesi için senelik bütçede hastane için bir fasıl oluşturulmuş, yıllık bütçenin 15. faslı hastaneler faslı olarak adlandırılmıştır. Bu fasla yapılan tahsisat, doğal olarak vilâyet dâhilindeki tek hastane olan bu kuruma aktarılmıştır. Ancak vilâyetin yıllık bütçesine dâhil olan bu tahsisatlar genellikle hastanenin giderlerini karşılama konusunda yetersiz kalmıştır. Bu tür durumlar ortaya çıktığında hastane için ek tahsisat yapılması gerekmiştir. Örneğin H. 1335 (M. 1917/18) yılına ilişkin hastaneye ayrılan tahsisat kifâyet etmediğinden hastane yönetimi yılsonuna kadar hastane masrafların ve hastanenin idaresi için vilâyetten 615 bin kuruş ödenek talep etmiştir. Hudâvendigâr Vilâyeti de bu ve bunun gibi müesseselerin

²⁰⁷ BOA. İ.DH., 820/66135, 29 Receb 1336 (10 Mayıs 1918).

²⁰⁸ BOA. DH.MKT. 348/11, 28 Şaban 1312 (24 Şubat 1895). Süleyman Efendi söz konusu arazinin bir kısmını alarak kendi evini genişletmeyi planlamaktadır. Ancak arsanın sahibi Ahmed Vefik Paşa ilgili tarihte hayatta değildir. Belgede Paşa'nın varislerinden birinin vekil tayin edilmesi konu edilmektedir.

²⁰⁹ BOA. DH.UMVM. 125/67, 27 Şaban 1340 (25 Nisan 1922); Belgede söz konusu arazinin Nilüfer Çayı etrafındaki arazilerden sorumlu birim tarafından 84 dönüm yerine 70 dönüm olarak kaydedilmesi üzerine bu tür haddi aşmaların önüne geçebilmek için arazinin Gurebâ Hastanesi'ne bırakılmasını ihtiva eden bir irâde-i seniyye çıkarılması istihham edilmektedir.

²¹⁰ Konu hakkında bkz. Cafer Çiftçi, "Hudâvendigâr Vilâyetinde İpekböcekçiliğinin Canlandırılmasında Düyûn-ı Umûmiye İdâresi'nin Rolü, *Belleten*, C. LXXV, S. 273, 2011, ss. 387-405.

²¹¹ BOA. DH.MKT. 1354/43, 6 Şevval 1303 (8 Temmuz 1886); BOA. DH.MKT., 1371/72, 13 Muharrem 1304 (12 Ekim 1886).

(Bursa Sanayi Mektebi, Dârümuallimîn, Dârümuallimât, Dârülaceze) yılsonuna kadar olan masraflarını temin etme adına Dâhiliye Nezâreti'nden bir milyon kuruşluk tahsisat talep etmiştir. Gelen cevapta bir milyonluk tutarın çok fazla olduğu ve bu müesseselere harcanmak üzere bu kadar büyük bir tahsisatın bulunmadığı anlatılmış, ancak yine de 400 bin kuruş tahsis edilmiştir.²¹² Hicri 1336 yılının Aralık ayına gelindiğinde ise hastanenin yılsonuna kadar olan masraflarını temin etmek için hastane yönetimi 400 bin kuruş talep etmiştir. Bunun konuda yapılan yazışmalar sonucu bir irâde-i seniyye çıkarılarak bu seneki Hudâvendigar Vilâyeti adi bütçesinin ikinci faslının üçüncü maddesinden 40 bin, üçüncü faslının birinci maddesinden 15 bin, beşinci faslının birinci maddesinden 300 bin, on dördüncü faslından 10 bin, yirmi birinci faslının birinci maddesinden 25 bin ve yirmi sekizinci faslından 10 bin olmak üzere toplam 400 bin kuruşluk tahsisat adı geçen bütçenin on altıncı faslı olan “Hastahâneler Faslına İkinci Mesârif-i Umûmiyesi” kısmına naklen ilave edilmiştir. Böylelikle hastanenin yılsonuna kadar ihtiyaç duyduğu 400 bin kuruş temin edilmiştir.²¹³ Ancak bu tahsisat da bu yılki masraflar için yeterli gelmemiştir. Bu sebeple Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi yönetimi bu yılki 620 bin kuruşluk tutara iki kez daha ilave yapıldığı halde elde bulunan miktarın yıl sonuna kadar yetmeyeceğini ve 202 bin 130 kuruşa daha ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir. Yapılan yazışmalar sonucunda bir irâde-i seniyye düzenlenerek ihtiyaç duyulan 202 bin 130 kuruş hastaneye tahsis edilmiştir.²¹⁴ Bundan sonra aynı yılın ilerleyen döneminde bir irâde-i seniyye daha düzenlenerek 2 Eylül 1918 tarihinde hastane yararına 516 bin kuruş ek tahsisat sağlanmıştır.²¹⁵

Tüm bunların ötesinde Bursa halkının bu hastaneye ayrı bir kıymet vererek çeşitli zamanlarda yardımlarda bulunduğu görülmektedir. Örneğin hastanenin maddi kaynağa ihtiyaç duyduğu zamanlarda hastane yararına bazı etkinlikler düzenlenmiştir. Zaman zaman Bursa dâhilindeki fukara kimseler ve muhacirler gibi toplumun bazı kesimleri ile bazı hayır kurumlarına yardım etmek amacıyla tiyatro oyunları oynanmıştır. Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi yararına da çeşitli zamanlarda tiyatro oyunları oynandığı ve elde edilen hâsılat hastaneye aktarıldığı bilinmektedir. Esasen bu uygulama Ahmed Vefik Paşa döneminde tiyatrodaki sahnelenen bazı oyunlardan elde edilen gelirin hastaneye

²¹² BOA. DH.UMVM. 38/23, 3 Zilhicce 1335 (20 Eylül 1917).

²¹³ BOA. DH.UMVM. 20/28, 3 Rebiu'l-evvel 1336 (17 Aralık 1917).

²¹⁴ BOA. DH.UMVM. 20/34, 5 Receb 1336 (16 Nisan 1918)

²¹⁵ BOA. DH.UMVM. 20/39, 19 Zilhicce 1336 (25 Eylül 1918).

aktarılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu uygulama Ahmed Vefik Paşa'nın önemli destek ve teşvikiyle ortaya çıkmıştır. Valiliğin davetiyle Bursa'ya gelen Güllü Agop isimli tiyatro grubu içindeki Ahmed Fehim'e göre Ahmed Vefik Paşa tiyatroculara “*Burada kalın, size bir tiyatro yapayım*” demiştir. İki ay sonra tiyatro binasının eksiksiz şekilde inşa edilmiştir. Bu gelişmeden sonra Ahmed Vefik Paşa, tiyatro grubuna yılda iki kez Gurebâ Hastanesi yararına oyun oynamak kaydıyla herhangi bir kira bedeli ödemeksizin tiyatro oyunlarını burada sergileyebileceklerini söylemiştir.²¹⁶ Vali Ahmed Vefik Paşa kentin ileri gelenlerinin tiyatro oyunlarına katılmalarını desteklerken bu süreçte tiyatro biletlerinin satışından elde edilen gelirin hastaneye aktarılması uygulamasına gidilmiştir.²¹⁷ Bu uygulamaya Ahmed Vefik Paşa'nın valiliği sonrasında da rastlanmaktadır.²¹⁸ Örneğin Bursa Gazetesi'nin 30 Ocak 1893 tarihli haberine göre Osmanlı Dram Kumpanyası adlı tiyatro topluluğu bir önceki Salı gecesi Bursa'nın yardıma muhtaç ahalisi ve onlara yardımda bulunan hayır müesseseleri menfaatine “Paris Fukarası” adlı tiyatro oyununu sergilemiş ve bu etkinlikten 29 lira hasılat elde edilmiştir.²¹⁹ Aynı şekilde 25 Nisan 1893 Salı gecesi yine aynı tiyatro topluluğunun Bursa Gurebâ Hastanesi yararına oynadığı oyundan 40 lira kadar hasılat elde edilmiş ve bu tutar hastaneye gelir olarak aktarılmıştır.²²⁰

Bursa'nın işgal altında olduğu yıllarda da hastane yararına faaliyetler yapılmıştır. 3 Ocak 1922 tarihli bir veriye göre Bursa Belediyesi salonlarında hastane yararına bir gece düzenlenerek müsamere tertip edilmiştir. Bu müsamerede 3527 lira 2 kuruş hasılat elde edilmiş, 500 lira 5 kuruş masraf olarak kesilerek elde edilen 2976 lira 97 kuruş gelir hastane bütçesine aktarılmıştır. Hudâvendigâr Vali Vekili Nafiz Bey'e göre söz konusu 2976 lira 97 kuruş gelire hastanenin idaresinin bir müddet daha mümkün olacağını vurgulamıştır.²²¹ Adı geçen Osmanlı Dram Kumpanyası, fertlerinin sahne sanatlarında mahir olmaları sebebiyle izleyicilerin beğenisini kazanmış bir topluluktur.²²²

²¹⁶ Nursal Kumaş, **II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Sosyal Hayat (1876-1909)**, s. 140.

²¹⁷ Erder, Leila, **The Making of Industrial Bursa: Economic Activity and Population in a Turkish City 1835-1975**, (Princeton University, Ph.D.), 1976, Michigan: Xerox University Microfilms, s. 263; Kaygalak, a.g.tz., s. 192-193.

²¹⁸ Dörtok, a.g.tz., s. 102.

²¹⁹ **Bursa Gazetesi**, No: 107, H. 12 Receb 1310 (M. 30 Ocak 1893), s. 4.

²²⁰ **Bursa Gazetesi**, No: 119, H. 14 Şevval 1310 (M. 1 Mayıs 1893), s. 4.

²²¹ **BOA**. DH.UMVM. 125/57, 4 Cemâziye'l-evvel 1340 (3 Ocak 1922).

²²² **Bursa Gazetesi**, No: 110, 3 Şaban 1310 (M. 20 Şubat 1893), s. 5.

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne maddi kaynak sağlayan ilginç bir örnek de Bursa-Mudanya demiryolu taşımacılığı ile ilgilidir.²²³ Bu taşımacılık faaliyeti o dönemde gayrimüslimlerin elinde bulunmaktadır. Şirket yetkilileri piyasadaki bozuk para darlığını gerekçe göstererek ticaret eşyası nakli için alınması gereken 15 paranın 20 para olarak almaktadır. Bu durum doğal olarak ahali arasında demiryolu şirketine karşı bir huzursuzluk meydana getirmiş ve bu konuda birtakım şikâyetler ortaya çıkmıştır. Bursa Ticaret Odası bu uygulamayla ilgili olarak kendisine gelen şikâyetleri değerlendirerek fazla alınan 5 paranın Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne tahsis edilmesine hükmetmiştir.²²⁴ Bu kararla satılan her bileten kalan 5 paranın hastaneye aktarılmasının hedeflenmiştir.

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne gelir sağlanmasına dair bir örnek de kurban derilerinin hastane yararına bağışlanmasıdır. Esasen kurban bayramlarında kesilen kurbanların derilerinin bir hayır kurumuna bağışlanması Türk toplumunda öteden beri var olan bir gelenektir. Bursa halkı da bu geleneğe sadık kalarak bazı yıllarda yönetimin izni hatta teşviki ile kesilen kurbanların derilerini hastaneye bağışlamıştır. Bu yolla hastaneye akar sağlanması hedeflenmiştir. Osmanlı yönetimi, o yıllarda bu uygulamayı desteklerken kurban derilerinin toplanması konusunda halkın hiçbir şekilde zorlanmaması gerektiğini ifade etmiştir.²²⁵ 1919 yılına gelindiğinde kurban derilerinin hastane yararına toplanması uygulamasının tekrarlandığı görülmektedir. Bu yıl Bursa/Orhaneli'de yaşayan bazı hayırseverlerin başvurusuyla kurban derilerinin hastaneye bağışlanması yoluyla bu kuruma gelir sağlanması gündeme gelmiştir. Zira eldeki imkânlar bir hayır kurumu olan bu hastanenin idaresine kifayet etmemekte, kurumun varlığının muhafazası ve devamı için bu tür uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. 5 Eylül 1919 tarihinde Hudâvendigâr Vilâyeti'ne yazılan evrakta ahalinin rızasının alınması koşuluyla kurban bayramında kesilecek kurbanların derilerinin hastaneye bağışlanması uygulamasının Cem-i İânât Nizamnâmesi'nin on birinci maddesi uyarınca uygun olduğu bildirilmiştir. Bu teklifin Bursa Belediyesi tarafından da kabul edildiği zikredilirken bu konuda Dâhiliye Nezâreti'nin onayı istenmiş ve cevabın bayramdan önce bildirilmesi istirham edilmiştir.²²⁶ Aynı destek 1921 yılında tekrar verilmiştir. Buna göre Hudâvendigâr Vilâyeti'ni

---

²²³ Bursa - Mudanya demiryolu taşımacılığı hakkında bkz. Cafer Çiftçi, **Osmanlı Döneminde Mudanya İskelesi ve Gümrüğü**, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa, 2012, s. 30-36.

²²⁴ **Kumaş**, a.g.tz., s. 180-181.

²²⁵ **BOA**. A.MKT.MHM. 414/94, 7 Receb 1285 (24 Ekim 1868).

²²⁶ **BOA**. DH.İ.U.M. 11-4/6-23, 5 Zilhicce 1337 (5 Eylül 1919). Bu olayın ne şekilde neticelendiği konusunda eldeki veriler üzerinden yaptığımız incelemede sonuç alamamış bulunmaktayız.

yönetmekle görevli idâre meclisinin 20 Temmuz 1921 tarihindeki toplantısında Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin içinde bulunduğu mali problemlere bir çare gündeme gelmiştir. Buna göre yılın kurban bayramında vilâyet dâhilinde kesilecek kurban derilerinin hayır amaçlı hastane yararına toplanmasına karar verilmiştir. Bu karar Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilerek bu konuda müsaade alınmaya çalışılmıştır. Nezâret'e gönderilen belgede hastanenin garipler için bir şefkat ve şifa yuvası olduğu, hastanenin mali açıdan zor durumda olduğundan böyle bir istekte bulunulduğu ve kurumun devamlılığının sağlanması için bu yardıma ihtiyaç duyulduğu anlatılmaktadır. Dâhiliye Nezâreti 5 Ağustos 1921 tarihinde vilâyet idâre meclisinin bu kararını tasvip ve kabul ettiğini ve bu konuda müsaade verildiğini belirtmiştir. Derilerin toplanması işi için Bursa Belediyesi görevlendirilmiştir.²²⁷

Sonuç olarak Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi, Ahmed Vefik Paşa'nın girişimleri, vilâyetin yıllık bütçesine konulan tahsisatlar, devletin desteklediği vakıf uygulamaları ve Bursa halkının yardımları sayesinde maddi durumunu kontrol ederek hizmetine devam etmiştir. Bu kapsamda hastanenin topluma hizmet sunan bir kurum olarak değer gördüğü ve biçilen değer nispetinde kurumun maddi döngüsüne katkıda bulunulduğu görülmektedir. Tüm bu faaliyetlerle hastanenin geliştirilerek faaliyetlerine devam edilmesinin amaçlandığı açıktır. Zira isminde "Gurebâ" olan bu müessesenin gariplere yani toplumun yoksul kesimine sağlık hizmeti sunması ve bunun için de sürekli bir akara ihtiyaç duyulması oldukça doğaldır. Bu bağlamda hastanenin işleyişinde görülen bu uygulamaların, tüm Osmanlı coğrafyasında görülen ve toplum yararını gözeten vakıf müessesesinin 19. yüzyıla yansıyan küçük örnekleri olduğunu söylemek mümkündür.

3. TAYİNLER

Her resmi kurumda olduğu gibi Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde de çeşitli tayin ve aziller yaşanmıştır. Ancak bu hastane için geçerli olan uygulamalar genellikle kurumda görevli doktor ve eczacı gibi personelin bir yerden bir yere nakil yoluyla tayin edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu bölümde sözü edilen uygulamaları kronolojik olarak incelenecektir.

---

²²⁷ BOA. DH.İ.UM. 11-4/6-83, 9 Zilhicce 1339 (5 Ağustos 1921).

İlk olarak Mayıs 1893'te Hudâvendigâr Vilâyeti'ne yazılan bir belgede Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi müdürlüğünün o günlerde boşta olduğu zikredilmekte, Şumnu muhacirlerinden olan Bursa Islahhanesi Müdürü Simitçizâde Mehmed Efendi'nin bu kadroya tayini talep edilmektedir. Mehmed Efendi, görevini layıkıyla yerine getiren, bu hastanede istihdam edilmeyi hak eden bir memurdur.²²⁸ Bu sebepten Şumnu muhacirlerinden Simitçizade Mehmed Efendi'nin Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'ne müdür olarak tayin edilmesi talep edilmiştir.

1901 yılında Bursa Gurebâ Hastanesi'nde yeterli vasıflara sahip ve Cerrahi ilmine vâkıf bir operatöre ihtiyaç duyulmuştur.²²⁹ Bunun üzerine Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin Hâriciye Kliniği'nde görevli Tabip Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi Bursa Gurebâ Hastanesi'nde ihtiyaç duyulan operatörlük kadrosuna tayin edilmiştir. Buna göre İsmail Hakkı Efendi, bu görevi karşılığında hastane sandığından aylık bin kuruş maaş alacaktır.²³⁰

1905 yılının sonlarında ise Bursa Gurebâ Hastanesi'nde görevli Doktor İsak Elbağlı, Hudâvendigâr Vilâyeti'ne arzuhalde bulunarak Trabzon merkez tabâbetinde bulunan bir kadroya tayin edilmesini talep etmiştir.²³¹

1907 yılına ait bir kayda göre Umûm-ı Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâret-i Celilesi'nin bilgisi dâhilinde olmaksızın sekiz yüz elli kuruş maaşla Bursa Hamidiye Hastanesi'ne tabip olarak tayin edilen Mösyö Miltiyadi Hristodolos Apostilidi, Yunan tebaasından olmakla birlikte Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne mezunu değildir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne mezunu olmayan kişilerin bu tür mesleklere ilişkin resmi memuriyet kadrolarına tayin edilmesine izin verilmemektedir. Bu sebeple Umûm-ı Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâreti, adı geçen kişi hakkında gereğinin yapılmasını Dâhiliye Nezâreti'ne bildirmiştir.²³²

1909 yılına gelindiğindeyse Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde çalışan eczacısı Ömer Şevket Bey'in Avrupa'ya gitmesi söz konusudur. Eczacı Ömer Şevket Bey bu tarihte alanıyla ilgili tahsil görmek için Avrupa'ya gitmek istediğini belirterek görevden azat

²²⁸ BOA. DH.MKT. 31/48, 20 Şevval 1310 (7 Mayıs 1893).

²²⁹ BOA. DH.MKT. 2518/95, 19 Rebiu'l-âhir 1319 (5 Ağustos 1901).

²³⁰ BOA. DH.MKT. 2545/4, 3 Receb 1319 (16 Ekim 1901); BOA. DH.MKT. 2527/81, 15 Cemâziye'l-evvel 1319 (30 Ağustos 1901); BOA. DH.MKT. 2549/147, 17 Receb 1319 (30 Ekim 1901); BOA. DH.MKT. 2554/100, 29 Receb 1319 (11 Kasım 1901); BOA. DH.MKT. 2566/7, 24 Şaban 1319 (6 Aralık 1901).

²³¹ BOA. DH.MKT. 1031/10, 13 Şevval 1323 (11 Aralık 1905).

²³² BOA. DH.MKT. 1151/88, 24 Muharrem 1325 (9 Mart 1907). Bu konunun akıbeti hakkında yeterli kayıt bulunmamasından dolayı net bir sonuca varılamamıştır.

edilmesini talep etmiş ve istifanâme sunmuştur. Bu talep kabul edilmiş, Bolu Hastanesi eczacısı İsmail İshak Bey boşalan Bursa Gurebâ Hastanesi eczacılığı kadrosuna nakil yoluyla tayin edilmiştir.²³³

1919 yılına ait bir kayıta ise Bursa Gurebâ Hastanesi'nde başhekim ve operatörlük ile görevli Operatör Doktor Emin Bey Batum Sıhhiye Müdürlüğü'ne tayin edildiği bildirilmektedir. Emin Bey daha sonra eski görevine geri dönmek için Hudâvendigâr Vilâyeti'ne başvurmuş ise de Hudâvendigâr Vilâyeti, Sıhhiye Nezâreti ve Dâhiliye Nezâreti arasında yapılan yazışmalar neticesinde bu talep kabul edilmemiştir.²³⁴

4. TALTİFLER

Osmanlı Devleti, görevlerini harfiyen yaparak işini hakkıyla yerine getiren, tebaanın ihtiyaçlarına cevap veren, bu sayede devletin ve toplumun gelişmesine katkı sağlayan bazı meslek erbabının ödüllendirilmesine önem vermiştir. Bahsedilen hususlarda başarı gösteren görevliler devlet kanalıyla taltif edilmişlerdir. Özellikle II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) pek çok görevlinin nişan ve rütbe ile taltif edildiği bilinmektedir.²³⁵ Bu taltifler personelin görevini daha iyi ifa etmesini, devlet ve millete hizmet etme konusunda daha istekli olmasını sağlaması açısından kayda değerdir.

Sağlık hizmeti sunan görevlilerin zaman zaman taltif edildiği bir gerçektir. Bu noktada Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi personellerinden bazılarının da taltif edildiği dile getirilmelidir. Hastane personelinin taltifleri konusunda oldukça önemli ve ilginç kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlardan çalışanın hangi hizmeti ifa ettiğini ve kaç yıldır bu görevde olduğu gibi konular hakkında bilgi edinmek öğrenmek mümkündür.

Hastane personelinin taltifine yönelik talepler Hudâvendigâr Vilâyeti tarafından bildirilmiştir. Görevlilerin bir kısmı rütbe tevcihi ile, bir kısmı ise madalya verilmek suretiyle ödüllendirilmiştir. Örneğin bu hastanedeki göreviyle birlikte belediye tabipliği görevini de yerine getiren Savayidis Efendi, zaman zaman rütbe taltifine mazhar olmuştur. Petro Savayidis Efendi, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne mezunu değildir. Ancak Paris'te Tıp

²³³ BOA. DH.MUI. 32-1/45, 26 Şevval 1327 (10 Kasım 1909).

²³⁴ BOA. DH.UMVM. 157/88, 16 Cemâziye'l-evvel 1337 (17 Şubat 1919).

²³⁵ II. Abdülhamid döneminde nişan ve rütbe taltifleri hakkında bkz. Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 48-50.

tahsili görerek buradan diploma almış, sonrasında Mekteb-i Tıbbiye tarafından yapılan imtihana katılarak bu okuldan şahadetnâme almıştır. Savayidis Efendi, yirmi yıldan beri Bursa ve sair memleketlerdeki hastalara bu tür tevcihâtı zaten hak etmektedir.²³⁶ Nitekim kurumun idaresi, hastaların tedavisi ve bakımı konularındaki özen, gayret ve hizmetleri dolayısıyla rütbe artırımını hak eden Başhekim Petro Savayidis, ikinci rütbe ve mecidiye nişanı ile taltif olunmuştur.²³⁷ Rum kökenli olması kuvvetle muhtemel olan bu doktor, kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla yirmi yıldan fazla bu hastanenin başhekimlik görevini ifa etmiştir.²³⁸ Başhekim, hizmetleri dolayısıyla bir de yabancı bir devlet tarafından taltif edilmiştir. Buna göre Aralık 1892’de Fransa hükümeti tarafından Bursa Hamidiye Hastanesi sertabibi Savayidis Efendi’ye ofisiye ve akademi nişanları tevcih edilmiş ve bu nişanlar başhekim tarafından kabul edilmiştir.²³⁹

Yirmi yıldan fazla bir süre boyunca hastanenin başhekimlik görevini üstlenerek Bursa kentinin sağlık ihtiyacı hususunda yararlılıkları görülen Savayidis Efendi dışında bazı personellerin de tevcih edildiği gözlemlenmektedir. Örneğin Bursa Gurebâ Hastanesi’nde eczacı olarak görev yapan Andon Efendi görevini titizlikle yerine getirmesinden dolayı dördüncü rütbe ile taltif edilmiştir.²⁴⁰ Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne’nin Hâriciye kısmından mezun olup üç seneyi aşkın süredir Bursa’da tabâbet görevi yapan Malkeşyan Efendi, Gurebâ Hastanesi’nde çalışmaktadır. Doktor İstapan Malkeşyan, görevini hakkıyla yerine getirmesinden dolayı üçüncü rütbe ile taltif edilmiştir.²⁴¹ Aynı şekilde Bursa Gurebâ Hastanesi ikinci kâtipliğinde ve sandık emniğinde çalışan Mehmed Tayyar ve Cerrahbaşı Mehmed Efendilere hizmetlerinde görülen gayret ve yeterliliklerinden ötürü dördüncü dereceden rütbe tevcih edilmiştir. Bununla birlikte aynı hastanenin depo memuriyetinde bulunan Hoca Ömer Tahir Efendi de beşinci rütbeden mecidiye nişanıyla taltif edilmiştir.²⁴² Bunun dışında Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne’den mezun olup Bursa Gurebâ Hastanesi’ne tayin olunan Serkiz Artin Şehirliyan

²³⁶ BOA. DH.MKT. 2024/34, 3 Cemâziye’l-evvel 1310 (23 Kasım 1892).

²³⁷ BOA. DH.MKT. 1514/33, 10 Şevval 1305 (3 Haziran 1888); BOA. DH.MKT. 1612/87, 3 Şaban 1306 (4 Nisan 1889); BOA. DH.MKT. 2004/6, 27 Safer 1310 (20 Eylül 1892); BOA. DH.MKT. 325/54, 2 Receb 1312 (30 Aralık 1894), BOA. DH.MKT. 2101/102, 19 Rebiu’l-âhir 1316 (6 Eylül 1898).

²³⁸ BOA. DH.MKT. 1246/45, 10 Rebiu’l-evvel 1326 (12 Nisan 1908).

²³⁹ BOA. İ.TAL. 9/51, 17 Cemâziye’l-evvel 1310 (7 Aralık 1892).

²⁴⁰ BOA. DH.MKT. 1977/13, 27 Zilhicce 1309 (23 Temmuz 1892).

²⁴¹ BOA. DH.MKT. 176/33, 29 Zilhicce 1311 (3 Temmuz 1894).

²⁴² BOA. DH.MKT. 257/24, 5 Şevval 1312-M. 1 Nisan 1895).

(Şirinyan?) Efendi hizmetleri dolayısıyla üçüncü dereceden rütbeye layık görülmüştür.²⁴³ 1901 yılında Bursa Gurebâ Hastanesi kâtibi Kazım, eczacısı Andon, depo memuru Şakir ile hademesi Bursalı Tahir efendilerin hizmetlerini güzel icra etmeleri dolayısıyla taltif edilmeleri talebi Hudâvendigâr Vilâyeti'nden gönderilen evrakta bildirilmiştir. Talep kabul edilerek adı geçen görevliler iftihar madalyası ile taltif edilmişlerdir.²⁴⁴ 1904 yılına ait bir vesikaya göre Bursa Hastanesi'nde görevli Tabip Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi'ye dördüncü rütbeden mecidiye nişanı tevcih edilmiştir.²⁴⁵ Son olarak 1907 yılına ait bir kayda göre Bozdoğan kazasında görevli belediye tabibi iken Bursa Hamidiye Hastanesine tabip olarak tayin edilen İzmirli İsak Elbağlı Efendi, faydalı hizmetlerinde dolayı üçüncü rütbe ile taltif olunmuştur.²⁴⁶

Hastane personelinin tevcih edilmesini ihtiva eden belgeler hangi personelin hizmetini yeterli ve verimli şekilde ifa ettiğinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı kadarıyla hastane personelinin bir kısmının dönemin Osmanlı hükümetince, hatta bir örnekle belirtildiği üzere yabancı bir hükümetçe dahi taltif edilmesi söz konusudur. Dolayısıyla bu taltifler neticesinde personelin işlerini daha iyi yaparak kent sağlığı konusunda önemli katkılar sundukları söylenebilir.

5. ŞİKÂyetLER VE SORUŞTURMALAR

Her sektörde olduğu gibi sağlık sektöründe de zaman zaman şikâyet, soruşturma ve azil gibi hadiseler vuku bulmaktadır. Sektörde gerçekleşen bu gibi olaylar hizmet sağladığı dönemde Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi personeli için de geçerli olmuştur.

Bu hastanede çalışan görevlilerden bazılarının zaman zaman işlerini iyi ifa etmemelerinden yahut maddi işlemlerdeki usulsüzlüklerden dolayı şikâyet edilmiş ve bu görevliler hakkında soruşturmalar başlatılmıştır. Bursa Gurebâ Hastanesi personeliyle ilgili şikâyet ve soruşturmaları içeren birçok vesika mevcuttur. Söz gelimi 1888 yılına ait Belediye Tabibi Derviş Efendi imzalı Hudâvendigâr Vilâyeti'ne yazılan bir belgede, Bursa Gurebâ Hastanesi'nde çalışan Doktor Savayidis Efendi, vazifesini ifa etme konusunda gayretsiz olması ve bu hastanede diplomasız eczacı çalıştırması iddialarıyla merkeze

²⁴³ BOA. DH.MKT. 2242/32, 26 Rebiu'l-âhir 1317 (3 Eylül 1899).

²⁴⁴ BOA. DH.MKT. 2529/16, 21 Cemâziye'l-evvel 1319 (5 Eylül 1901).

²⁴⁵ BOA. İ.TAL. 334/24 (26 Rebiu'l-evvel 1322 (7 Haziran 1904).

²⁴⁶ BOA. DH.MKT. 1190/21, 27 Cemâziye'l-âhir 1325 (7 Ağustos 1907).

şikâyet edilmektedir.²⁴⁷ Bunun üzerine vilâyet yönetimince yapılan tahkikatta Savayidis Efendi'nin Osmanlı tebaasından olduğu görevini iyi ifa ettiği anlaşılmış ve söz konusu şikâyetin asılsız olduğu ortaya çıkmıştır.²⁴⁸ Bu tahkikat sonucunda şikâyetin Derviş Efendi ile Savayidis Efendi arasındaki kişisel ve mesleki rekabetten kaynaklandığı anlaşılmıştır. Ancak merkezden Hudâvendigâr vilâyetine gönderilen cevapta eğer hastane eczacısı hakikaten diplomasız ise gereğinin yerine getirilmesi vurgulanmıştır.²⁴⁹ Bunun üzerine Eczacı Andon Efendi'nin elinde şehâdetnâme (diploma) olmadığından almak için Mekteb-i Tıbbiye'ye gittiği merkeze bildirilmiştir.²⁵⁰ Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi başhekimi olan Savayidis Efendi hakkında bir şikâyet de 1903 yılına aittir. Yapılan tahkikatın neticesini bildiren evrakta şikâyet edilen hususların tarafsızca soruşturulduğu ve şikâyetin asılsız olduğu anlatılmıştır. Savayidis Efendi'nin Tebaa-i Devlet-i Aliye'den olduğu, Paris'teki Mekteb-i Tıbbiye'den diploma aldığı ve yirmi dört seneden beri adı geçen hastanede sadık bir şekilde hizmet verdiği belirtilmiştir. Bu şikâyetin hastanenin ikinci kâtibi iken kötü hali sebebiyle Meclis-i İdare-i Vilâyet kararıyla azledilen Kâzım Efendi ve önceden hastanenin sandık emânetiyle görevli olan ve zimmetine para geçirmesi sebebiyle görevinden ayrılan Ali Rıza Efendi'nin tertip ettikleri hastane müdüriyetince ifade edilmiştir. Doktor Petro Savayidis Efendi'nin Bursalı ve Tebaa-i Devlet-i Aliye'den bir doktor olduğu özellikle vurgulanmıştır.²⁵¹

Bunun dışında 1890 yılına ait bir belgeye göre Yunanistan'a nakdi yardım topladığı tespit edilen Attar Yorgaki adında bir kişi Mahalli İstinaf Mahkemesi azalığından kovulmuş olduğu halde bu kişi Bursa'da bulunan Gurebâ Hastanesi komisyonuna alınmıştır. Ayrıca söz konusu hastanede görev yapan Savayidis Efendi'nin Yunan mektebinde Tıp tahsil etmiş olduğu halde Tıbbiye'den şahadetnâme olarak Bursa Gurebâ Hastanesi tabipliği kadrosunda çalıştığı belirlenmiştir. Bu hususların tahkiki ve gereğinin yapılması Hudâvedigâr Vilâyeti'nden talep edilmektedir.²⁵²

1900 yılında gerçekleşen bir başka şikâyet hadisesine göre hastane müdürü bir yolsuzlukla suçlanmaktadır. Muhbir Sadık'ın merkeze rapor ettiğine göre Sultan Murad Hudâvendigâr'ın vakıf arazilerinden kesilen odunlardan Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi

²⁴⁷ BOA. DH. MKT. 1516/10, 16 Şevval 1305 (26 Haziran 1888).

²⁴⁸ BOA. DH. MKT. 1551/85, 2 Safer 1306 (8 Ekim 1888).

²⁴⁹ BOA. DH. MKT. 1564/26, 9 Rebiu'l-evvel 1306 (4 Kasım 1888).

²⁵⁰ BOA. DH. MKT. 1583/102, 10 Cemâziye'l-evvel 1306 (12 Ocak 1889).

²⁵¹ BOA. DH. MKT. 681/55, 8 Muharrem 1321 (29 Mart 1903).

²⁵² BOA. DH. MKT. 1689/50, 21 Cemâziye'l-evvel 1307 (13 Ocak 1890).

yararına vergi alınma uygulaması bu yıllarda sona erdirilmesine rağmen müdür, hastane sandık emini Nafiz Efendi'yi tehdit ederek komisyona bilgi vermeksizin bu uygulamaya devam etmiş ve haksız kazanç sağlamıştır. Bu belge üzerine mesele araştırılmıştır. Bu süreçte hastane müdürü bu meseleyi ortadan kaldırmak için hastanenin sabık sandık emini Nafiz Efendi'nin otuz bin kuruşa varan açığı olduğunu ihbar etmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezâreti'nden yazılan belgede konunun Hudâvendigâr Vilâyeti tarafından soruşturulması ve neticenin bildirilmesi istenmektedir.²⁵³

1915 yılına gelindiğinde ise eskiden Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde çalışan Doktor İstapan Malkeşyan Efendi'nin Bandırma'daki Divân-ı Harp tarafından idama mahkum edilmiştir.²⁵⁴ 3 Ekim 1915 tarihinde Bursa Hapishanesi'ne bu konuda bilgi verilmiş olmakla birlikte idamın gerçekleşmesi için hükmün tasdiki beklenmekte olduğu belirtilmektedir.²⁵⁵

1920 yılına tarihlenen, Bursa Gurebâ Hastanesi ile ilgili başka bir şikâyet hadisesine göre o dönemde Bursa hastanesinde Emrâz-ı Asabiye (Akıl ve Ruh Hastalıkları) uzmanı olan Nazif Şerif Bey'in, Aydın vilayet sıhhiye müdür vekilliği görevini yürütmekte olduğu dönemde bazı usulsüzlükler vuku bulmuştur. İzmir sıhhiye deposunda bulunan bazı tıbbi malzemeleri satması, Menemen kazasından ilaç satın alınması için Sıhhiye Müdüriyeti'ne gönderilen 30 bin kuruşu zimmetine geçirmesi ve İzmir Sıhhiye İdaresi için bir araba satın alınmak üzere Maliye'den alınan paranın gereken yerlere sarf edilmemesi Nazif Şerif Bey'e yöneltilen suçlamalardır. N. Şerif Bey yaptığı savunmada İzmir'in işgali dolayısıyla zimmetinde kalan parayı tamamen İzmir Sıhhiye Müdüriyeti veznesine teslim ettiğini belirtmiş ve bunu muhasebe müdüriyetinden gelen evrak ile belgelemiştir. Bu sebepten suçlamaların asılsız olduğu anlaşılmıştır. 5 Nisan 1920 tarihli belgede şikâyetlerin asılsız olduğu, bu yüzden bir uzmanın bilirkişiliğine gerek duyulmadığı belirtilmiştir.²⁵⁶

²⁵³ BOA. DH.MKT. 2442/13, 1 Ramazan 1318 (23 Aralık 1900). Bu şikâyetin soruşturulması ve sonuca ulaştırılması konusunda elimizde başka bir bilgi bulunmamaktadır.

²⁵⁴ BOA. DH.ŞFR. 491/120, 19 Eylül 1331 (2 Ekim 1915).

²⁵⁵ BOA. DH.EUM-6ŞB. 4/47B, 25 Zilkâde 1333 (4 Ekim 1915). Malkeşyan Efendi'nin hangi suçlamayla idama mahkûm edildiği ve hükmün icra edilip edilmediği konusunda eldeki veriler net bir sonuç sağlamamaktadır.

²⁵⁶ BOA. ŞD.MLK.MRF. 51/52, 20 Receb 1318 (9 Nisan 1920).

SONUÇ

Bu çalışma, 19. yüzyıl Osmanlı sağlık teşkilatlanması ve bu dönemde Bursa’da kurulan bir sağlık kuruluşu olan Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi hakkında hazırlanmış bir incelemedir. Bu kapsamda modernleşme devrinde Osmanlı sağlık yapılanması incelenmiş, bu yıllarda halka yönelik sağlık kurumlarından biri olarak kurulan Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi’nin tarihsel süreci ve işleyişi değerlendirilmiştir.

Bursa şehri, Osmanlı Devleti’nin önemli dönüşümler geçirdiği 19. yüzyılda önemli bir değişime sahne olmuştur. Yüzyılın başından itibaren kentte meydana gelen çeşitli doğal afetler büyük bir şehircilik hamlesini zorunlu kılmıştır. Afetlerin yarasını sarmak ve Osmanlı’daki yenileşme hareketleri çerçevesinde bu kenti Avrupalı tarzda modernize etmek amacıyla birçok adım atılmıştır. Bu noktada, şehrin sıhhi ihtiyacını karşılayacak bir hastaneye ihtiyaç duyulmuş ve Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi meydana getirilmiştir. Hastanenin kurulmasında Anadolu Sağ Kol Müfettişliği ve Hudâvendigâr Vilâyeti Valiliği görevleriyle Bursa’da bulunan Ahmed Vefik Efendi’nin büyük katkıları olmuştur. İlerleyen zamanlarda geliştirilerek iyileştirilen bu hastanenin, devrin Avrupa hastaneleri gibi pavyon usulüyle inşa edilmesi, şehre hâkim bir noktada konumlandırılması ve donanımı onu Osmanlı taşrasının en modern hastanelerden biri yapmıştır.

Araştırmada, Bursa’da iki görev dönemi geçiren Ahmed Vefik Efendi’nin bu hastanenin kurulması ve geliştirilmesi yolunda yaptığı katkılar sunulmuştur. Hastanenin inşası, güzelleştirilmesi ve maddi açıdan desteklenmesi konusunda rol sahibi olan Ahmed Vefik Efendi, Bursa’daki görevlerinden sonraki yıllarda dahi hastaneye olan desteğini sürdürmüştür. Bununla birlikte Ahmed Vefik Efendi’den sonra görev yapan yöneticilerin, şehrin eşrafının, sermaye sahiplerinin ve yerel halkın hastaneye önem vererek katkı sağladıkları görülmüştür.

Hastanenin tarihsel sürecine bakıldığında meydana gelen değişimler, maddi denge ve hastaneye yapılan yardımlar gibi hususlar dikkat çekmektedir. Türlü organizasyonlarla hastaneye maddi kaynak sağlanması ve zaten hastaneye ait olan maddi varlıkların işletilmesi dikkat çeken bir diğer unsurdur. Hastaneye ait menkul ve gayrimenkul bazı varlıklarının işletilmesi yoluyla hastanenin ekonomik durumuna katkı yapılması çeşitli örneklerle sabittir. Böylece kurumun idaresi ve toplum sağlığına olan yararı muhafaza

edilmiştir. Bu tür faaliyetler, gerek amacı gerekse yapılış şekli olarak İslâm toplumlarında öteden beri tatbik edilen vakıf müessesesine yönelik uygulamalara benzemektedir.

19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde kurularak hizmete başlayan hastanede topluma sağlık hizmeti sunulmuştur. Hizmet verdiği dönemde şehrin en büyük sağlık kurumu olan hastaneye yapılan taleplerin giderek artması sebebiyle hastanenin geliştirilmesi ve güzelleştirilmesine gerek duyulmuştur. Kurum bina ve bölümlerin inşa edilmesi, yatak kapasitesinin artırılması gibi faaliyetlerle desteklenmiştir. Bu tür faaliyetlerle şehir sakinlerinin taleplerine cevap verilmesi hedeflenmiştir.

Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya yüz tuttuğu yıllarda Bursa şehrinde sağlık hizmeti veren bir kurum olarak ayrı bir önemi haizdir. Bu hastane, Bursa halkının Müslüman ve gayrimüslim tebaasına hizmet vermiştir. Çalışmada hastanenin sağlık hizmetleri anlatılmış, salgın hastalıklarla mücadele konusunda yaptığı katkılar irdelenmiş, böylelikle hastanenin toplum sağlığına olan faydaları ortaya çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde açılarak Cumhuriyet'e taşınan ve bugün dahi hizmet veren birçok hastane bulunmaktadır. Bu anlamda Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin günümüzde sağlık hizmeti sunmaya devam ettiği söylenebilir. Zira bugün hizmet veren Bursa Devlet (Memleket) Hastanesi, Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin devamıdır. Memleket Hastanesi, bu kurumun yetersiz kalması üzerine inşa edilmiş, bunun üzerine 80 yılı aşkın tarihi bulunan Hamidiye Hastanesi farklı bir isimle yeni binasına taşınmıştır. Bu bağlamda Bursa Memleket Hastanesi, Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin bugüne yansması olarak değerlendirilebilir. Bu husus dikkate alındığında Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin Osmanlı'nın son döneminde kurularak Cumhuriyet yıllarında, hatta bugün dahi hizmet veren nadir sağlık kuruluşlarından biri olduğu kanaatine varılmaktadır.

Sonuç olarak, Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi, yenileşme hareketlerinin doruk noktasına ulaştığı bir dönem olan 19. asrın üçüncü çeyreğinde Bursa'da kurulmuş ve 20. asrın ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür. Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi, gerek Osmanlı Devleti'nde sağlık alanında yapılan modernleşme faaliyetlerinin, gerekse Bursa yakın dönem sağlık tarihinin anlaşılması konusunda özgün bilgiler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

A.MKT.MHM. (Sadâret Mektubî Kalemi Evrakı): 421/37, 7 Cemâziye'l-âhir 1285 (25 Eylül 1868); 418/59, 13 Cemâziye'l-evvel 1285 (1 Eylül 1868); 414/94, 7 Receb 1285, (24 Ekim 1868).

BEO. (Bâb-ı Âlî Evrak Odası Evrakı): 651/48760, 10 Muharrem 1313 (3 Temmuz 1895); 702/52596, 9 Cemâziye'l-evvel 1313 (28 Ekim 1895); 148/11083, 15 Receb 1310 (2 Şubat 1893); 71/5294, 23 Safer 1310 (16 Eylül 1892); 2263/169674, 9 Zilkâde 1321 (27 Ocak 1904); 3886/291434, 26 Rebiu'l-âhir 1329 (26 Nisan 1911).

DH.EUM. (Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Evrakı): DH.EUM-6ŞB. 4/47B, 25 Zilkâde 1333 (4 Ekim 1915).

DH.İD. (Dâhiliye Nezâreti İdari Kısım Evrakı): 103/11, 4 Receb 1330 (19 Haziran 1912).

DH.İ.UM. (Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiye Evrakı): 11-4/6-23, 5 Zilhicce 1337 (5 Eylül 1919); 11-4/6-83, 9 Zilhicce 1339 (5 Ağustos 1921).

DH.MB.HPS. (Mebâni-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Evrakı): 8/52, 18 Cemâziye'l-evvel 1333 (M. 29 Mart 1915); 165/20, 8 Cemâziye'l-âhir 1338 (M. 20 Şubat 1920); 71/42, 3 Receb 1330 (18 Haziran 1912).

DH.MKT. (Dâhiliye Nezâreti Mektubî Evrakı): 1638/95, 17 Zilkâde 1306 (M. 15 Temmuz 1889); 2051/49, 24 Receb 1310 (11 Şubat 1893); 176/33, 29 Zilhicce 1311 (3 Temmuz 1894); 31/48, 20 Şevval 1310 (7 Mayıs 1893); 2024/34, 3 Cemâziye'l-evvel 1310 (23 Kasım 1892); 1977/13, 27 Zilhicce 1309 (23 Temmuz 1892); 2566/7, 24 Şaban 1319 (6 Aralık 1901); 2554/100, 29 Receb 1319 (11 Kasım 1901); 2549/147, 17 Receb 1319 (30 Ekim 1901); 2545/4, 3 Receb 1319 (16 Ekim 1901); 2529/16, 21 Cemâziye'l-evvel 1319 (5 Eylül 1901); 2527/81, 15 Cemâziye'l-evvel 1319 (30 Ağustos 1901); 2518/95, 19 Rebiu'l-âhir 1319 (5 Ağustos 1901); 2442/13, 1 Ramazan 1318 (23 Aralık 1900); 257/24, 5 Şevval 1312 (1 Nisan 1895); 2803/72, 15 Rebiu'l-âhir 1327 (6 Mayıs 1909); 1031/10, 13 Şevval 1323 (11 Aralık 1905); 681/55, 8 Muharrem 1321 (29 Mart 1903); 815/55, 12 Zilkâde 1321 (30 Ocak 1904); 2242/32, 26 Rebiu'l-âhir 1317 (3 Eylül 1899); 2004/6, 27 Safer 1310 (20 Eylül 1892); 1689/50, 21 Cemâziye'l-evvel 1307 (13 Ocak 1890); 1583/102, 10 Cemâziye'l-evvel 1306 (12 Ocak 1889); 1564/26, 9 Rebiu'l-evvel 1306 (4 Kasım 1888); 1551/85, 2 Safer 1306 (8 Ekim 1888); 1516/10, 16 Şevval 1305 (26 Haziran 1888); 1354/43, 6 Şevval 1303 (8 Temmuz 1886); 1190/21, 27 Cemâziye'l-âhir 1325 (7 Ağustos 1907); 1246/45, 10 Rebiu'l-evvel 1326 (12 Nisan 1908); 1151/88, 24 Muharrem 1325 (9 Mart 1907); 2177/71, 2 Zilkâde 1316 (14 Mart 1889); 2101/102, 19 Rebiu'l-âhir 1316 (6 Eylül 1898); 349/4, 30 Şaban 1312 (25 Şubat 1895); 348/11, 28 Şaban 1312 (24 Şubat 1895); 325/54, 2 Receb 1312 (30 Aralık 1894); 2064/68, 27 Cemâziye'l-evvel 1311

(6 Aralık 1893); 1371/72, 13 Muharrem 1304 (12 Ekim 1886); 157/30, 14 Rebiu'l-âhir 1311 (25 Ekim 1893); 1514/33, 10 Şevval 1305 (3 Haziran 1888); 1612/87, 3 Şaban 1306 (4 Nisan 1889); BOA. DH.MKT. 1707/128, 20 Receb 1307 (12 Mart 1890); 1736/34, 7 Zilkâde 1307 (25 Haziran 1889); 1465/65, 6 Rebiu'l-evvel 1305 (22 Kasım 1887); 2461/48, 23 Zilkâde 1318 (14 Mart 1901); 2492/75, 15 Safer 1319 (3 Haziran 1901); 2542/79, 25 Cemâziye'l-âhir 1319 (9 Ekim 1901); 2651/21, 1 Muharrem 1313 (24 Haziran 1895).

DH.MUİ. (Muhaberât-ı Umûmiye İdaresi Evrakı): 32-2/23, 15 Muharrem 1328 (27 Ocak 1910); 32-1/45 (H. 26 Şevval 1327-M. 10 Kasım 1909); 32/2.23, 15 Muharrem 1328 (27 Ocak 1910).

DH.ŞFR. (Şifre Kalemi Evrakı): 491/120, 19 Eylül 1331 (2 Ekim 1915).; 225/151, 28 Haziran 1314 (10 Temmuz 1898); 2440/19, 25 Şaban 1318 (2 Ekim 1890).

DH.UMVM. (Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü Evrakı): 44/108, 1 Şaban 1340 (30 Mart 1920); 166/18, 27 Cemâziye'l-âhir 1340 (25 Şubat 1922); 41/90, 29 Cemâziye'l-evvel 1340 (28 Ocak 1922); 3/76, 26 Muharrem 1340 (29 Eylül 1921); 20/39, 19 Zilhicce 1336 (25 Eylül 1918); 157/88, 16 Cemâziye'l-evvel 1337 (17 Şubat 1919); 20/14, 27 Muharrem 1334 (5 Aralık 1915); 20/7, 15 Şaban 1333 (28 Haziran 1915); 125/57, 4 Cemâziye'l-evvel 1340 (3 Ocak 1922); 81/24, 17 Zilhicce 1339 (22 Ağustos 1921); 125/67, 27 Şaban 1340 (25 Nisan 1922); 20/28, 3 Rebiulevvel 1336 (17 Aralık 1917); 38/23, 3 Zilhicce 1335 (20 Eylül 1917); 20/9, 28 Ramazan 1333 (9 Ağustos 1915); 3/74, 7 Muharrem 1340 (10 Eylül 1921); 20/8, 14 Ramazan 1333 (26 Temmuz 1915); 20/16, 14 Cemâziye'l-evvel 1334 (19 Mart 1916); 20/34, 5 Receb 1336 (16 Nisan 1918); 51/39, 30 Zilkâde 1337 (27 Ağustos 1919).

HR.SYS. (Siyasi Kısmı Evrakı): 2136/16 (19 Şubat 1918).

İ.DH. (İrâde Dâhiliye Evrakı): 824/66402, 22 Rebiu'l-evvel 1298 (22 Nisan 1881); 820/66135, 3 Safer 1335 (29 Kasım 1916); 1301/25, 21 Cemâziye'l-âhir 1310 (10 Ocak 1893); 820/66135, 29 Receb 1336 (10 Mayıs 1918).

İ.ŞD. (İrâde Şura-yı Devlet Evrakı): 2648/35 17 Cemâziye'l-evvel 1329 (16 Mayıs 1911); 22/0966, 12 Ramazan 1288 (25 Kasım 1871); 1610/3, 6 Muharrem 1329 (7 Ocak 1911).

İ.TAL. (İrâde Taltifât Evrakı): 334/24, 26 Rebiu'l-evvel 1322 (7 Haziran 1904); 9/51, 17 Cemâziye'l-evvel 1310 (7 Aralık 1892).

MF.MKT. (Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi): 550/61, 19 Zilhicce 1318 (10 Nisan 1901).

MV. (Meclis-i Vükelâ Mazbataları Evrakı): 12/0966, 16 Zilhicce 1303 (15 Eylül 1886); 44/0011, 13 Şevval 1306 (12 Haziran 1889).

ŞD. (Şura-yı Devlet Evrakı): 1552/14, 1 Receb 1312 (29 Aralık 1894); 1180/28, 11 Şevval 1303 (13 Temmuz 1886); 1612/9, 17 Cemâziye'l-evvel 1329 (16 Mayıs 1911); 1173-D-36, 18 Şevval 1296 (5 Ekim 1879); 1173-D-55, 10 Cemâziye'l-evvel 1297 (20

Nisan 1880); 1548/46, 22 Ramazan 1306 (22 Mayıs 1889); 1552/14, 20 Rebiu'l-âhir 1310 (11 Kasım 1892).

ŞD.MLK.MRF (Şura-yı Devlet Evrakı): 51/52, 20 Receb 1318 (9 Nisan 1920).

Y.EE. (Yıldız Esas Evrakı): 9/19, 25 Cemâziye'l-âhir 1307 (16 Şubat 1890); 78/72, 5 Rebiu'l-evvel 1298 (7 Mart 1881).

Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı): 289/90, 2 Cemâziye'l-âhir 1324 (24 Temmuz 1906).

ZB. (Zabtiye Nezâreti Evrakı): 429/3, H. 18 Cemâziye'l-evvel 1333 (29 Mart 1915).

Sâlnâmeler

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 16, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, H. 1306.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 23, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, H. 1314.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 34, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, H. 1324.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 34, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, H. 1325.

Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 35, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927.

Bursa Vilâyeti Yıllığı 1934, Bursa Belediyesi Neşriyatı, Bursa, 1934.

Nevsâl-i Âfiyet: Sâlnâme-i Tıbbî, Doktor Besim Ömer, Birinci Sene, İstanbul, Alem Matbaası, H. 1315, s. 51-62.

Nevsâl-i Âfiyet: Sâlnâme-i Tıbbî, Doktor Besim Ömer, Dördüncü Kitap, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul, H. 1322, s. 185-189.

Gazeteler

Bursa Gazetesi, No: 103, H. 14 Cemâziye'l-âhir 1310 (3 Ocak 1893), s. 3.

Bursa Gazetesi, No: 107, 12 Receb 1310 (30 Ocak 1893), s. 4.

Bursa Gazetesi, No: 110, H. 3 Şaban 1310 (M. 20 Şubat 1893), s. 5.

Bursa Gazetesi, No: 116, 16 Ramazan 1310 (3 Nisan 1893), s. 2.

Bursa Gazetesi, No: 128, H. 26 Zilhicce 1310 (11 Temmuz 1893), s. 3.

Servet-i Fünûn, C. 3, No: 68, 18 Haziran 1308 (30 Haziran 1892), s. 1.

Servet-i Fünûn, C. 30, No: 766, 15 Kanunuevvel 1321 (28 Aralık 1905), s. 5.

Tetkik Eserler

AKGÜN Seçil K. - Murat ULUĞTEKİN, “Hilâl-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, S. 3, Ankara, 1992, ss. 17-84.

AKKUŞ Mine, “Atatürk Dönemi Bursasında Tıp Çalışmaları-I”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 17, 2009/2, ss. 257-276.

AKKUŞ Turgay, **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010.

AKÜN Ömer Faruk, “Ahmed Vefik Paşa”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. II, ss. 143-157.

AKYAY Necmettin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Yayınları, Ankara, 1982.

ALPMAN Hülya, **Hilâl-i Ahmer Cemiyeti “(Kuruluşundan Balkan Savaşlarının Sonuna Kadar)”**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1987.

ALTINTAŞ Ayten, “Osmanlılarda Modern Anlamda Tıp Eğitiminin Başlaması: Tıbhâne-i Âmire”, **Osmanlı**, Cilt VIII, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 528-542.

ATASEVEN Asaf, “Gureba Hastahanesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, ss. 202-204.

AYDIN Erdem, **Türkiye’de Sağlık Teşkilatlanması Tarihi**, Naturel Yayıncılık, Ankara, 2002.

_____, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Politikası”, **Anadolu’nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim**, Y. H. Akt. Mustafa Çulfaz, Serander Yayıncılık, Trabzon, 2007, ss. 11-14.

_____, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, S. 15, Ankara, 2004, ss. 185-207.

AYVERDİ Ekrem Hakkı, **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (1230-1402)**, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1996.

BAYAT Ali Haydar, “Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Kurumu”, **Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyum Bildiri Kitabı**, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 55-66.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Tıp Eğitimi”, **Osmanlılarda Sağlık**, C. I, Ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul: Biofarma Yayınları, 2006, ss. 237-245.

BAYKAL Kâzım, **Bursa ve Anıtları**, Hakimiyet Matbaası, Bursa, 1993.

BAYTOP Turhan, **Eczâhaneden Eczaneye Türkiye’de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)**, Bayer Healthcare Yayınları, İstanbul, 2006.

BERKES Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.

CANTAY Gönül, “Türk Mimarisinde Dârüşşifalar”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. XII, Ed. H. Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 218-230.

ÇAKIR Coşkun, “Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat: Hazırlanması, İlânı, Tepkiler ve Uygulanması”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. XIV, Ed. H. Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 698-715.

ÇETİN Osman, **Bursa Yıldırım Dârüşşifası**, Göz Nurunu Koruma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.

ÇİFTÇİ Cafer, “Hudâvendigâr Vilâyetinde İpekböcekçiliğimin Canlandırılmasında Düyûn-ı Umûmiye İdâresi’nin Rolü”, **Bellekten**, C. LXXV, S. 273, 2011, ss. 387-405.

_____, **Osmanlı Döneminde Mudanya İskelesi ve Gümrüğü**, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa, 2012.

ÇOBANOĞLU Nesrin, G. Yasemin TUNÇAY, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Tıp Eğitiminde Anadolu Dârüşşifalarının Yeri ve Önemi”, **Amasya Uluslararası Anadolu-Türk Dârüşşifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi Bildiri Kitabı**, Anıt Matbaa, Ankara, 2008, ss. 105-109.

ÇUBUKÇU Bayhan, **Yakın Dönem Bursa Sağlık Tarihi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu Sağlık Sisteminde Eczacılığın Yeri ve Halka Ücretsiz İlaç Sağlanması”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. VIII, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 601-607.

DE LAUNAY Marie - Bonkowski BEY, **Bursa ve Civarı**, Haz. Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2015.

DERİNGİL Selim, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

- DÖRTOK ABACI Zeynep, **Modernleşme Sürecinde Bursa Kenti'nin Mekânsal ve Sosyal Değişimi (1860-1910)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005.
- ERBAY Fethiye, "İstanbul Medreselerinde Tıp ve Sağlık", **1. Uluslararası/10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, C. I, Ed. Ayşegül D. Erdemir – Berrin Okka – Özten Öncel v.dğr., Selçuk Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 576-588.
- ERDER Leila, **The Making of Industrial Bursa: Economic Activity and Population in a Turkish City 1835-1975**, Princeton University, Ph.D., Michigan: Xerox University Microfilms, 1976.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI COĞRAFYA ENCÜMENİ, **Bursa Coğrafyası (Cenubî Marmara Havzası)**, Haz. M. Fatih Birgül - L. Ali Çanaklı Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, Ankara, 2009.
- GÖÇER Kenan, **Sosyo-Ekonomik Yönleri ile Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakıf Gurebâ Hastanesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- İNALCIK Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", **Bellekten**, C. XXVIII, S. 112, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 603-622.
- İRGİL Ceyhun, "Bursa Sağlık Tarihi", **Bursa Defteri**, S. 17, Mart 2003, ss. 96-99.
- KADIOĞLU Funda G., Selim KADIOĞLU, "Adı Dârüşşifalarda Ad Olan Kadınlar", **Amasya Uluslararası Anadolu-Türk Dârüşşifaları ve Sabuncuoğlu Kongresi Bildiri Kitabı**, Anıt Matbaa, Ankara, 2008, ss. 89-104.
- KÂHYA, Esin, **Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri**, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- _____, "Bizde Diseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı?", **Bellekten**, C. XXXIII, S. 172, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1979, ss. 739-759.
- KÂHYA, Esin, A. D. ERDEMİR, **Bilimin Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tıp ve Sağlık Kurumları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.
- KAPLANOĞLU Raif, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1923)**, Avrasya Etnografya Yayınları, Bursa, 2006.
- KARATEPE Şükrü, "Tanzimat Reformları ve Çelişkileri", **Türkler Ansiklopedisi**, Ed. H. Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 715-727.
- KAYGALAK Sevilay, **Kapitalistleşme Sürecinde Bir Osmanlı Anadolu Kenti: Bursa (1840-1914)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

- KEPECİOĞLU Kâmil, **Bursa Kütüğü**, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa, 2009.
- KIZILDAĞLI Saffet, “Çiçek Aşısı ve Cenner Hakkında”, **Türkiye’de Çiçek Aşısı ve Tarihi**, Ed. A. Süheyl Ünver, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948, ss. 101-103.
- KUMAŞ Nursal, **II. Abdülhamid Döneminde Bursa’da Sosyal Hayat (1876-1909)**, Yayınlanmamış Doktor Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- MAĞMÛMÎ Şerafeddin, **Anadolu ve Suriye’de Seyahat Hatıraları**, Haz. Nazım Hikmet Polat, Cedit Neşriyat, İstanbul, 2010.
- MAYDAER Saadet, **Klasik Dönemde Bursa’da Bir Semt: Hisar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008.
- MOULIN Anne Marie, “Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed. Paul Dumont - François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 169-193.
- NEMLİOĞLU Candan, “Osmanlı Dârüşşifalarının Bahçe Düzeni ve Tıp Bilimine Katkıları”, **1. Uluslararası/10. Ulusal Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, C. II, Ed. Ayşegül D. Erdemir – Berrin Okka – Özten Öncel v.dğr., Selçuk Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 1322-1341.
- ORTAYLI İlber, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- _____, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.
- OSMANOĞLU Ayşe, **Babam Sultan Abdülhamid**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÖNTUĞ M. Murat, **Ahmed Vefik Paşa’nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği**, Palet Yayınları, Konya, 2009.
- ÖZAYDIN Zuhâl, “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Çalışmaları”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. XIII, Ed. H. Celâl Güzel – Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 688-698.
- ÖZDEMİR Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- ÖZDEN Âkil Muhtar, “Çiçek Hastalığı ve Aşısını Bulan Jenner”, **Türkiye’de Çiçek Aşısı ve Tarihi**, Ed. Süheyl Ünver, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948, ss. 110-112.
- PAKALIN Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.

Prusia'dan Bursa'ya 8500 Yıldır Üreten Kent: Bursa, Haz. Erdoğan Bilenser, Ed. Cafer Çiftçi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

SAINT-LAURENT Béatrice, “Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa'nın Yeniden Biçimlenmesi”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed. Paul Dumont - François Gerogeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, ss.79-98.

_____, **Ottomanization and Modernization: The Architectural and Urban Development of Bursa and the Genesis of Tradition 1839-1914**, Harvard University, Ph.D., 1989.

SANDALCI Mert, “Bir Maden Suyu Öyküsü: Çitli”, **Fevziye Mektepleri Vakfı Dergisi**, S. 1, Ekim 2008, ss. 22-25.

SARI Nil, A. Zeki İZGÖER, Ramazan TUĞ, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler**, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 2014.

SAY Yağmur, “Türk Tıp Kurumları”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. XI, Ed. H. Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 324-347.

SAYDAM Abdullah, “Tanzimat Devri Reformları”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. XIV, Ed. H. Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 782-804.

SCHİLTBERGER Johannes, **Türkler ve Tatarlar Arasında**, Çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Bursa, Ed. Halit Eren – Mustafa Armağan, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2011.

ŞEHSUVAROĞLU Bedi N., Ayşegül D. ERDEMİR, Gönül C. GÜREŞSEVER, **Türk Tıp Tarihi**, Taş Yayıncılık, Bursa, 1984.

TÂİB Hasan, **Bursa'nın Aynası Hatıra Yahut Mir'ât-ı Burûsa**, Haz. M. Fatih Birgül, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, İstanbul, 2007.

TANSEL Fevziye Abdullah, “Ahmed Vefik Paşa (3 Haziran 1823-2 Nisan 1891)”, **Bellekten**, C. XXVIII, S. 109, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1964, ss.117-139.

TERZİOĞLU Arslan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitiminin Batılılaşması”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 518-527.

_____, **Osmanlılarda Hastaneler, Eczacılık, Tababet ve Bunların Dünya Çapında Etkileri**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

- TETİK Fatih, **Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi Kamu Sağlığı Politikası (1839-1876)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- TOR Çetin, **Bursa Tabip Odası Tarihi (1928-2013)**, Bursa Tabip Odası Yayınları, Bursa, 2013.
- TÜRKMEN Zekeriya, "Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı Ordusuna Yönelik Sağlık Hizmetleri", **Bellekten**, C. LXVIII, S. 252, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, ss. 483-518.
- TÜRKÜN DOSTOĞLU Neslihan, Osmanlı Döneminde Bursa: 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları, Akmed Yayınları, Antalya, 2001.
- ŞEVKİ (ULUDAĞ) Osman, **Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi**, Sad. İlder Uzel, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- ULUDAĞ Osman Şevki, **Bursa ve Uludağ**, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, Haz. M. Fatih Birgül – L. Ali Çanaklı – Coşkun Ağra, Ankara, 2009.
- _____, **Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği**, Haz. Esin Kâhya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- _____, **Tanzimat ve Hekimlik**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- _____, "Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina", **Bellekten**, C. II, S. 7/8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, ss. 445-467.
- UNAT Ekrem Kadri, Mustafa SAMASTI, **Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909**, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1990.
- ÜNVER Süheyl, **Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- _____, **Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında**, Hüsniyat Basımevi, İstanbul, 1952.
- _____, **Türk Tıp Tarihinin Esasları**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1958.
- ÜSKÜDARÎ Faruk, **Eski Bursa'dan Notlar**, Bursa Ticaret Sanayi Odası Yayınları, Bursa, 1972.
- WALKER Mary A., **Old Tracks and New Landmarks**, Richard Bentley and Son, London, 1897.
- ZIYA Mehmed, **Bursa'dan Konya'ya Seyahat**, Haz. M. Fatih BİRGÜL - L. Ali ÇANAKLI, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, Ankara, 2008.

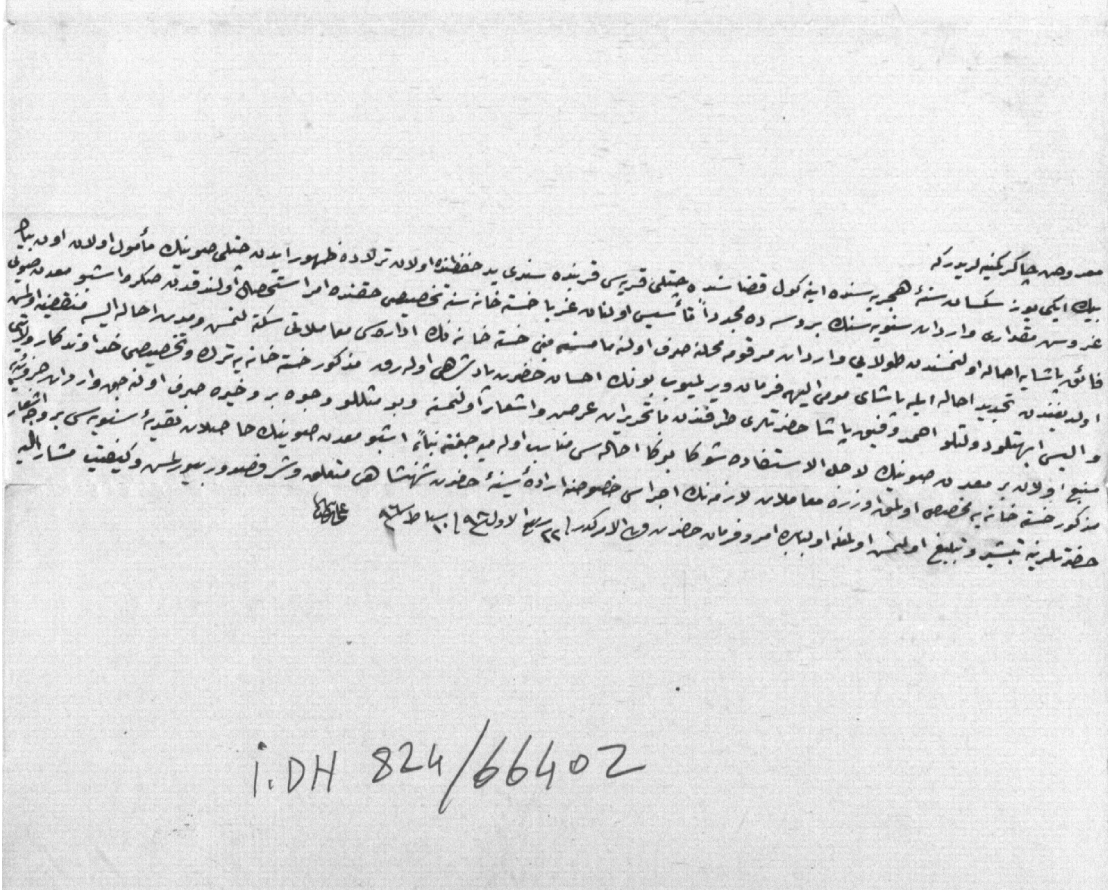
YILDIRIM Nuran, “Sağlıkta Devr-i Hamîdî”, **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayınevi, 2011, İstanbul, ss. 246-254.

_____, **14. Yüzyıldan Cumhuriyet’e Hastalıklar Hastaneler Kurumlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

EKLER

Ek 1, Fotoğraf 1: Çitli suyu senelik hasılâtının Bursa Gurebâ Hastahânesi'ne tahsisine dair arşiv belgesi²⁵⁷ ve transkripsiyonu.

Transkripsiyon:

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Bin iki yüz seksek sene-i hicriyesine İnegöl kazasında Çitli karyesi kurbunda senedi yed-i hıfzında olan tarlada zuhûr eden Çitli suyunun me'mûl olan on bin kuruş mikdârı seneviyyesinin Burusada müceddeden tesis olunan Gurebâ Hastahânesine tahsîsi hakkında emr-i istihsâlî olunduktan sonra işbu ma'den suyu Faik Paşaya ihale olunmasından dolayı varidât-ı merkûme mahalline sarf olunamamasına mebnî hastahânenin idâresi mu'âmelâtı

²⁵⁷ BOA., İ.DH. 824/66402, 22 Rebiu'l-evvel 1298 (22 Nisan 1881).

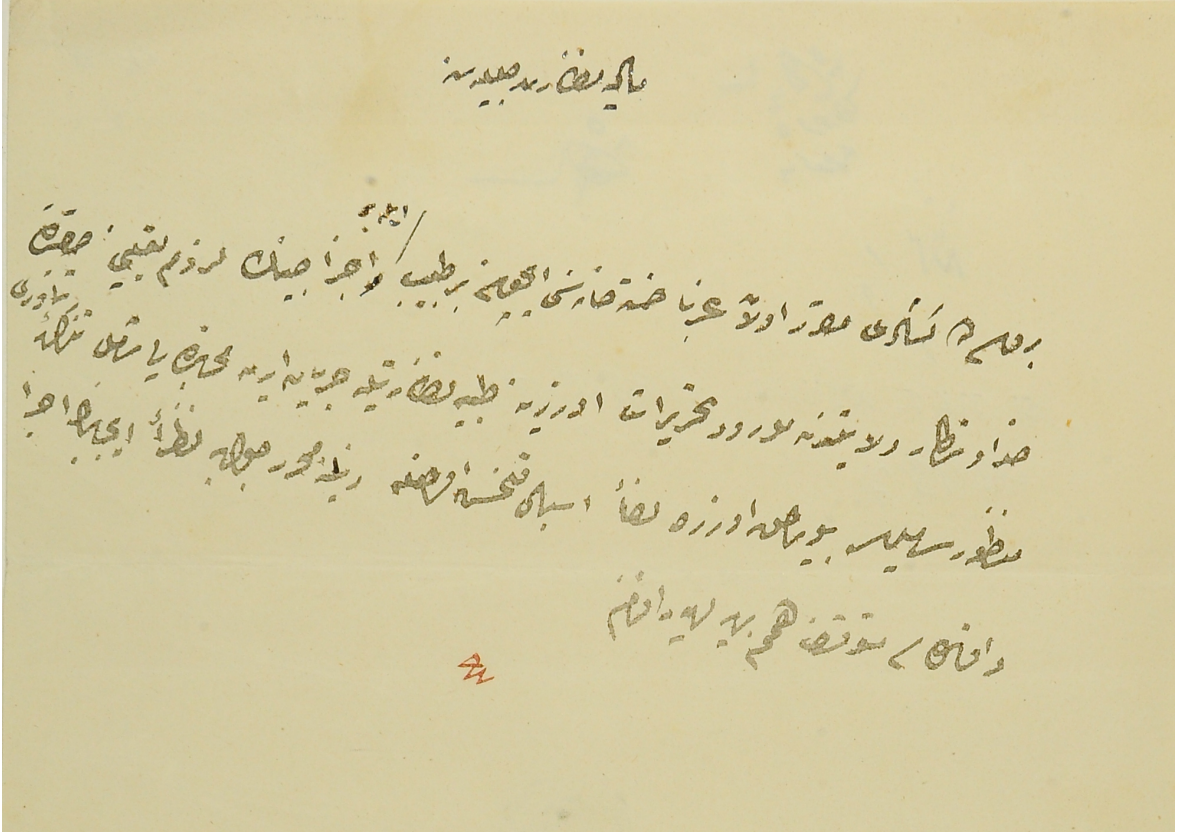
sektelenmiş ve müddet-i ihâle ise münkaziye olmuş olduğundan tecdîd-i ihâle ile paşa-i mûmâileyhe fermân verilmeyüb bunun ihsân-ı hazret-i padişâhî olarak mezkûr hastahâneye terk ve tahsîsi Hudâvendigâr Vilâyeti vâlisî ibretlü (?) devletlü Ahmed Vefik Paşa hazretleri tarafından bâ-tahrîrât arz ve iş'âr olunmasına ve bu misillü vücûh-ı ber ve hayra sarf olunacak vâridât-ı cüz'iyeye (?) menba' olan bir ma'den suyunun li'ecli'l-istifâde şuna buna ihalesi olamayacağına binâen maden suyunun hâsılât-ı nakdiye-i seneviyyesi bervech-i iş'âr mezkûr hastahâneye mahsûs olmak üzere mu'âmelât-ı lâzîmenin icrâsı husûsuna irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyrulmuş ve keyfiyet müşârunileyh hazretlerine tebşîr ve teblîğ olunmuş olmgla ol bâbda emr-i fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

fi 22 Rebiu'l-evvel 98 / fi 10 Şubat 96

Ali bin Râşid

Ek 2, Fotoğraf 2: Bursa'da açılacak olan Gurebâ Hastahânesi için bir tabip ve bir eczacının tayini konusunda Maliye Nezâretince gereğinin yapılmasına ilişkin arşiv belgesi²⁵⁸ ve transkripsiyonu.

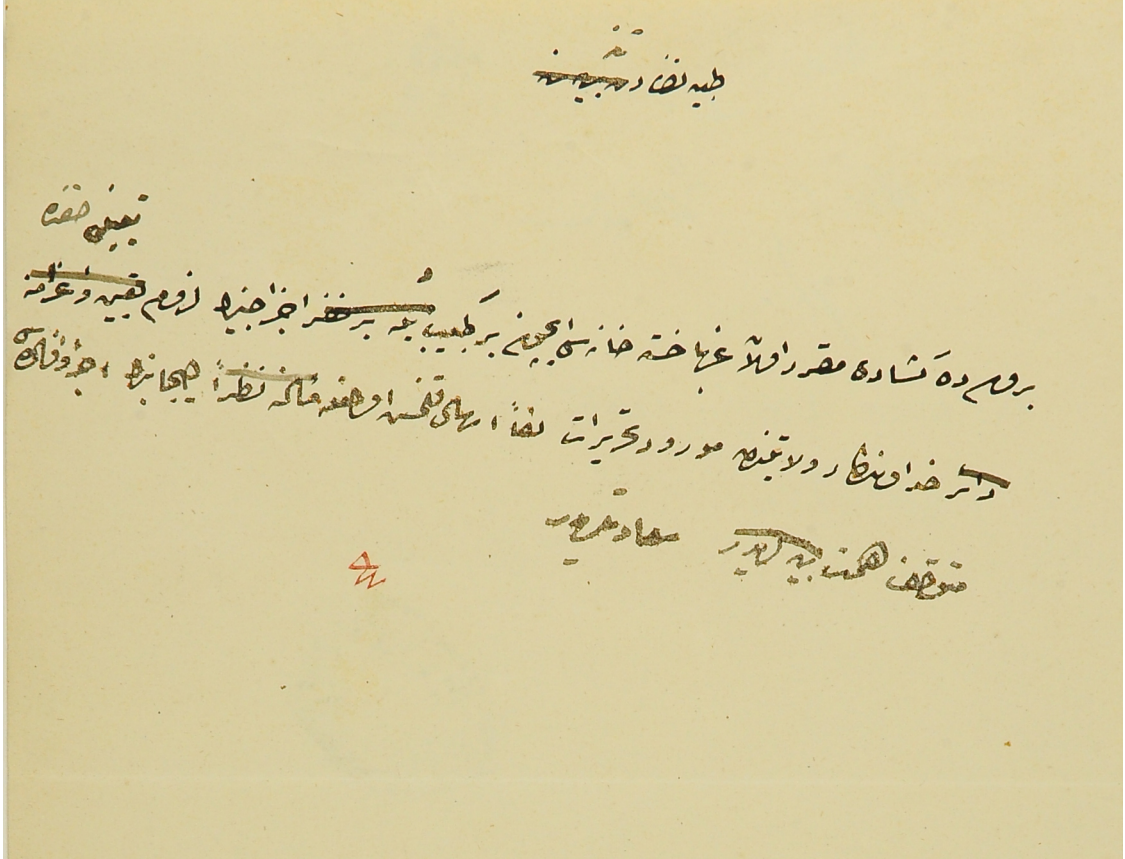
Transkripsiyon:

Mâliye Nezâret-i Celîlesine

Burusada küşâdı mukarrer olan Gurebâ Hastahânesi için bir tabîb ile bir eczacının lüzûm-ı ta'yîni hakkında Hudâvendigâr Vilâyetinden mevrûd tahrîrât üzerine Tıbbiye Nezâretiyle cereyân eden muhâbereyi şâmil tezkîre-i senâverî manzûr-ı sâmilîleri buyrulmak üzere leffen isbâl kılınmış olmağla zeyline muharrer cevâba nazaran icâbının icrâ ve inhâsına tevakkuf-ı hümem-i behiyyeleridir efendim

²⁵⁸ BOA., A.MKT.MHM. 421/37, 7 Cemâziye'l-âhir 1285 (25 Eylül 1868).

Ek 3, Fotoğraf 3: Bursa'da açılacak olan Gurebâ Hastahânesi için bir tabip ve bir eczacının tayinine dair arşiv belgesi²⁵⁹ ve transkripsiyonu.

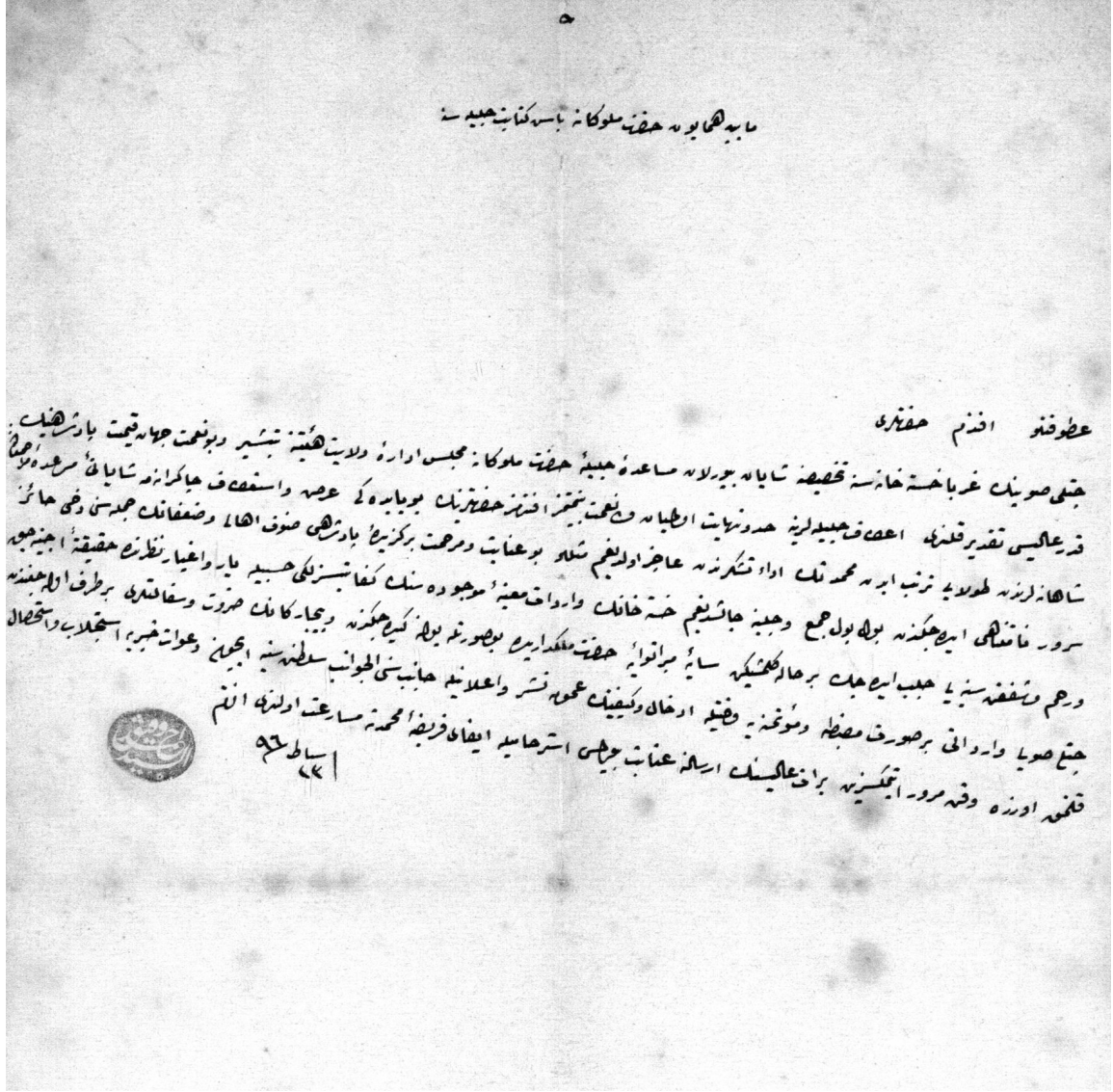
Transkripsiyon

Tıbbiye Nezâretine

Burusada küşâdı mukarrer olan Gurebâ Hastahânesi için bir tabîb ile bir eczâcının lüzûm-ı ta'yîni hakkında Hudâvendigâr Vilâyetine mevrûd tahrîrât leffen irsâl kılınmış olmağla icâbının icrâ ve ifâdesi mütevakkıf-ı himmet-i sa'âdetleridir

²⁵⁹ BOA., A.MKT.MHM. 418/59, 13 Cemâziye'l-evvel 1285 (1 Eylül 1868).

Ek 4, Fotoğraf 4: Dönemin Hudâvendigâr Vilâyeti valisi Ahmed Vefik Paşa imzalı, Çitli maden suyu gelirlerinin Bursa Gurebâ Hastahânesi'ne tahsisine ilişkin beratın tarafına gönderilmesi konusundaki istirhamını ihtiva eden arşiv belgesi ²⁶⁰ ve transkripsiyonu.

Transkripsiyon:

Bâb-ı hümayûn-ı hazret-i melûkâne başkitâbet-i celîlesine

²⁶⁰ BOA., Y.EE. 78/72, 5 Rebiu'l-evvel 1298 (7 Mart 1881).

Atûfetlü efendim hazretleri

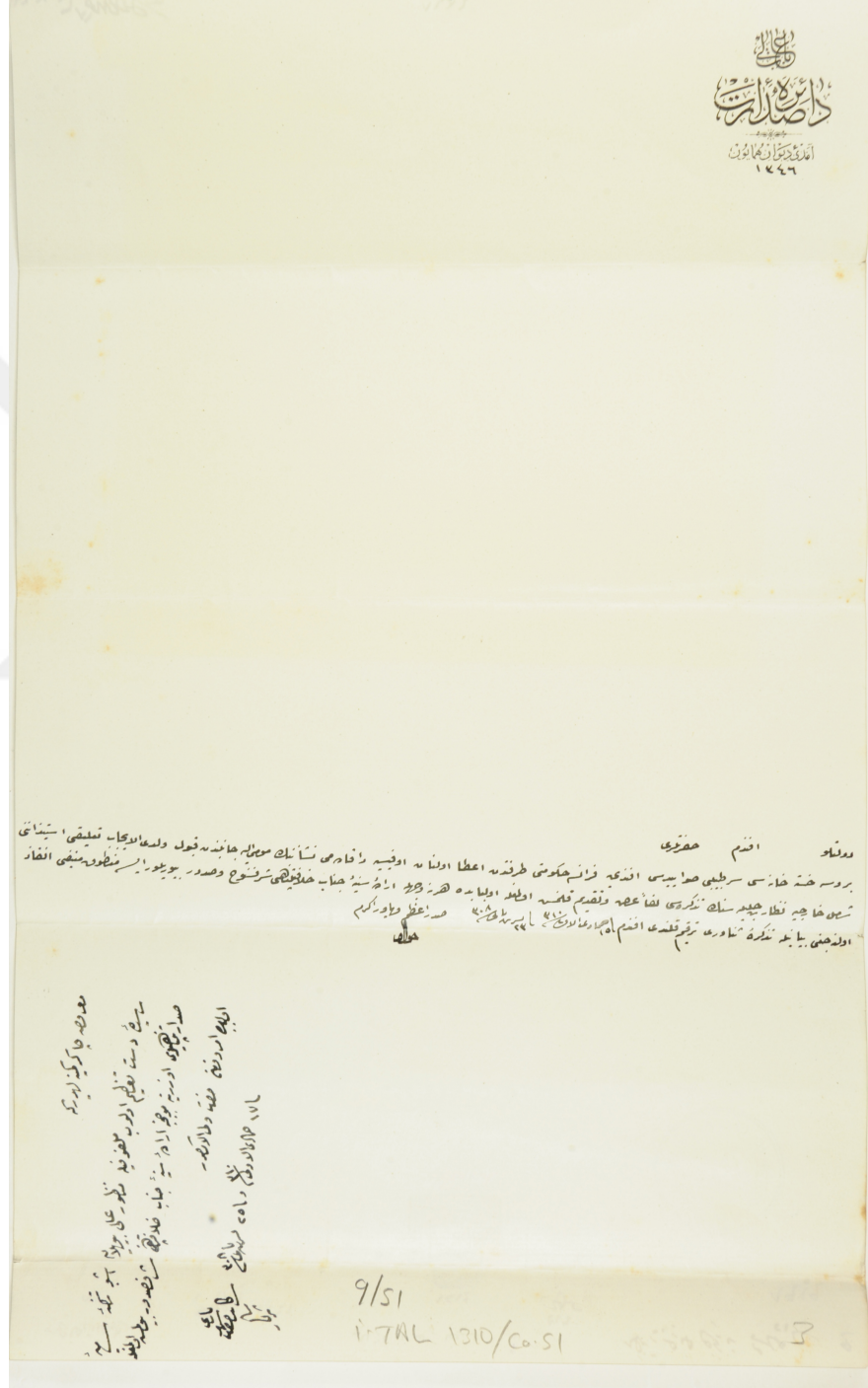
Çitli suyunun Gurebâ Hastahânesine tahsisine şâyân buyrulan müsâ'ade-i celîle-i hazret-i melûkâne meclis-i idâre-i vilâyet hey'etine tebşir ve bu ni'met-i cihân-kıymet-i pâdişâhînin karâr-ı âlîsi takdir kılındı a'tâf-ı celîlerine had ve nihâyet olmayan ve ni'meti bitmez efendimiz hazretlerinin bu bâbdaki arz ve isti'tâfi çâkerâneme şâyân-ı müsâ'ade-i merâhimâde-i şâhânelerinden dolayı terettüb eden mehemmedinin (?) edâ-i teşekküründen âciz olduğum misillü bu inâyet ve merhamet bergüzîde-i pâdişâhî sunûf-ı âhâlî ve zu'âfânın cümlesini dahî hâiz sürûr-ı nâmütenâhî edeceğinden bol bol cem' ve celbine çalıştığım hastahânenin vâridât-ı muayyene-i mevcûdesinin kifâyetsizliği hasebiyle yâr u ağyar nazarında hakîkaten acınacak ve rahmve şefka- seniyyeyi celb edecek bir hâle gelmişiken sâye-i meberrâ-nevâye-i hazret-i mülkdârîde bu suretle yoluna gideceğinden ve bîçâregânın zarûret ve sefâletleri bertaraf olacağından Çitli suyu vâridâtı bersûret-i mazbata ve mü'temeneye vaktiyle idhâl ve keyfiyetin umûma neşr ve i'lânıyla cânib-i seniyyü'l-cevânib-i saltanat-ı seniyye için de'avât-ı hayriyyeye isticlâb ve istihsâl kılınmak üzere vakt mürûr etmeksizin berât-ı âlîsinin irsâline inâyet buyrulması istihâmıyla îfâ-i farîza-i mehemmedine müsâra'at olundu efendim

fi 23 Şubat 96

es-seyyid Ahmed Vefik

Ek 5, Fotoğraf 5: Fransa hükümeti tarafından ofisiye ve akademi nişanına layık görülen Bursa Gurebâ Hastanesi sertabibi Savayidis Efendi'nin bu nişanı kabulüne ilişkin arşiv belgesi²⁶¹ ve transkripsiyonu.

²⁶¹ BOA., İ.TAL. 9/51, 17 Cemâziye'l-evvel 1310 (7 Aralık 1892).

Transkripsiyon:

Devletlü efendim hazretleri

Bursa hastahânesi sertabîbi Savayidis Efendiye Fransa hükûmeti tarafından i'tâ olunan ofisiye ve akademi nişanının mûmâileyh cânibinden kabul ve lede'l-icâb ta'lîk-i istîzânını şâmil Hâriciye Nezâret-i Celîlesinin tezkiresi leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cânib-i hilâfet-penâhî şeref-sünûh buyrulur ise mantûk-ı münîfi ittihâz olunacağını beyanıyla tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim

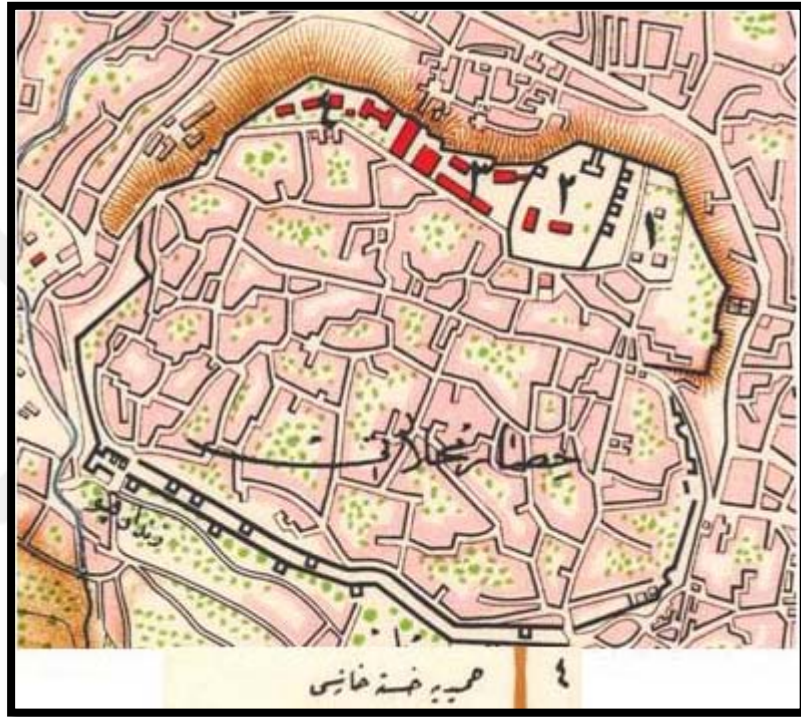
fi 15 Cemâziye'l-evvel 310 fi 23 Teşrîn-i sâni 308 Sadrâzam ve yâver-i ekrem havâle

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olub melfûfuyla manzûr-ı âlî buyrulan işbu tezkîre-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mûcebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyrulmuş olmağla ol bâbda emr-i fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

fi 17 Cemâziye'l-ülâ 310 ve fi 25 Teşrîn-i sâni 308

Ek 6, Harita 1: H. 1325 (1906-1907) yılına ait haritaya göre dönemin Hisar semti. Haritada 4 (٤) ile gösterilen alan Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'dir.²⁶²

²⁶² Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi 1325, Def'a 34, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, 1325.

Ek 7, Fotoğraf 6: Çitli Maden Suyu işletme binası (1892).²⁶³

²⁶³ **Servet-i Fünûn**, C. 3, S. 68, 18 Haziran 1308 (30 Haziran 1892), s. 1.

Ek 8, Fotoğraf 7: Ahmed Vefik Paşa (1823-1891).

Ek 9, Fotoğraf 8: Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin 1905 yılındaki resmi açılış töreni. Kaynak gazete nüshasında, fotoğrafın altında “Bursa’da meccanen inşa olunan Hamidiye Hastahânesinde cesîm-i pavyon ve resmî küşadı” ifadesi yer almaktadır.²⁶⁴

²⁶⁴ Servet-i Fünûn, C. 30, No: 766, 15 Kanunuevvel 1321 (28 Aralık 1905), s. 5.

Ek 10, Fotoğraf 9: Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nde ait bir pavyon. Kaynak gazete nüshasında, fotoğrafın altında “Bursa’da meccanen inşa olunan Hamidiye Hastahânesinde diğ̈er cesîm-i pavyon” ifadesi bulunmaktadır.²⁶⁵

بروسهده مجدداً انشا اولنان حميديه خسته خانه سنده ديكر جسم پايون
Le nouveau Pavillon de l'Hôpital Hamidié à Brousse.

²⁶⁵ *Servet-i Fünûn*, C. 30, No: 766, 15 Kanunuevvel 1321 (28 Aralık 1905), s. 4.

Ek 11, Fotoğraf 10: Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin tabip ve memurlar dairesi. Kaynak gazete nüshasında “Müessesât-ı hayriyye-i âyât-ı hazret-i hilafetpenâhîden olmak üzere Bursada meccânen inşa olunan Hamidiye Hastahânesi – Etibbâ ve Memurîn Dairesi” ifadesi mevcuttur.²⁶⁶

مؤسسات خیریت آیات حضرت خلافتپناھیدن اولق اوزره
روسده مجدداً انشا اولنان حمیدیہ خستہ خانہ سی — اطبا و اُمورین دائرہ سی
L'Hôpital Hamidié de Brousse, pavillon de l'Administration et du corps médical

²⁶⁶ **Servet-i Fünûn**, C. 30, No: 766, 15 Kanunuevvel 1321 (28 Aralık 1905), s. 1.

Ek 12, Fotoğraf 11: 1905 yılı civarına ait olan bu fotoğrafta Bursa Hamidiye Hastanesi'nin kuzey cephesi ve hemen ardında Hastahâne Camii olarak da bilinen İmaret-i İsa Bey Camii görülmektedir.²⁶⁷

---

²⁶⁷ İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, **Sultan II. Abdülhamid Dönemi Fotoğraflarıyla Bursa**, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 303.

Ek 13, Fotoğraf 12: 1905 yılına ait olan bu fotoğrafta Bursa Sanayi Mektebi (günümüzde Tophane Endüstri Meslek Lisesi) ve Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi önünde bulunan cadde (günümüzde Hastayurdu Caddesi) görülmektedir. Fotoğrafın altında “Hamidiye Sanayi Mektebi ve Hamidiye Bursa Hastahânesi cadde-i muntazaması” ibaresi mevcuttur.²⁶⁸

---

²⁶⁸ İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, a.g.e., s. 339.

Ek 14, Fotoğraf 13: Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi girişi, İmaret-i İsa Bey Camii ve bu iki yapıyı kesen cadde (1908).

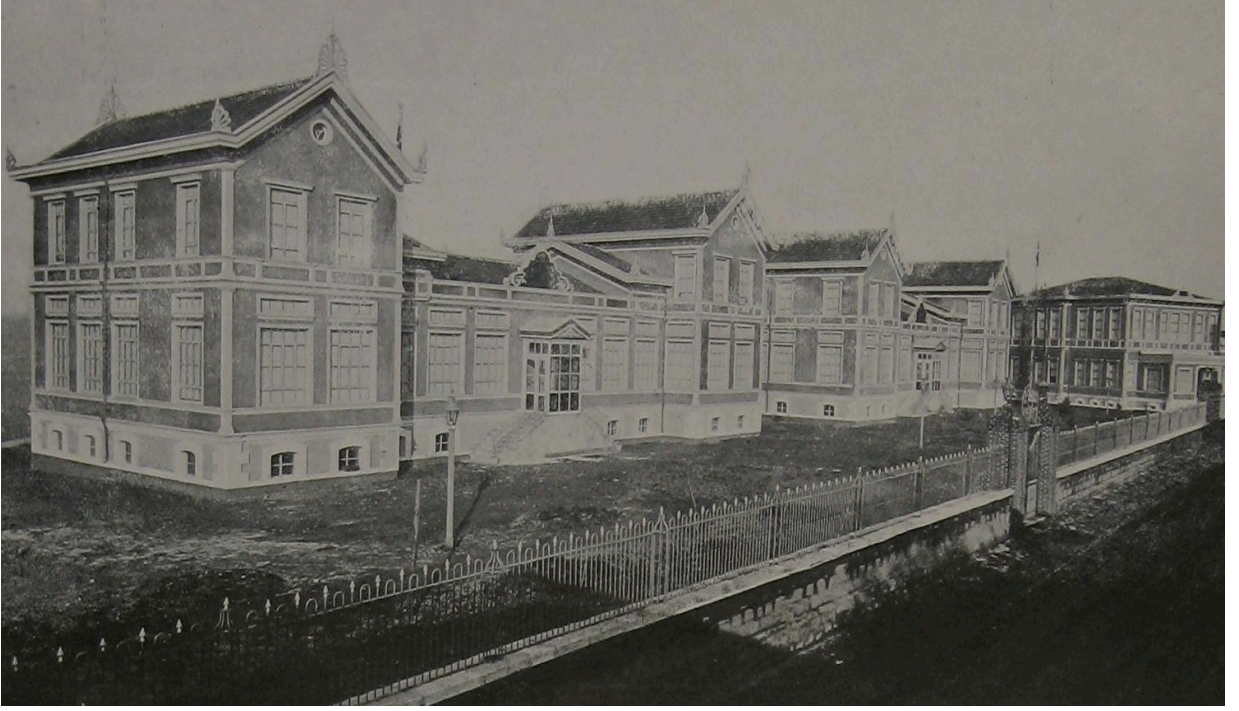
Ek 15, Fotoğraf 14: Arkasında 10 Aralık 1909 tarihi bulunan bu kartpostalda Bursa Hamidiye Hastanesi'nin kuzey cephesi ve alt kısımda Alman Konsolosluğu görülüyor.²⁶⁹

²⁶⁹ Neslihan Türkün Dostoğlu, **Osmanlı Döneminde Bursa: 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları**, Akmed Yayınları, Antalya, 2001.

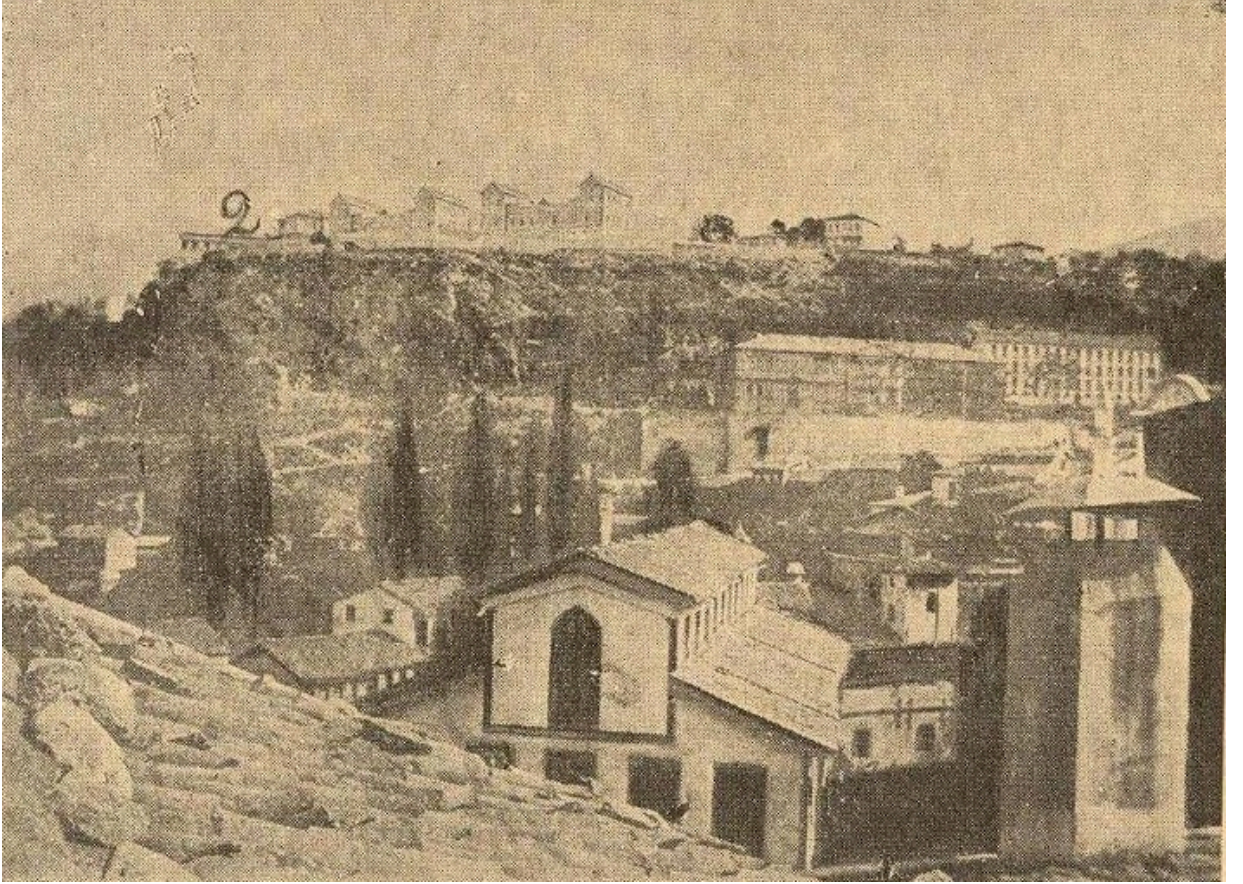

Ek 16, Fotoğraf 15: Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi (1906 civarı)²⁷⁰

²⁷⁰ Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi 1324, a.g.e., s. 597.

Ek 17, Fotoğraf 16: Bursa ovasına hakim bir noktada inşa edilmiş olan Bursa Hamidiye Hastanesi'nin Muradiye bölgesinden görünüşü (1905 sonrası).

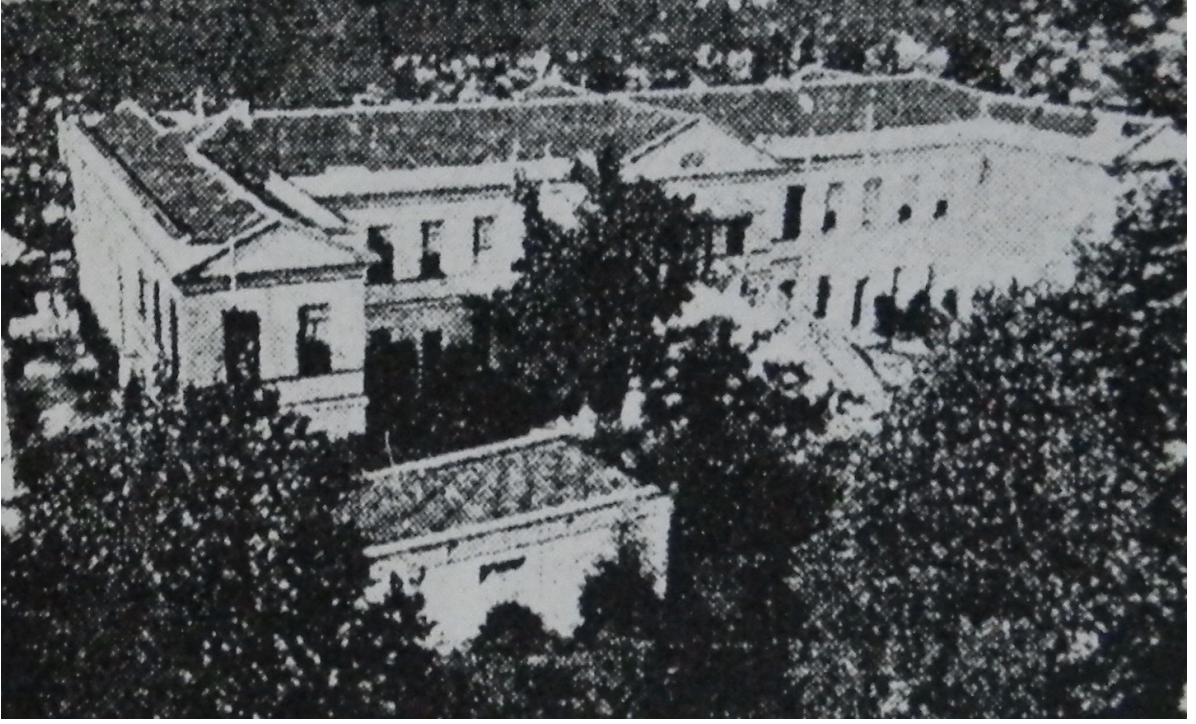

Ek 18, Fotoğraf 17: 1934 yılında hastanenin başhekimliğinde bulunan Yusuf İzzeddin (Yeğer) Bey.²⁷¹

²⁷¹ Bursa Vilâyeti Yıllığı 1934, a.g.e., III. Kısım, s. 34.

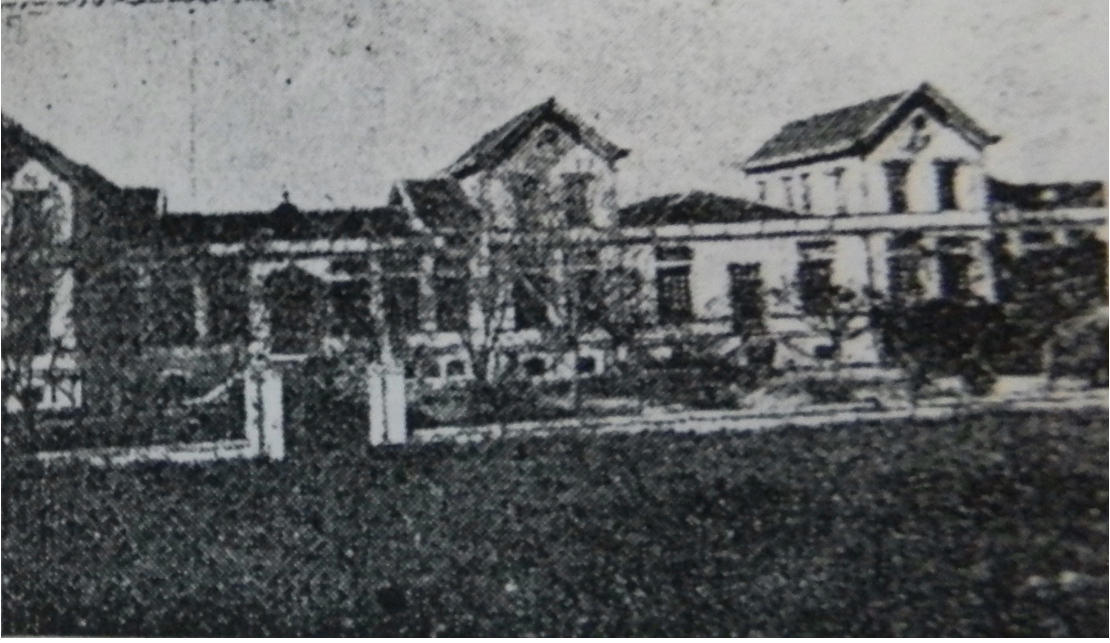
Ek 19, Fotoğraf 18: 1934'teki ismiyle Ahmed Vefik Paşa Hastanesi.²⁷²

---

²⁷² Bursa Vilâyeti Yıllığı 1934, a.g.e., III. Kısım, s. 34.

Ek 20, Fotoğraf 19: Ahmed Vefik Paşa Hastanesi (1934).²⁷³

---

²⁷³ Bursa Vilâyeti Yıllığı 1934, a.g.e., III. Kısım, s. 34).

Ek 21, Fotoğraf 20: Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin inşa edildiği arazinin hemen güneyinde, şimdiki Bursa Devlet Hastanesi'ninse hemen kuzeyinde bulunan, Hastahâne Camii olarak da bilinen İmaret-i İsa Bey Camii'nin günümüzdeki hali.

Ek 22, Fotoğraf 21: Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin inşa edildiği bölgenin günümüzdeki hali. Söz konusu bölgede bugün Saray Önu Çay Bahçesi ve otopark bulunmaktadır.

Ek 23, Fotoğraf 22: 1956 yılında Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi yanması sonucunda binalar harap olmuş ve yıkılmıştır. Bu hastaneden geriye yalnız fotoğrafta görülen büyük kapı ve demir teller kalmıştır.

Ek 24, Fotoğraf 23: Bursa Memleket Hastanesi ismiyle bilinen, 1952 yılında hizmete açılan Bursa Devlet Hastanesi'nin günümüzdeki görünüşü.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Yusuf Ziya KARAASLAN		
Doğum Yeri ve Yılı	Osmangazi / 1989		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
ve Düzeyi	İyi		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2003	2006	Bursa Nilüfer Fatih Lisesi
Lisans	2007	2012	Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	2012	Devam Ediyor	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Doktora			
Çalıştığı Kurum(lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2015	-	Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar	<p>- 11-22 Mayıs 2014 tarihleri arasında Bulgaristan/Veliko Tarnovo’da düzenlenen “Standarts of Everyday Life in Middle Ages and Modern Times” adlı uluslararası Erasmus projesinin üçüncü programına katılım.</p> <p>- 1 Ekim 2012 - 31 Temmuz 2013 tarihleri arasında Prof. Dr. Cafer Çiftçi’nin koordinatörlüğünü yaptığı 111K295 kodlu “Bursa’da Koza Yetiştiriciliği ve İpekli Dokuma Sektöründe Sosyo-ekonomik Değişim Analizi (1837-1990)” adlı TÜBİTAK destekli projede bursiyer araştırmacılık görevi.</p> <p>- 13-24 Mayıs 2012 tarihleri arasında Bulgaristan/Veliko</p>		

	Tarnovo’da düzenlenen “Standarts of Everyday Life in Middle Ages and Modern Times” adlı uluslararası Erasmus projesinin birinci programına katılım.						
Yayınlar:	<ul style="list-style-type: none"> - “Osmanlı Devleti Döneminde Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi’ne Yardım Faaliyetleri”, Bursa’da Yaşam Dergisi, Olay Gazetesi Eki, Temmuz 2014, s. 74-79. - “Women’s Clothing of the 16th Century Ottoman Empire”, A Collection of Papers from Student’ Round Table Intensive Programme “Standards of Everyday Life in the Middle Ages and Modern Times”, Volume II, Veliko Tarnovo: Faber Publishers, 2013, s. 175-184. - “Bir Osmanlı Senti Muradiye’de İpekçilik”, Bursa’da Yaşam Dergisi, Olay Gazetesi Eki, Aralık 2013, s. 102-106. 						
Diğer:							
İletişim (e-posta):	yzkaraaslan@uludag.edu.tr						
	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="text-align: center;">Tarih</td> <td>03.08.2015</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">İmza</td> <td></td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">Adı Soyadı</td> <td>Yusuf Ziya KARAASLAN</td> </tr> </table>	Tarih	03.08.2015	İmza		Adı Soyadı	Yusuf Ziya KARAASLAN
Tarih	03.08.2015						
İmza							
Adı Soyadı	Yusuf Ziya KARAASLAN						

